

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Nəcəfzadə Ramin Nəsir oğlu

“Beynəlxalq bank tənzimlənməsi və nəzarətin təşkili və modeli”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: Dİ 060401 “Dünya İqtisadiyyatı”

İxtisaslaşmanın adı: “Beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətləri”

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. Məmmədov Z.F.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.dos. Rəhimli F.Ə.

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kərimli İ.A.

BAKİ - 2017

Plan

Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarətin təşkili modeli

Giriş

Fəsil: 1. Beynəlxalq bank praktikasında bank tənzimlənməsi və nəzarətinin təşkili sisteminin nəzəri əsasları

- 1.1. Bank tənzimlənməsi və nəzarətin təşkilinin məqsəd və vəzifələri
- 1.2. Bank sektoru fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin elementləri və onların inkişafı
- 1.3. Maliyyə bazarlarında qeyri-stabillik şəraitində banklar sektorunda BASEL III standartlarının tətbiqi

Fəsil II . Bank sektorunda tənzimlənmə və nəzarət sistemi təşkilinin müasir vəziyyəti: beynəlxalq təcrübə və Azərbaycanda tətbiqi

- 2.1. Bank sektorunda tənzimlənmə və nəzarətin təşkilinin müasir məqsədli modeli: beynəlxalq təcrübə
- 2.2. Maliyyə qlobalaşması şəraitində bank tənzimlənmə və nəzarət sisteminin institusial təhlili
- 2.3. Bank sektorunda nəzarət və tənzimlənmə sisteminin effektivliyinin qiymətləndirilməsi

Fəsil III. Bank sektorunda yeni nəzarət və tənzimlənmə modelinin tətbiqinin perspektivləri

- 3.1. Maliyyə bazarlarında vahid tənzimlənmə və nəzarət modelinin geniş istifadəsi: səbəb və nəticələr
- 3.2. Dünya təcrübəsi kontekstində Azərbaycanda bank nəzarət sisteminin təşkilinin təkmilləşdirilməsi

Nəticə

Ədəbiyyat

G İ R İ Ş

Tənzimləmənin əsas məqsədi cəmiyyətin bank və maliyyə sistemlərinə olan inamını qoruyub saxlamaqdır. Bank tənzimləmə - bir-biri ilə əks olan məsələləri bir tərəfdən bank sisteminin təhlükəsizliyi və sabitliyi, digər tərəfdən effektivliyi və rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanmasını təmin etməyi, bununla da bunlar arasında tarazlıq yaratmaqdır.

Beynəlxalq bank praktikasında bank tənzimlənməsi və nəzarətinin təşkilinin bir neçə modeli məlumdur: Mərkəzi bankın himayəsi altında; Parlament və prezident qarşısında məsuliyyət daşıyan müstəqil orqan; Meqatənzimləyici təşkilat.

Bundan başqa son illərin tendensiyası maliyyə bazarı və vasitəçilərin daha geniş sahə və subyektlərinə tənzimləmə və nəzarət həyata keçirən meqatənzimləyicilərin yaranması oldu. Son zamanlar ölkə xaricində keçirilən maliyyə qeyri-sabitliyinin tədqiqatı meqatənzimləyicilərin yaradılması vasitəsilə maliyyə sektoru və ümumiyyətlə iqtisadiyyatda geniş şok spektrinin təsirinin qarşısının alınmasının məqsədəuyğunluğunu təsdiq edir.

Beləliklə, ayrı-ayrı ölkələrdə maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri də müxtəlifdir ki, bu da bir sıra institusional, mədəni və inzibati şərtlərlə, habelə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və kapital bazarlarının həcmi ilə izah olunur.

Bank sektorunun tənzimlənməsinin xarici sistemlərinin təhlilinin göstərdiyi kimi bu gün vahid, hamının qəbul etdiyi effektiv model yoxdur. Eyni zamanda inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin qəbul etdiyi model ümumi və spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

Hal-hazırda Azərbaycanda müxtəlif səviyyələrdə maliyyə bazarının müxtəlif seqmentlərinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyətlərinə maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi və ona nəzarətin bütün aspektləri daxil edilən “supertəşkilatın” və ya “meqatənzimləyici” adlandırılan vahid dövlət orqanının fəaliyyəti fəal şəkildə müzakirə edilir.

Beləliklə, dünya maliyyə sistemlərində baş verən dəyişikliklər, dünyanın bir çox ölkələrinin iqtisadiyyatında qeyri-stabil şəraitin mövcudluğu maliyyə sistemlərin vəziyyətlərinin parametrlərinin və onların destabilizə edən amillərinin daimi monitorinqinə və təhlilinə kompleks yanaşma tələb edir.

Hal-hazırda Azərbaycan qarşısında dayanan sürətləndirilmiş inkişaf üzrə strateji məqsədlərlə əlaqədar bank sektorundas nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qarşıda duran məqsədlərə çatmaq üçün ölkənin bütün imkanlarından dolğun istifadə etmək, mövcud iqtisadi, sosial, siyasi resurslardan tam səmərə ilə yararlanmaq və ölkənin maliyyə potensialının gücləndirilməsinə şərait yaratmaq vacib şərtədir və qeyd edilən bütün xüsusiyyətlər “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında öz əksini tapmışdır.

Təqdim olunan dissertasiya işində Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarətin təşkili modelidünya iqtisadiyyatında kəskinləşən böhranlı hadisələrlə əlaqədar daxili və beynəlxalq bazarlarda məhz milli maraqların müdafiəsi problemlərini önə çəkən makroprudensial nəzarətin təhlilinə cəhd edilmişdir.

Göstərilən problemin aktuallığı, onun kifayət qədər işlənilməməsi dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsini, tədqiqatın məqsədi, vəzifələri, predmeti və obyektini şərtləndirmişdir.

Problemin elmi işlənmə dərəcəsi. Ümumilikdə Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin tətbiqindəki problemlərin tədqiqi iqtisadi ədəbiyyatda indiyədək aktual olaraq qalır. Tədqiqatın nəzəri əsası iqtisadi nəzəriyyənin, maliyyə və kredit nəzəriyyəsinin müddəaları, maliyyə hüququ, Azərbaycan Respublikasının maliyyə-bank qanunvericiliyi və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankın normativ-hüquqi aktlarıdır.

Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin tətbiqi ilə bağlı problemlərin tədqiqi sahəsində ölkəmizin iqtisadçı alimləri, o cümlədən Z.F.Məmmədov, M.A. Abbasbəyli, İ.Kərimli, Z.H. İbrahimov və başqalarının əsərlərini xüsusilə qeyd etmək olar.

Rusiya müəlliflərinin Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin tətbiqi haqqında - V.K.Sençaqov, S.Moiseev və iqtisadiyyatların qloballaşması şəraitində maliyyə təhlükəsizliyi problemləri- L.N.Krasavina, M.B.Yerşov, M.Q.Delyagin, K.V.Rudiy, V.V. İvanov, V.V.Kovalyovun əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Beynəlxalq Bank

tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin inkişaf qanunauyğunluqlarını üzə çıxarmağa imkan verən bir sıra nəzəri və metodoloji yanaşmaları əsaslandırmaq, habelə bank sistemində nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsinə yönəlik təklif və tövsiyələr irəli sürməkdir.

Qarşıda qoyulan məqsədə çatmaq üçün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi tələb olunur:

- Bank tənzimlənməsi və nəzarətin təşkilinin məqsəd və vəzifələri
- Bank sektoru fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin elementləri və onların inkişafı
- Maliyyə bazarlarında qeyri-stabillik şəraitində banklar sektorunda BASEL III standartlarının tətbiqi
- Bank sektorunda tənzimlənmə və nəzarətin təşkilinin müasir məqsədli modeli: beynəlxalq təcrübə
- Maliyyə qlobalaşması şəraitində bank tənzimlənmə və nəzarət sisteminin institusial təhlili
- Bank sektorunda nəzarət və tənzimlənmə sisteminin effektivliyinin qiymətləndirilməsi
- Maliyyə bazarlarında vahid tənzimlənmə və nəzarət modelinin geniş istifadəsi: səbəb və nəticələr
- Dünya təcrübəsi kontekstində Azərbaycanda bank nəzarət sisteminin təşkilinin təkmilləşdirilməsi.

Dissertasiya işində tarixi və məntiqin vəhdəti prinsipini, analiz və sintez, ümumləşdirmə və sistemləşdirmə metodlarını daxil edən metodoloji kompleksdən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Dissertasiya işinin obyektini, bütövlükdə beynəlxalq maliyyə sektorunda nəzarət və tənzimlənmə sistemi, tədqiqatın predmeti isə beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modeli təşkil edir.

Tədqiqatın məzəri-metodoloji və informasiya bazası. Dissertasiyada aparıcı beynəlxalq mütəxəssis və ekspertlərin bank tənzimlənməsi və nəzarət sahəsində nəşrləri

toplanıb ümumiləşdirilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını xarici ölkələrin və ölkəmizin iqtisadçı alimlərinin monetar nəzəriyyə və maliyyə təhlükəsizlik sahəsində monoqrafiyaları, dövrü mətbuatda nəşrləri, elmi hesabat və məruzələri təşkil etdi. Təhlil üçün Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi və qanunvericilik aktları, AR Mərkəzi Bankının metodiki materialları, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının analitik işləmələri və ekspert rəylərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində ilk dəfə Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin nəzəri və təcrübə əsasları təşkil edir və sistemləşdirilmiş şəkildə problemlər qeyd etməklə yanaşı nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı prioritet istiqamətlərinin əsaslandırılmasından ibarətdir.

Müəllifin müdafiəyə çıxardığı və araşdırılan sahədə elmi bilikləri artıran əsas nəticələri aşağıdakılardan ibarətdir:

– maliyyə bazarlarında qeyri-stabillik şəraitində banklar sektorunda BASEL III standartlarının məzmunu açıqlanmışdır;

– göstərilmişdir ki, müasir mərhələdə Bank sektorunda tənzimlənmə və nəzarətin təşkilinin müasir məqsədli modelinin əsasları işlənib hazırlanmışdır;

– Dünya təcrübəsi kontekstində Azərbaycanda bank nəzarət sisteminin təşkilinin təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətlərinin konturları əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin konturları konkretləşdirir. Bank sektorunda nəzarət modelinin təhlili gələcəkdə bank sektoru üzrə aparılan tədqiqat işlərinin hazırlanmasında konseptual baza ola bilər.

Dissertasiya işinin nəticələrindən nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrinə işlənməsində metodoloji baza kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təklifdən, 50 adı əhatələyən istifadə olunmuş ədəbiyyat siyasından ibarətdir. Dissertasiyanın mətni 15 cədvəl, 3 sxem və 2 şəkil daxil olmaqla 180 səhifə həcmindədir.

FƏSİL 1. BEYNƏLXALQ BANK PRAKTİKASINDA BANK TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ SİSTEMİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Bank tənzimlənməsi və nəzarətin təşkilinin məqsəd və vəzifələri

Bank sisteminin tənzimlənməsi iki aspekti – bazar və qanunvericilik tənzimlənməsini özündə birləşdirir. Bazar tənzimlənməsi bank resurslarının dəyərini, vəsaitlərin yerləşdirilməsi effektivliyini, pul axınının istiqamətini müəyyən edir və menecer və bank sahiblərinin maraqlarına müvafiq olaraq həyata keçirməyə imkan yaradır. Bazar tənzimlənməsi daha çox və ya daha az effektiv olan qanunvericilik tənzimlənmə ilə tamamlanır. Tənzimlənmə intizamı modelində aşağıdakılar iştirak edir: qanunvericilər, tənzimçilər, vergi ödəyiciləri, banklar, bank holdinq və qrupları, qeyri-bank maliyyə təşkilatları.

Bank tənzimlənmə sahəsində tədqiqatçı Keyn E. Bak və tənzimçilər arasındakı münasibəti tənzimlənmə dialektiki və ya mübarizə modeli kimi xarakterizə edir. Onların fəaliyyətinin uyğunsuzluğu mübahisə səbəbidir – tənzimçilər maliyyə sisteminin təhlükəsizliyini və stabilliyini təmin edir, bankirlər isə gəlirin və mayanın dəyərini artırılmasına cəhd edirlər. Bunun nəticəsində banklar natamam qanunvericilikdən istifadə edərək məhdudiyəti aradan götürməyə cəhd edirlər, nəzarət orqanları isə yenidən tənzimlənmənin güclənməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirirlər. Belə mübarizənin müsbət tərəfi qanunvericilik tələblərini, həmçinin tənzimlənən və tənzimlənməyən maliyyə təşkilatları arasında rəqabətin güclənməsinin üstündən keçməyə imkan verən maliyyə innovasiyalarıdır. Məsələn, ABŞ bank sistemində maliyyə holdinq şirkətlərinin və dövr edən borc öhdəlikləri və aktivlərin sekyuritizasiyası kimi maliyyə vasitələrinin yaranmasına bankların qanunvericilik məhdudiyətinin aradan götürülməsi təşəbüsü səbəb olub. Tənzimlənmə bank gəlirlərinin azaldır və nəticədə tənzimlənmədən yayınmaq üçün bankları innovasiyaya məcbur edir. Eyni zamanda Martin A. və Bruno M. dediyi

kimi, əgər tənzimçi bankların tənzimləmə tədbirinə olan reaksiyasını əvvəlcədən görə bilsə, bank kapitalının tənzimlənməsi və maliyyə innovasiyaları ictimai rifahı yaxşılaşdıraraq qarşılıqlı fəaliyyət göstərə bilər.

Cons D. göstərdi ki, kapital standartlarına nəzarətin təcrübəyə daxil edilməsi ilə banklar üçün ən geniş yayılmış tənzimləmə dialektikasının yaranması ilə kapitalla olan tələbə görə arbitraj oldu. Arbitrajın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, banklar aktiv portfelini elə yaradırlar ki, risk dərəcəsi artır, tənzimçilər tərəfindən tələb olunan kapital isə eyni səviyyədə qalır. Eyni zamanda Sklipxeyk Y. və Kirsten R. göstərdi ki, arbitraja yol verməyən və kapitalla olan məcburi tələbləri yerinə yetirməyə cəhd edən banklar əlavə aksioner kapitalının cəlb edilməsindən fərqli olaraq kredit verilməsini ləğv etməyə üstünlük verir. Bunun nəticəsində kredit bazarında rəqabətin aşağı düşməsi bu bazarın səmərəsizliyinə gətirib çıxara bilər. Bu strateji effekti prudensial tənzimləmə, xüsusilə kapitalla olan tələbin artması zamanı nəzərə almaq lazımdır.

Tənzimləmənin əsas məqsədi cəmiyyətin bank və maliyyə sistemlərinə olan inamını qoruyub saxlamaqdır. Bank tənzimləmə - bir-biri ilə əks olan məsələləri bir tərəfdən bank sisteminin təhlükəsizliyi və stabilliyini təmin etməyi, digər tərəfdən effektivliyi və rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanmasını qarşılaşdırmaq, buna görə onlar arasında tarazlıq yaratmaq lazımdır. Keyn E. hesab edir ki, əgər rəsmi şəxslər tənzimləmə sxeminin təcrübəyə daxil edilməsi yolu ilə ictimaiyyətin təmiz xərclərini minimallaşdırmağa və ya təmiz qazancını maksimallaşdırmağa müvəffəq olsa, yəni tənzimçilərin fəaliyyəti maliyyə sisteminin və iqtisadiyyatın maksimum etibarlılığının, stabilliyinin və rəqabət qabiliyyətinin təmininə istiqamətlənmiş olduqda tənzimləməni optimal hesab etmək olar. Etibarlılıq kreditor və əmanətçilər tərəfindən vəsaitin geri qaytarılmasına dövlət zəmanəti, stabillik – iqtisadiyyatın maliyyə böhranının dağıdıcı nəticələrindən qorunması, rəqabət qabiliyyəti – maliyyə və qeyri-maliyyə sahələrində rəqabət və effektivliyinin təmin olunması deməkdir.

Miller R.L. və Van-Xuz D. bank tənzimləməsinin bir neçə konsepsiyasını qeyd edirlər:

- “ictimai maraqlar” nəzəriyyəsi. Tənzimçilər ümumi rifahın maksimallaşdıran tənzimləyici vasitələri tətbiq edərək maliyyə xidməti istehlakçılarının maraqlarında fəaliyyət göstərir. Tənzimləyici orqanların öz maraqları qərarın qəbul edilməsi zamanı rol oynamır;

- “birləşmə” nəzəriyyəsi. Banklar nəzarət tədbirlərindən xeyir əldə etmək üçün tənzimləyici orqanlar ilə birləşməyə cəhd edirlər, zərəri isə maliyyə xidmətinin istehlakçıları çəkirdi. Nəzarət orqanının nümayəndələri isə öz növbəsində sərt tənzimləmədə maraqlı deyil, çünki səlahiyyətlərinin bitməsi zamanı banka işə qəbul olmağa ümid edirlər;

- İctimai seçim nəzəriyyəsi. Nəzarət orqanları bazarı adətən bankların mükəmməl rəqabət bazarındakı səviyyədən yüksək, amma müəyyən edilmiş inhisar qiymətin müəyyən edilməsi ilə təmin edilən səviyyədən aşağı gəlir əldə etməyə imkan verən üsulla tənzimləyirlər, yəni nəzarət orqanlarında tənzimləmə prosesində alternativlər var. Bu nəzəriyyə son halda əvvəlki iki konsepsiyanı nəzərdə tutur.

Sinki C. hesab edir ki, tənzimləmənin nəzəri ıasları aşağıdakı konseptual anlayışlara əsaslanır:

- Amil nəzəriyyəsi – “prinsipal-amil” münasibəti;
- Bank tənzimləyiciləri – tənzimləmə xidməti tədarükçüləri
- Tənzimləmə dialektikası – tənzimləyicilər və tənzimlənən maliyyə idarələri mübahisəsi modeli;
- Kapital adekvatlığı.

Bu zaman Sinki C. hesab edir ki, prinsipal (tənzimləyici, sığorta edən, kreditor) – amil (banklar) qarşılıqlı əlaqəsinin əsas problemi prinsipalın amillərin fəaliyyətinin adekvat monitorinqinin keçirmə qabiliyyətinin olmamasından ibarətdir. Nəzarət orqanlarının və bankların qarşılıqlı münasibəti aşağıdakı sahələrdə həyata keçir: məhsulların qiyməti, tədarüklü üçün rahatlıq və müştərilərin etibarını (işgüzar etibar).

Nəzarət orqanları tərəfindən bank məhsulları qiymətinə təsir nümunəsi kimi depozitlər üzrə faiz dərəcələrinin yüksək səviyyəsinin müəyyən olunması və ya depozitin müxtəlif növləri üzrə faizlərinin ödənilməsinin qadağası xidmət edə bilər. Bu məhdudiyyətlər ilk dəfə ABŞ-da, sonralar isə digər ölkələrdə (həmçinin sonuncu

böhran dövrü Rusiyada) stressli vəziyyətlərdə mübahisənin təcili mübarizə tədbiri kimi tətbiq edilmişdir, sonralar isə depozit müəssisələrinin səmərəsiz fəaliyyətini keçirildi. Hal-hazırda daha geniş yayılmış məhdudiyət növü aktivlərin müəyyən edilmiş növlərinə və risk nəzərə alınmaqla qiymət qoyma məhdudiyətidir. Coğrafi diversifikasiyaya məhdudiyət aktivlər riskini artırır və maliyyə xidməti tədarükçüləri üçün rahatlıq dərəcəsini aşağı salır. Madam ki, banklar müəyyən çərçivədə öz aralarında rəqabət aparırlar, bankirlər özünəməxsus vergi olan tənzimləmə dəyərini müştərilərə xidmət dəyəri ilə kompensasiya edirlər. Müştərilərin banka etibarını yalnız hakimiyət zamanətinin olması ilə deyil, həm də bankın iqtisadi vəziyyəti, onun mənfəətliliyi və ləğvi ilə müəyyən edilir. Effektiv bazar bank tərəfindən qəbul edilən, onun etibarının artmasına təsir edən risk dərəcəsi barədə məlumatın açılmasını tələb edir. Hal-hazırda banklar ya məlumatın açılması tələbini qəbul etməli, ya da imtina səbəbini ictimai şəkildə izah etməlidir. Məlumatın açılmasının müasir problemi bank tərəfindən təqdim edilən məlumatın təfsilatı ilə göstərilmə dərəcəsində ifadə olunur.

Tənzimləmədə bazar konserpsiyasının bazarın ümumi effektivliyinə təsiri problemi son dərəcə vacibdir. Miller R.L. və Van-Xuz D. bank bazarını bankların xüsusi xidmət zonası kimi, yəni bank xidmətlərinin müxtəlif növlərinin satıcı və alıcılarının əhəmiyyətli hissəsini əhatə edən coğrafi zonanı müəyyən edirlər.

Sonuncu onillikdə bank sahəsində konsolidasiya tendensiyası izlənilir: bankların sayı azalır, bankın orta ölçüsü artır. Borc və depozitlərin ümumi həcmində iri bankların payları ilə xarakterizə olunan bazar konsentrasiyası bu banklar tərəfindən bazarda üstünlük təşkil edən vəziyyəti təmin edir. Nəzarət orqanları üçün bazar konsentrasiyasının münasib səviyyəsinin müəyyən edilməsi son dərəcə vacibdir. Sinki C. konsentrasiyanın və effektivliyin qarşılıqlı asılılığının iki əks nəzəriyyəsinə təklif edir:

- “quruluş-hərəkət-effektivlik” modeli,
- Effektiv quruluş nəzəriyyəsi

Birinci nəzəriyyə yüksək dərəcəli konsentrasiyaslı bazara arzuolunmaz hadisə kimi baxır. Konsentrasiya dərəcəsi nə qədər yüksəkdirsə, bankların hərəkətinin

inhisarçıların hərəkətinə yaxın olma ehtimalı yüksəkdir, bu da allokasiya səmərəsizliyinə və bütövlükdə cəmiyyət üçün itkilərə gətirib çıxaracaq. Bank xidmətləri bazarında konsentrasiya səviyyəsinin artması ilə bank gəliri artmalıdır, çünki banklar inhisara alma şəraitində borclar üzrə yüksək faiz və depozitlər üzrə daha az faiz dırıcısı təyin etmək firsəti, bu zaman rıqabət şəraitindən fərqli olaraq kredit vermə aşağı səviyyədə olacaq. Beləki bəzi tədqiqatçılar göstərdi ki, konsentrasiya səviyyəsinin artmasının əsas amili deyil. İkinci nəzəriyyə təsdiq edir ki, bir nüçə iri banklar bazarın əhəmiyyətli hissəsinə malik ola bilər, çünki onlar daha effektivdir. Bu zaman yerli banklarla konsentrasiya artır, bank sistemi isə cəmiyyət üçün daha effektiv olur.

Tənzimləmə müxtəlif məqsədlərə çatmağa istiqamətlənib və bunun sayəsində müxtəlif ölkələrdə və müxtəlif zamanlarda fərqlənir. Bank tənzimləməsinin təkamül analizi tənzimləmənin aşağıdakı dərəcələrini qeyd etməyə əimkan verir:

- Tənzimləmə
- Tənzimləmənin dayandırılması
- Yenidən tənzimləmə

Tənzimləmənin dayandırılması (maliyyə liberallaşdırılması) qanunvericilərin və tənzimləyicilərin maliyyə sahəsində iqtisadi və texnoloji dəyişikliklərə reaksiyasıdır və bank biznesinin faiz dərəcələrinə, coğrafi və məhsul diversifikasiyasına nəzarətin zəifləməsində özünü göstərir. Vaxtilə ABŞ qanunvericilərinin çoxsaylı innovasiyanın yaranmasına reaksiyası bank sisteminin bazarın təsiri altında dəyişməsinə imkan yaradan Qremma-Liça-Blili maliyyə modernizasiyası haqqında Qanunun qəbul edilməsi oldu. Qanunun məqsədi maliyyə xidmətləri sənayesinin rəqabət qabiliyyətinin bankların törəmə kompaniyalarının, qiymətli kağızlarla məşğul olan şirkətlərin, sığorta və digər maliyyə şirkətlərinin təşkili prinsiplərinin müəyyən edilməsi və təmin edilməsidir. Bank Holding Şirkəti (BHC) tərəfindən fəaliyyətin yeni növləri ilə məşğul olmağa icazə verildi – qiymətli kağızlar bazarında sığorta və fəaliyyətlə, qiymətli kağızlar bazarında və sığorta bazarında işləyən şirkətlər isə - bank xidmətlərində. Qanun bank holdinqinə

daxil olan ayrı-ayrı şirkətlərə tənzimləmənin müvafiq sahə orqanı tərəfindən nəzarəti və Federal Ehtiyat Sistemi tərəfindən birləşdirmə əsasında nəzarəti nəzərdə tuturdu.

Tənzimləmənin yenilənməsi tənzimləmənin sərtləşdirilməsi, yəni tənzimlənen maliyyə təşkilatlarına qarşı daha sərt tələbləri əsasında onun bərbası deməkdir. Tənzimləmənin belə dərəcəsi üçün nümunə 2010-cu ildə (Bazel 3) bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi tərəfindən bir çox ölkələr üçün sonuncu dağıdıcı dünya maliyyə və iqtisadi böhranına cavab olaraq daxil edilmiş tənzimləmə rejimi hesab edilə bilər.

Madam ki, banklar iqtisadiyyat üçün kredit verirlər, dövlətin monetar siyasətinin bələdçisidrlər və hrsablamaları həyata keçirirlər, ölkə hakimiyyəti onlara Korriqan E. təhlükəsizlik şəbəkəsi adlandırdığı müəyyən zəmanətlər verir. Təhlükəsizlik şəbəkəsi aşağıdakılardan ibarətdir: fəaliyyətə nəzarət, satışın təmin edilməsi, depozitlərin sığortası və kreditorların ödənişləri. Satışın təmin edilməsi (uçot pəncərəsi) pul axcının qeyri-müntəzəm şəraitdə və ya “depozitlərin sürətlə geri çəkilməsi” zamanı banklara lazımdır. Bank və bank holding şirkətlərinin dəstək üçün dövlət təhlükəzilik şəbəkəsinə müraciət edə bilmələri ilə əlaqədar olaraq digər maliyyə şirkətlərindən fərqli olaraq daha sərt tənzimləməyə aid edilirlər. Əmanətlərin sığortalanması sistemi kreditorlar tərəfindən zəmanətli ödənişlərin və pul vəsaitlərinin maliyyə problemləri yaşayan banklara daxil edilməsinin həyata keçirilməsinə icazə verir. Hakimiyyət zəmanəti bank sisteminə etibarını artırır, eyni zamanda müvafiq səviyyədə bankın bütün öhdəliklərini ödədiyi halda mənəvi riskin artmasına təsir edir. Bu halda bazar tənzimlənməsi öz fəaliyyətini bitirir.

Tənzimləmə sisteminin effektivliyi haqqında məsələ və onun bank sistemində böhrana səbəb olan, iqtisadiyyata göstərdiyi potensial neqativ təsiri həmişə kəskin olub. Blek F. qeyd edir: “Vergi ödəyicilərini xüsusi razılaşma sahəsinə daxil olan və sistem riskini özü yaradan tənzimləməyə görə yenə ödəniş etməyə məcbur edəcəklər. Vergi ödəyiciləri tənzimləyicilərin hakimiyyət zəmanətinin yaratdığı riski azaltması üçün ödəniş edəcəklər”. Sistem riskinə görə ehtiyat etmək tənzimçilərin “iflas olmaq üçün daha böyük” bank üzərində artıq himayəçliliyinə gətirib çıxarır, bu da öz növbəsində iri bankların risk iştahı artıre və neqativ olaraq nəinki bank sektoruna, həm də qeyri-maliyyə sektoruna da təsir edir. Sonuncu dümnya maliyyə böhranı

dövründə sistemli şəkildə əhəmiyyətli olan maliyyə institutlarının müflisliyinin dağıdıcı nəticəni nəzərə alınmaqla tənzimçilər “müflis olmaq üçün çox böyükdür” doktrinasını “xilas etmək üçün çox böyükdür” doktrinası ilə tamamladılar.

Stabiliyin təmin edilməsi məsələsinin həlli həm makroiqtisadi, həm də mikroiqtisadi səviyyədə həyata keçirilir. Moiseyev S.R. və Lobanov M.A. qeyd ediblər ki, sistemli maliyyə böhranının minimallaşdırılmasına istiqamətlənmiş kompleks tədbirlər kimi makroprudensial siyasət makroiqtisadi məqsədlərə çatmağa istiqamətlənmiş Mərkəzi Bankın monetar siyasəti və müxtəlif maliyyə institutlarının müflisliyinin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş mikroprudensial tənzimlənmə arasında aralıq vəziyyəti tutur. “Qrup 30” makroprudensial siyasət üzrə Rəhbərlikdə bu siyasətin aşağıdakı əsas xüsusiyyətləri göstərilir:

- Maliyyə sisteminin sabitliyinin təmin edilməsi;
- Sistem riskinin məhdudluğu
- Tənzimləmə alətlərinin xüsusi dəstənin istifadəsi.

Monetar nəzəriyyəyə müvafiq olaraq makroiqtisadi səviyyədə iqtisadi aktivin əsas tərkib hissəsi pul kütləsi, həmçinin faiz dərəcələri və bank kreditlərinin təklifidir. Beləliklə bankların tənzimlənməsi pul təkliflərinə nəzarət etməyə, bank ehtiyatlarına, faiz dərəcəsi səviyyəsinə və kredit vermə həcminə təsir etməyə imkan verir. Makroiqtisadi stabilləşmənin əsas məqsədlərindən biri – açıq bazarda əməliyyat nəticəsində pul kütləsinin kəskin azalmasına yol verməmək və bankların uçot pəncərəsinə girişini təmin etməkdir.

Makroiqtisadi tənzimləmə həmçinin böhran vəziyyətində olan bankların riskin yayılmaması və “domino” effektinin yaranmasına mane olmaq məqsədilə təcrid edilməsi yolu ilə ifadə edilir. mikroiqtisadi səviyyədə tənzimləmə ayrı-ayrı banklar tərəfindən qəbul edilmiş riskin məhdudlaşdırılması yolu ilə həyata keçirilir. Riskin qarşısının alınması alətləri bunlardır: kapitalla olan tələb; ləğv edilməyə olan tələb; vacib ehtiyatlar; aktivlərə məhdudluqlar; risk-menecment keyfiyyətinə tələblər. Daha böyük rusklərə yol verməmək üçün tənzimçilər bankların fəaliyyətinə mane olmaq hüququna malikdirlər: pozuntunun aradan qaldırılması barədə xəbərdarlıq və göstəriş vermək; qanunsuz fəaliyyəti dayandıрмаğı tələb etmək; bank rəhbərlərinin

dəyişdirilməsini tələb etmək; əlavə kapital qoyuluşunu tələb etmək; fəaliyyətin genişlənməsinə qadağa qoymaq.

1.2. Bank sektoru fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin elementləri və onların inkişafı

Bank sektoru fəaliyyətinin tənzimlənməsi maliyyə tənzimlənməsinin və iqtisadi tənzimlənmənin daha geniş sistemlərinin tərkib hissəsi olaraq əvvəldə qeyd edildiyi kimi yalnız sistemli əsasda effektiv işləyə bilər. Məhz büdcə, vergi, gömrük və pul-kredit və digər alətlərin sistemli əsasında tətbiq edilməkdən ibarət belə vektor bu gün Azərbaycan Hökuməti tərəfindən iqtisadiyyat üçün lazımlı olan inkişaf tempinin təmin edilməsi məqsədilə seçilib.

Bu zaman nəticəyə yönəlmiş sistemli yanaşma tənzimlənmə məqsədilə sistemin sadə cəmləməni və təsirinin qiymətləndirilməsini deyil, onların pozitiv iqtisadi effektlərinin mənbəyi ola biləcək kompleks tətbiqini nəzərdə tutur.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, bir tərəfdən tənzimləmə məqədinə ziddiyyət xasdır, digər tərəfdən – tənzimləmə sərhədlərinin əsaslanması problemi mövcuddur, bunun pozulması əks nəticəyə – bank sektorunun fəaliyyətinin səmərəsiz tənzimlənməsinə gətirib çıxara bilər. Bununla əlaqədar olaraq tənzimləmə sisteminin məqsədlərinin əsaslandırılması, sistem tərkibinin müəyyən edilməsi, ona əlavə edilmiş obyekt və subyektlərin, üsul və alətlərin münasibəti idarəetmə nəticəsini müəyyən edən başlıca metodoloji əsasdır.

Proses və hadisələrin tədqiqatına sistemli yanaşma öyrənilən məntiqi, davranış (imitasiya), riyazi və ya digər xüsusiyyət daşıyan obyektin modelini yaratmağı nəzərdə tutur. Bu zaman ilkin mərhələdə sistem strukturunu, onun elementlərinin tərkibini müəyyən etmək vacibdir.

Sistemin bəzi elementləri istem yaradıcı hissə kimi çıxış edərək onun işləməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bank sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin belə sistem yaradıcı hissəsi kimi tənzimləmə məqsədi və ya məqsədlər sistemi çıxış edir. Tənzimləmə sisteminin məqsədi kimi biz ikisini göstərdik: bank

sektorunun maliyyə sabitliyinin təmin olunması və ümumilikdə vəcəmiyyətin bank sektorunun maraqlarının harmonizasiyası.

Tənzimləmə sisteminin digər elementlərini iriləşdirərək bölmək olar:

- Funksional-təşkilati (tənzimləmənin subyektini, obyektini və infrastruktur elementlərini müəyyən edir);
- Tənzimləyən (üsul və alətlərin sistemin vəziyyətinə təsiri);
- Ehtiyat elementləri (istemin işləməsinin əsas şərtləri kimi çıxış edir);
- Xarici mühitə (çığışa) ötürülən sistemin işləməsinin nəticələrini təqdim edən yekunlaşdırıcı.

Sosial-iqtisadi sistemlərdə iki əsas alt sistemi qeyd etmək olur – idarə edən və idarə edilən.

Öz aralarında və xarici mühit arasında qarşılıqlı təsir göstərərək bu alt sistemlər və onlara daxil olan elementlər fəaliyyəti və tam törəmə kimi bank tənzimləmə sisteminin inkişafını təmin edir.

Qeyd edildiyi kimi tənzimləmənin sistem yaradan elementində daxili ziddiyyət qoyulub, bu da məqsəd balansının axtarışına tələbatına səbəb olur.

Ziddiyyətin yaranması aşağıdakı səbəblərlə bağlıdır:

- Pul təkliflərini azaldan və iqtisadi inkişafa mənfi təsir edən iqtisadi qeyri-stabillik dövründə bankların hədsiz dərəcə risk məhdudluğu,
- risk iştahının yüksək dərəcədə olduğu banklara riskin ödənilməsi üçün orta sahəvi normalarının tətbiqi nəticəsi, bu da bank sektorunun maliyyə sabitliyində əks olunur,
- artıq tənzimləmə tələbləri makro və mikro dərəcələrdə (tənzimləyici və kredit təşkilatları dərəcəsində) əsassız tranzaksiyon xərclərə gətirib çıxarır.

İqtisadiyyatın bank sektorunun maliyyə sabitliyinin təmin edilməsini adətən federal qanunla təhkim edilmiş əsas məsələlərdən birinin sırasına aid edirlər, ödəniş və hesabların fasiləsiz həyata keçirilməsi nəzərə alınsa ehtiyatların kreditdə və investisiyalarda toplanmasının effektiv transformasiyası kommertiya banklarının tədiqlənmiş risk meylliliyi şəraitində təsərrüfat subyektləri və ümumiyyətlə iqtisadiyyat qarşısındakı məsələləri həll etməyə imkan yaradır.

Bununla əlaqədar olaraq tənzimləmə obyektinə tənzimləyici təsirlə bağlı ilk problem kommersiya bankları tərəfindən iqtisadi yüksəlmə dövründə risk iştahının artmasıdır, bu da onların müflisləşməsinə səbəb ola, domino effektinin yarada, sistemli bank, maliyyə və hətta ümumi iqtisadi böhrana gətirib çıxara bilər. Təsadüfən deyil, bankların və iqtisadiyyatın bank sektorunun funksiyalarının əhəmiyyəti gücünə mərkəzi banklar kredit təşkilatları tərəfindən qəbul edilən risklərə nəzarət, kommersiya banklarının öz fəaliyyətləri prosesində nəzarət etməli olduqları normativlərin müəyyən edilməsi vasitəsilə onların dərəcələrinin məhdudlaşdırılmasının həyata keçirilməsi hüququ aldılar.

Bank sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsinin sistem yaradan elementində qoyulmuş daxili ziddiyyət idarəedici təsirin effektivliyinin təmin edilməsi məqsədilə bank və iqtisadi sisteminin qarşılıqlı fəaliyyət harmonizasiyası nöqtələrinin axtarışına səbəb olur. Bu problemin həlli üçün müəyyən töhfə pul təklifi həcminə və ölkədə investisiya ab-havasına təsir etməyə imkan verən uçot dərəcəsi (yenidən maliyyələşdirmə uçotu), kommersiya banklarının yenidən maliyyələşdirmə uçotu, ehtiyat tələblərinin tənzimlənməsi (mütləq tənzimlənmə normaları), açıq bazarda əməliyyat kimi məşhur pul-kredit tənzimləməsi alətlərinin tətbiqini daxil edir.

İkinci problem. Məlumdur ki, pul-kredit siyasəti tədbirləri (belə deyək, makrotənzimləmə tədbirləri) və kommersiya banklarına nəzarət tədbirləri (belə deyək, mikrotənzimləmə tədbirləri) müxtəlif tənzimləmə departamentlərin idarəsi altında olur. Bununla əlaqədar olaraq risklərin məhdudlanmasına yönəldilmiş təsirlər monetar hakimiyyət təsiri şoku ilə razılaşmaya bilər. Bu tez-tez pul-kredit tənzimlənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi çərçivəsində banklara təqdim olunan əlavə satış kredit təşkilatları tərəfindən real sektora kredit verilməsi üçün deyil, sistemli stress şəraitində yüksək kredit reytinginə malik etibarlı bankların (çox vaxt xarici) müxbir hesablarında yerləşdirilməsi üçün istifadə olunduğu zaman maliyyə böhranı şəraitində üzə çıxır.

Bununla əlaqədar olaraq antiböhran tədbirlərinin parallel olaraq həyata keçirilməsi zamanı bank tənzimləməsinin iki əsas istiqamətinin hər bir hissəsində onların qarşılıqlı təsir effekti nəzərə alınmalı və yalnız təklif olunan pul həcminə deyil,

həm də kommersiya bankları tərəfindən ehtiyatların istifadəsinə istiqamətlənməyə təsir etmək. Çox vaxt tənzimləyici iqtisadiyyatın digər sektorları obyektlərinə təsir etmə səlahiyyətinə malik olmadıqda əllə idarəetməyə yönəlir.

Təsir dövlət iştirakı ilə banklar vasitəsi ilə və ya dövlət zəmanəti, dotasiya və birbaşa dövlət maliyyələşmədi sistemi vasitəsi ilə edilə bilər. Aydınır ki, belə yanaşma bank sektoru fəaliyyəti təşkilatlarının bazar prinsiplərinə ziddir.

Bank tənzimləməsi sisteminin məqsədlərinə çatması zamanı yaranan üçüncü əsas problem həm bank sahəsi üçün ümumiyyətlə, həm də ayrı-ayrı kommersiya bankları üçün bank risklərinin əsaslandırılmış sərhədlərinin müəyyən edilməsidir. Bu risklərin ödənilməsi mənbələrində orta sahəvi və fərdi tələbat arasında ziddiyyətdə özünü göstərir.

Məlumdur ki, hal-hazırda qanunvericiliklə riskə görə orta sahəvi normativlərinin müəyyən edilməsi nərdə tutulub, bu da çox vaxt təhlükəli aktivlərinin artıq portfəllərinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Beynəlxalq təcrübədə nümunə olaraq ipoteka kreditləri portfəlini göstərmək olar (məsələn, ABŞ-da). Belə kredit portfəlləri olan bankın şoku şəraitində bir qayda olaraq dövlət vəsaiti hesabına onların zəhərli aktivlərinin ödənilməsində dövlət dəstəyinə ümid edirdilər. Bu zaman belə hallar iri əhəmiyyətli kredit institutları üçün xarakterik olurdu, çünki əvvəllər yenidən maliyyələşdirilmə onlar üçün mümkün olurdu.

Bununla əlaqədar olaraq bank sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin sistem yaradan elementləri – bank sektorunun maliyyə sabilliyinin təmini, iqtisadi dövrün müxtəlif mərhələlərində onun nailiyyətləri – bir mənalı deyil, bu məqsədin nailiyyət üsullarının seçilməsi isə bank sektorunun və ümumiyyətlə iqtisadiyyatın vəziyyətinin, müxtəlif statuslu kredit təşkilatlarının tənzimlənməsinə fərqli yanaşmanın nəzərə alınmasını tələb edir.

Bizim tərəfimizdən yuxarıda qeyd edilmiş dördüncü problem tranzaksiyon xərc problemdir. O həm tənzimləyici, həm də idarə edən alt sistem üçün xarakterikdir. Məlumdur ki, mərkəzi bankların tələbləri inkişaf edir və çətinləşir (xüsusilə risklərin hesablanması və məhdudlaşdırılması) , bu da nəzarət blokunda personal sayının artması, metodoloji tələbatın işlənməsi, tənzimləyicinin struktur modifikasiyası və s.

tələbinə səbəb olur. İdarə edən alt sistemi də bu problemdən kənar qalmır – bununla əlaqədar olaraq əlavə personal saxlamağa, qüvvədə olan tələblərə və qiymətləndirmənin və idarəetmə risklərinin irəliləmiş modellərinə müvafiq olaraq mərkəzi banklar üçün hesabat hazırlamağa məcbur olan bank sistemi (məsələn, Bazel II, Bazel III təqdim edilmiş yanaşmalar əsasında borc və ona bərabər borc üzrə mümkün itkilərdə ehtiyatların yaradılması).

Tənzimləmə subyektləri və ya idarə edən alt sistemi sərəncamında olan üsul və alətlər dəstindən istifadə edərək, tənzimləmə prinsipinə istiqamətlənərək tənzimləmə obyektinə - müxtəlif subyektlərlə təqdim edilmiş idarə edilən alt sistemə məqsədyönlü təsir edən tənzimçi tərəfindən təqdim edilir.

Təəssüf ki, təcrübədə ümumiyyətlə bank sektorunun maliyyə sabitliyinə istiqamətlənmiş bank tənzimləməsi modeli həyata keçirilir, yəni lazım, amma yetərsiz olan tənzimləmə obyektinin möhkəmliyinə görə cavabdehlik nəzərdə tutulur. Təcrübədə tənzimləyici tərəfindən faktiki olaraq milli iqtisadiyyat maraqlarında kommersiya banklarının təsərrüfat subyektləri ilə qarşılıqlı münasibətinə istiqamətlənməyə təsir etmir. Başqa sözlə, idarə etmə alt sistemi yalnız maliyyə sabitliyinin təmini məqsədi ilə idarə etmə alt sistemi subyektinə təsir edir.

Bütün dünyada tənzimləyicilərin bu model üzərində cəmlənməsi milli iqtisadiyyat tələbləri ilə bank sektorunun maraqlarının harmonizasiya məqsədinə, verilmiş parametrlərdə iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə tam çatmasına icazə verməyəcək. Başqa sözlərlə, bu bu məqədli itiqamət bir tərəfdən tənzimləyicilərin imkanları xaricindədir (bitişik sektorların subyektlərini təsirin yetərsizliyi), digər tərəfdən – bizi tənzimləmə sərhədlərinin problemlərinə (tənzimləyici təsirin digər sektorlara cəlb edilməsi) və inzibati və iqtisadi təsir üsullarında ayrılıqın mümkünlüyünə yönləndirir. Son zamanlar dövlətin uzunmüddətli iqtisadi inkişaf mövqeyi ilə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə bir başa inzibati təsirin nəticəsinin azlığı problemi müzakirə olunur, beləki məhz xüsusi təşəbbüs bazar iqtisadiyyatında onun effektivliyini təmin etməlidir. Amma böhran göstərdi ki, bank sektoruna təsirin iqtisadi ölçüsünə istinad sosial-iqtisadi məqsədlərə çatmağa icazə verməyəcək, bu da sistemin infrastruktur elementlərinin inkişafında tələbata səbəb olacaq.

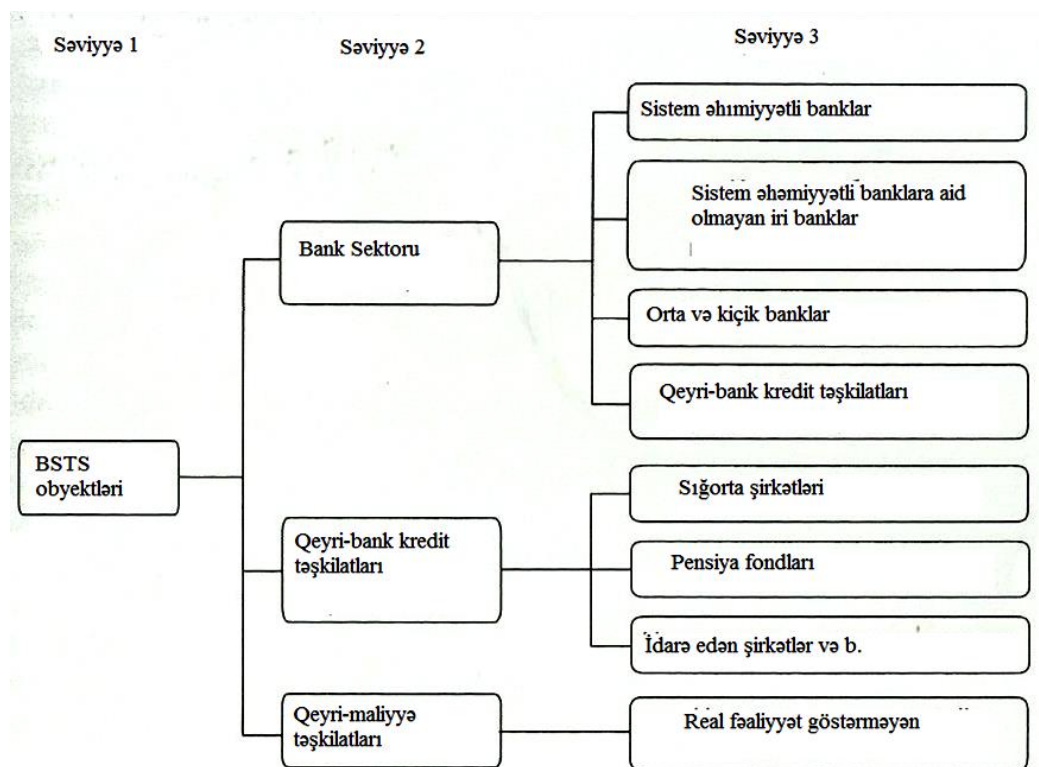
İdarə edilən alt sistem – tənzimləmə obyektı və ya iqtisadiyyatın bank sektoru eyni deyil, bu da onun fəaliyyətinin unikallığını və strukturun spesifikliyini nəzərə alan üsul və alətlərin inkişafını tələb edir. Tənzimləyici təsirin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə idarə etmə alt sisteminin tərkibinə diqqət etmək, onların seqmentasiyasını aparmaq lazımdır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sektor ehtiyatlarının ən yaxşı hissəsini toplayan və onları orta və ya kiçik banklarla kredit və digər aktivlərdə maya qoyan bank sektoru iri pul-kredit institutları kimi təqdim edilib. Bu zaman bank bazarının iri oyunçularının kapitalları bir qayda olaraq dövlətin birbaşa və vasitəli formada iştirakı ilə formalaşır. Bu vəziyyət ilk növbədə kapital qoyma sahəsinə (banklar dövlət iştirakı ilə mühüm xalq təsərrüfatı layihələrini həyata keçirir) təsir etməyə imkan verir, ikinci, onların fəaliyyətinin ümumilikdə sektor və iqtisadiyyat üçün risk dərəcəsini nəzərə alaraq onların maliyyə sabitliyinin tənzimlənməsinə xüsusi yanaşmanı tələb edir, üçüncü, rəqabət sahəsinə mənfi təsir edir, bazar mexanizmini zəiflədir.

Təsadüfi deyil ki, bizim ölkədə və xaricdə bazel komitəsinin sistem əhəmiyyətli bankların bu qrupunun tənzimlənməsinə yanaşmanın fərqliliyinin daxil edilməsinin məqsədyönlüyü haqqında tövsiyələri həyata keçirirlir.

Müasir şəraitdə tənzimləmənin effektiv sisteminin mühüm məsələlərindən biri tənzimləyici təsirin əsaslandırılmış sərhədlərinin müəyyən edilməsidir. Müasir bankların digər təsərrüfat vahidləri (maliyyə və qeyri-maliyyə şirkətləri) ilə sıx əlaqəsi bu sərhədlərin yalnız bir bank sektorunun həddlərindən kənarında yayılmasının labüdlüyü haqqında nəticəyə gəlib çıxılır. Burada ilk öncə bizim qeyd etdiyimiz bank sektorunun və maliyyə bazarlarının adətən (həmişə yox) bank tənzimləyicisi bazasında baş verən meqatənzimlənmə çərçivəsində tənzimlənməsi funksiyasının birləşməsi tendensiyası, makro və mikrotənzimləmə proseslərinin harmonizasiya problemləri, sistem əhəmiyyətli institutların fəaliyyətinin tənzimlənməsi prosesinin ayrı-ayrı struktur elementlərinin ayrılması haqqında danışmaq lazımdır.

İdarə edilən alt sistemin subyetlərinin və ya tənzimləmə obyektinin tərkibi sxematik olaraq göstərilən qaydada (şəkil 1) təqdim edilə bilər.

Şəkil 1. Maliyyə sektoru fəaliyyətinin tənzimlənməsinin idarə edilən alt sistemin subyektlərinin (obyektinin) tərkibi

Tənzimləmə sisteminin effektivliyi çox vaxt baarımın inkişaf etmiş infrastrukturuna hesabına təmin edilir. bank bazarı infrastrukturuna aiddir: “Əmanətlərin sığortalanması fondu ” (ƏSF) , ipoteka fondu (İF), Kredit tarixləri bürosu, reyting agentliyi, özünü tənzimləyən təşkilatlar və s. Bu təşkilatlar nəinki xüsusi maliyyə təşkilatlarının – bazar iştirakçılarının maraqlarının qorunmasında, həm də bank qanunvericiliyinin və kommersiya banklarının fəaliyyətinin metodik təminatının inkişafında, aktual məsələlərdə bazarın müxtəlif iştirakçılarının qüvvələrinin uyğunlaşdırılmasına yardım edən komitə və birliklərin yaradılmasında əhəmiyyətli rol oynayırlar.

Son zamanlar bank sektorunun tənzimlənməsində qeyri-dövlət özünü tənzimləyən təşkilatlardaha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Eyni zamanda son vaxtlar özünü tənzimləmənin yeni anlayışları meydana çıxıb. Sonuncu böhran dövründə və post-böhran dövründə dünya ictimaiyyətində cəmiyyət tərəfindən maliyyə-kredit institutlarına qarşı müəyyən düşmənçilik yarandı.

Bu ilk növbədə hədsiz risk almış bankların vergi ödəyiciləri vasitələrinin hesabına xilaslı ilə bağlı idi və müvafiq olaraq bütün dünyada ictimai fikir tərəfindən neqativ qəbul edildi. ABŞ, İsveç, Almaniya və digər ölkələrdə bankların saxlanması üçün bütçə vasitələrindən istifadəni istosna edən yeni tənzimləmə formaları axtarılır. Beləliklə bu gün maliyyə və kredit institutlarının vəsaitləri hesabına formalaşan ixtisaslaşdırılmış qeyri-bütçə fondlarının yaradılması üzrə təcrübədə əks etdirilən fikir yarandı.

Bank sektorunun, tənzimləmənin infrastruktur mühitin fəaliyyətinin tənzimlənməsinin idarə edən və idarə edilən alt sistemlərinin xüsusiyyətini yekunlaşdıraraq bir daha tənzimləyici və bank sektorunun məqsədlərinin fərqliliyini qeyd edək, bu da onların harmonizasiyasını çətinləşdirir və tənzimləmə sisteminin effektivliyini azaldır (şəkil 2).

+ İdarə edən sistemin məqsədləri	■ İdarə edilən sistemin məqsədləri
İnflyasiyanı yoxlamaq İqtisadiyyatın hədəf sektorunda investisiyanın təmin etmək İnvestisiya resurslarının dəyərinin azaltmaq İnnovasiya və digər əhəmiyyətli milli layihələrin maliyyələşdirilməsini təmin etmək BS maliyyə stabilliyini təmin etmək	Kreditləşmə həcmi artırmaq Maksimum səviyyədə investisiyanın verilməsi ilə sektorlara maya qoymaq Faiz dərəcələrini maksimum artırmaq Qısa müddətli ödəniş və praqnozlaşdırılan nəticəli layihələrə maya qoymaq Gəlirliliyi, həmçinin yüksək risklər hesabına artırmaq

Şəkil 2. Bank sektoru fəaliyyətinin tənzimlənməsinin idarə edən və idarə edilən alt sistemlərinin tənzimlənməsi məqsədində fərqlər

Tənzimləmənin idarəetmə alt sisteminin sərəncamında birbaşa və əyri, inzibati və iqtisadiyə bölünən tənzimləyici elementlərin müəyyən dəsti durur (üsul və alətlər). Bank fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üsulu adı altında Pul-Kredit siyasətinin apardığı məqsədlərə çatmaq üçün və bank sektorunun inkişaf Strategiyasının və milli iqtisadi inkişafın ümumi Strategiyasının həyata keçirilməsi üçün qanunvericilikdə təhkim edilmiş və qəbul tənzimləyicisinin sənədlərində normativlər, üsullar toplusunu anlayacağıq.

Tənzimləmənin birbaşa üsuluna aiddir: qanunvericilik (ümumi, parallel fəaliyyət göstərən və xüsusi), normativ aktlar, tənzimləyicilər, kommersiya banklarının daxili sənədləri və s.

Birbaşa üsullar bir qayda olaraq eyni zamanda təsərrüfat subyektlərinin və kommersiya banklarının fəaliyyətinin qanunvericiliklə təminatı ilə bağlı inzibati ola bilər.

İnzibati tənzimləmə üsulu alətləri kimi müəyyən olunmuş norma və normativ fəaliyyətlər, əməliyyat və hesablaşmaların bitməsi qaydası, bankların bank xidməti bazarından çıxma və daxil olma şərtləri, kredit təşkilatları və bir ıra digər təşkilatlarda riskin qiymətləndirilməsi və idarəedilməsinə metodoloji tövsiyələr çıxış edir. Tənzimləmənin əyri və ya iqtisadi üsulları pul-kredit siyasətinin (ehtiyat tələbləri norması, kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi, açıq bazarda əməliyyatlar, inflyasiyanın hədəflənməsi və s.) alətlərindən istifadəni nəzərdə tutur. Birbaşa (inzibati) və əyri (iqtisadi) tənzimləmə üsulları mərkəzi banka idarə edilən alt sistemin içgüzar aktivliyinə təsir etməyə və onun maliyyə sabitliyini təmin etməyə imkan verir.

Amma son zamanlar, tənzimləyici alt sistemlərdən hər birinin məqsədli istiqamətdəki fərqlər, iqtisadi inkişafın təmin edilməsində kommersiya banklarının zəin iştirakı nəzərə alınmaqla iqtisadi zərərdə inzibati üsulların xeyrinə əyrilik qeyd edilir.

Bu kapitalın kafiliyi üzrə kredit institutlarına tələblərin artması ilə üzə çıxır, bu da mütləq banklar tərəfindən yerləşdirilmiş kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin ortasahəvi göstəriciləri ehtiyatlarının dəyərinin məhdudlaşdırılmasında, fiziki şəxslərdən qəbul edilən pul vəsaitlərinin qoyuluşu ortasahəvi yayılma həddinin 300 əsas maddəsi əsasında məhdudlaşdırılmasında, müzakirə olunan ümumi iqtisadi problemlərin həllində orta və kiçik bankların iştirakının pay və həcmnin azalmasına gətirib çıxarır.

Tənzimləmədə aksentlərin birbaşa məhdudiyyətə keçirilməsi bir addım geri, iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasına kəskin tələbat və kredit təşkilatlarının risk iştahının aşağı düşməsinə səbəb olan təsərrüfatçılığın bazar prinsiplərindən uzaqlaşması deməkdir. Bank sektorunun iştirakının gücləndirilməsinin vacibliyinə

ümumi iqtisadi problemlərin həllində onun əmanətinin artmasına baxmayaraq burada müəyyən təhlükə var:

- “əllə idarəetmənin” gücləndirilməsi maliyyə innovasiyalarının yaranmasına təkan verə bilər, bunun nəticəsində tənzimlənməyən risklər, bank sektorunun maliyyə sabitliyinin aşağı düşməsi baş verə bilər;

- Kredit təşkilatlarının nizamnamə kapitalının minimal həcminə tələbjə artması kiçik və orta bankların azalmasına, iqtisadi inkişafın drayverləri olan müştərilərin (kiçik müəssisələrin) bir hissəsinin itirilməsinə gətirib çıxara bilər;

- idarə edilən alt sistem institutlarının iriləşmə vektoru ölkədə beş ixtisaslaşdırılmış bankın fəaliyyət göstərdiyi zaman keçid dövrünün bank sektoru modelinə geri qaytarılma ilə qorxuludur;

- Bazel III tələblərinin tətbiq edilməsi, məsələn qısamüddətli və uzunmüddətli ləğv normativlərində milli iqtisadi problemlərin həllində mənfi təsir göstərəcək;

- Bank sektorunun maliyyə sabitliyinin əmanətlərin sığortalanmasının effektiv təsir sistemi hesabına artmasının iki faizli maddəyə görə orta sahəvi qiymətindən başqa cəlb edilmiş əmanət səviyyəsindən asılı olaraq müəyyən edilən ayrılmış sığorta ödənişlərinin daxil edilməsi ilə əlaqədar olaraq mənfi nəticələri ola bilər.

Güman edirik ki, tənzimlənen elementlər nəbətində inzibati deyil iqtisadi alətlərə üstünlük vermək lazımdır.

İstənilən sistemin müvəfəqiyyətli fəaliyyəti və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatması üçün fəaliyyətin optimal sürətdə, yəni effektiv proseslərində istifadə olunmalı olan müəyyən ehtiyatlar lazımdır. Bank sektoru fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin ehtiyat elementləri maddi ehtiyatlarla (həmçinin maliyyə), təşkilati kapital, insan kapitalı (kadr potensialı), həmçinin qeyri-maddi aktivlərlə (həmçinin informasiya kapitalı) təqdim olunur.

Xarici mühit mövqeyindən bank sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsinin əsas elementlərinin onun yekunlaşdırıcı elementləridir. Xarici müşahidəçi bank tənzimləmə sisteminin milli iqtisadiyyat inkişafının təmin edilməsi üçün əlverişli maliyyə şəraitinin yaradılması üzrə öz funksiyalarını nə dərəcədə effektiv yerinə yetirdiyini müəyyən etməlidir. Bu elementin tərkibi növbəti bölmədə bank

sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin effektivliyinin qiymətləndirilməsi meyarları formasında bizim tərəfimizdən hazırlanacaqdır. Bu zaman bizim tərəfimizdən seçilmiş tənzimləmə məqsədlərinə çatmaq və tənzimləmə obyektlərinin vəziyyəti keyfiyyət və kəmiyyət qiyməti almalıdır, onların inteqrasiyası milli iqtisadiyyat maraqlarında bank sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin fəaliyyətinin effektivliyi haqqında müzakirə etməyə imkan verir.

1.3. Maliyyə bazarlarında qeyri-stabillik şəraitində bank sektorunda BASEL III standartlarının tətbiqi

Dünya iqtisadiyyatında böhran hadisələrinin kəskinləşməsi sıxlığının artması şəraitində (xüsusilə, bu məsələlər üzrə S.Uolter tərəfindən 2010-cu ildə həyata keçirilmiş xüsusi tədqiqatın nəticələrinə müvafiq olaraq böhran hadisələrinin təkrarlanması ehtimalı həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 4-5% artıb) böhranın növbəti burumuna səbəb ola biləcək amillər spektri tədricən genişlənir. Bununla yanaşı bu amillər əsasən miqyaslarında dünya maliyyə bazarlarında vəziyyətin kəskin pisləşməsi halında böhran hadisələrinin “katalizator”-u kimi çıxış edə bilən, əhəmiyyətli neqativ tendensiyalar qeyd edilmiş qlobal bank sektorundakı (xüsusilə qərbi avropa) şəraitlə bağlıdır. Bizim nəzərimizdə bu kontekstdə daha əhəmiyyətli amil aşağıdakılardır:

✓ qlobal maliyyə bazarı miqyasında vəziyyətin inkişafının pessimistik ssenarilərinin reallaşdırılmasına onun sabitliyi və onların ehtiyat bazalarının stabilliyi nöqtəyi nəzərdən bank kapitalının qənaətbəxş olmayan strukturu (ilk növbədə qərbi avropa). Basel II standartları tənzimləyici tələblərə riayət etmə nöqtəyi nəzərdən bankların şəxsi kapitalının tərkib hissəsi qismində nəzərdən keçirilən, amma faktiki olaraq ehtiyat bazalarının yaradılmasının stabil mənbəyi qismində çıxış edə bilməyən “sintetik” maliyyə alətlərindən yetəri qədər geniş spektrdə istifadə mümkünlüyünü nəzərdə tutur (həmçinin hibrid borc qiymətli kağızları);

✓ bankların həddən artıq aşağı likvidliyi (və ya onların olmaması), bu da maliyyə abzarlarında vəziyyətin pisləşməsi halında onların zəiflik dərəcəsini artırır.

Bununla əlaqədar Bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi tərəfindən bankların ehtiyat bazalarının yetərliyiinin idarə edilməsi sahəsinə yeni, daha sərt standartların tətbiq edilməsi haqqında, ilk növbədə şəxsi vəsaitlər hesabına və yüksək likvidli aktivlər hesabına təmin olunma səviyyəsinə tələblərə yayılacaq qərarlar qəbul edildi.

Fikrimizcə Basel III standartların tətbiq edilməsinin mümkün nəticələri məsələlərinə baxmadan əvvəl onların qısa xüsusiyyətini təqdim etmək məqsədəuyğundur. Bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsinin normativ sənədlərində göstərilən materiallarının təhlilinin, həmçinin bank kapitalının yetərlik səviyyəsinin tənzimlənməsi sahəsində izahlı qeydlərin və analitik məqalələrin göstərdiyi kimi Basel III prinsipləri qlobal bank sektoru miqyasında aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəlib:

- ✓ Qlobal miqyasda bank kapitallarının yetərlik səviyyəsinin artması və beləliklə maliyyə bazarlarında mümkün sistem şoklarına qarşı onların davamlılığının artırılması;

- ✓ Bankın şəxsi kapitalının strukturu və onun formalaşmasının mənbəyi nöqtəy-nəzərindən ehtiyat bazasının keyfiyyətinin artırılması;

- ✓ Şəxsi vəsaitlər hesabına bank fəaliyyətinə birləşdiyi riskin ödənilməsinə görə bank potensialının maksimumlaşdırılması;

- ✓ Risklərin qəbul edilməsində bank loyallığının “astana” indikatoru qismində “Leverage Ratio” göstəricisinin daxil edilməsi;

- ✓ Bank təcrübəsinə dünya maliyyə bazarında pessimistik ssenarinin yaradılması və vəziyyətin gözlənilmədən pisləşməsi halında operativ qaydada yığıla bilən şəxsi kapital mənbəyinin formalaşmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin daxil edilməsi;

- ✓ Bankların likvidlik səviyyəsinə olan tələblərin ciddi tənzimlənməsi – bu gün üçün bankların (həmçinin qərbi avropa) müəyyən olunması sahəsində siyasəti normativ likvidlik göstəriciləri yetəri qədər (ayrı-ayrı hallarda - artıq) elastikdir, bu da kapital bazarında onların neqativ hadisələrə (banklar arasındakı kredit bazarında sadə vəsaitlərin gözlənilmədən düşməsi formasında) qarşı onların dayanma gücünü şübhə altına alır.

Bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi tərəfindənmn hazırlanmış bank tənzimləməsi sahəsində normativ bazanın öyrənilməsinin yekunları üzrə Basel III yeni standartların tətbiq edilməsinin müvəqqəti sərhədlərinin daha çox əyaniliyinin təmin edilməsi üçün xüsusi cədvəl tərtib edildi (cədvəl 3.3.1), bu cədvəldəki məlumatlar yeni tələblərin əsas elementlərinin kapital yetrəliliyi və bank likvidliyi səviyyəsinə daxil edilmə ardıcılığını nümayiş etdirir.

Basel III standartların tətbiq edilməsi prosedurunun bitməsi 2019-cu ilin yanvar ayına planlaşdırılıb və uzunmüddətli xarakter daşıyır. Bununla yanaşı təcrübənin göstərdiyi kimi qlobal maliyyə bazarlarında artırılmış qeyri-stabillik səviyyəsində gəstəricilərin planlaşdırılmasının uzun müddəti və bundan başqa onların minimal qiymətinin ciddi tənzimlənməsi xüsusi ilə bank tənzimlənməsi və nəzarəti sahəsində konstruktiv yanaşma kimi nəzərdən keçirilə bilməz.

Basel III standartların daxil edilməsi uzunmüddətli xüsusiyyətinə baxmayaraq kapital yetrəliliyi səviyyəsinə minimal tələblər ciddi qeyd edilmişdir; xüsusilə, 2019-cu ilin əvvəlını Tier-1 Capital Ratio göstəricisinin minimal qiyməti 6% təşkil edəcək, bu zaman kapitalın təşkil edilmiş ehtiyatları nəzərə alınmaqla (Minimum Total Capital + Capital Conservation Buffer) kapitalın ümumi yetrəlilik göstəricisi 10,5%-dən az olmamalıdır. Bu aspektlər mütləq qaydada Qərbi Avropa Bank sektorunda vəziyyətin monitörinqi çərçivəsində diqqətə alınmalıdır, çünki təcrübənin göstərdiyi kimi suveren borc böhranı şəraitində dövlət tənzimlənməsi və nəzarətinin tədbirləri daha çox gözlənilməz xarakter alır. Bununla əlaqədar bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi tərəfindən kapitalın yetrəlilik göstəricisinin minimal qiymətinə olan tələblərə gözlənilmədən baxması ehtimalı yer ala bilər, bu da xarici Qərbi Avropa Banklarının şəxsi antiböran siyasətinin reallaşdırılması effektivliyinə və prioritetinə, həmçinin onların maliyyə göstəricilərinə neqativ təsir göstərə bilər.

Bu ehtimal əsas Basel III tərəfindən tənzimlənen, mənalı bu gün də müəyyən edilməyən göstəricilərin mövcud olduğu şəraitdə əhəmiyyətli dərəcədə artır. Bu göstəricilərə “Liquidity Coverage Ratio” və “Net Stable Funding Ratio” aid edilir, bu həm də Qərbi Avropa Banklarının şəxsi antiböran siyasətinin preventiv istiqamətinin reallaşdırılmasını əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir. Fikrimizcə, Basel III astana

göstəricilərinin tənziplənməsinə yanaşma unifikasiya edilmiş və uyğunlaşdırılmış xarakter daşmalıdır: Qərbi Avropa Banklarının biznes sahəsinin yüksək qeyri-müəyyənlik dərəcəsi şəraitində likvidlik səviyyəsinə (Liquidity Coverage Ratio) və ehtiyat bazasının (Net Stable Funding Ratio) formalaşma mənbəsinin quruluşuna tələblər onların şəxsi antiböhran siyasətinə mənfi təsir göstərə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilənlərdən fərqli olaraq bu monoqrafiya çərçivəsində Qərbi Avropa bank sektorunun dövlət tənziplənməsi aspektləri, Basel III yeni, daha ciddi standartların tətbiq edilməsi məsələləri bu gün yetəri qədər geniş öyrənilib və xüsusilə xarici iqtisadçıların işlərində təqdim edilib.

Basel III standartların tətbiq edilməsinin mümkün nəticələrinin tədqiqatının göstərildiyi elmi işin daha yüksək təmərküzü qərbi avropa iqtisadçıları arasında qeyd edilib, bu da Qərbi Avropanın bank sektoru üçün bu məsələnin birinci dərəcəli əhəmiyyətini dolayısı ilə təsdiq edir. Xüsusilə, bu problemin həllində müəlliflər kollektivinin böyük töhfəsinin olduğunu qeyd etmək lazımdır: Oesterreichische Nationalbank (Avstriya) (A.Qromov-Şneyder, S. Nitsiolek və d.), Avropa Mərkəzi Bankı – İ.Altanbas, L.Qambakorta, D.Markez-İbanets, həmçinin Centre for Economic Policy Research (London, Böyük Britaniya) – D.Maylz, C.Yanq, C.Marçeqiano, U.Roje, İ.Zekeli, A.Turrini və d. Bundan başqa Basel III standartların tətbiq edilməsinin elmi problematikasının tədqiqatında Bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin müəlliflər kollektivi tərəfindən təqdim edilmiş əhəmiyyətli töhfəni də qeyd etmək lazımdır – S.Uolter, C.Şand, D.Eykman, P.Kollazos, M.Farac, D.Qreqori, S.Kapadia və b.

Xarici iqtisadçıların tədqiqat işlərində təqdim edilən nəticələrin sistematizasiyası birinci, Basel III standartlarının dail edilməsi problemlərinin mübahisəli xarakteri haqqında nəticə çıxarmağa və bundan başqa, bu sahədə elmi fikirlərin aşağıdakı istiqamətlərini qeyd etməyə imkan verir.

Bir fakt maraqlıdır ki, Basel III daxil edilməsinin mümkünlüyünün daha böyük mübahisə dərəcəsi bank sektorunda proseslərin iqtisadçı-tədqiqatçıları üçün deyil, həm də makroiqtisadi proseslərin təhlili sahəsində ixtisaslaşdırılmış alimlər üçün xarakterikdir. Xüsusilə, Centre for Economic Policy Research (Böyük Britaniya)

müəlliflər kollektivi U.Roje, İ.Zekeli, A. Turrini tərəfindən bank nəzarəti üzrə Bazəl Komitəsi (P.Anjelini, L.Klerk, V.Kardia, A.Lokarno, R.Motto və b.) yanında qlobal bank sektorunun miqyasında Basel III yeni standartların tətbiq edilməsinin müsbət təsirlərinə aid elmi-tədqiqat mərkəzinin mövqeyi dəstəklənib. C.Uolter tədqiqatlarında Basel III kompleks standartlarının makroiqtisadi kontekstdə mövcudluğunu göstərir. Xüsusilə, müəllifin fikrincə əsas üstünlük maliyyə bazarlarında vəziyyətin pisləşməsinin mümkünlüyü şəraitində öz növbəsində daha zəif olan qlobal bank sektorunun ümumi vəziyyətinə bankların şəxsi vəsaiti və likvidlik aktivləri ilə təmin olunması səviyyəsinin inkişafına müsbət təsirdir. Bundan başqa, real iqtisadi sektorun maliyyələşdirilməsi qabiliyyətini özündə saxlayan gücləndirilmiş bank sektoru milli istehsalatın həcm dinamikasına stabilləşdirici təsir göstərəcək.

Bununla yanaşı, bir sıra müəlliflərin fikrincə, iqtisadi-statistik modelləşdirilmənin təsdiq olunmuş nəticəsi, göstərilən standartların bu gün bank nəzarəti üzrə Bazəl komitəsi tərəfindən hazırlanmış və təsdiq edilmiş normativ sənədlərlə tənzimlənən şəkildə praktiki tətbiqi təxirə salınmış xarakter daşıyan dünya iqtisadiyyatına neqativ təsir göstərir.

Müəlliflərin fikrincə göstərilən neqativ təsir daha çox qlobal iqtisadiyyatın inkişafının əsas indikatoru olan dünya ÜDM aalması formasında üzə çıxacaq. Bununla yanaşı bu fikir bir az deklarativ xüsusiyyət daşıyır və modellərdə statistik əhəmiyyətli əmsalın mövcudluğu ilə təsdiq edilir, amma maliyyə bazarlarının fəaliyyəti nöqtəyi-nəzərindən elmi əsaslandırılma ilə möhkəmləndirilməyib. Bundan başqa göstərilən tədqiqat dünya istisadiyyatına istiqamətlənib, o zaman harkı iş çərçivəsində daha böyük marağa səbəb olan Qərbi Avropa regionu tədqiqat obyektini kimi çıxış etməmişdir.

Məntiqi sıra ilə yanaşı Qərbi Avropa bank sektorunun miqyasında ÜDM dinamikasına Basel III standartların tətbiq edilməsinə təxirə salınmış neqativ təsirin empirik təsdiqi əhəmiyyətli dərəcədə elmi maraq təqdim edir. Bununla əlaqədar aşağıdakı göstəricilərin daxil edildiyi, dinamikasının müqayisəli təhlilə aid edildiyi kompleks diaqram hazırlanmışdır.

Azərbaycanda Basel III standartlarının tətbiqi işində ciddi işlər aparılır. Azərbaycan banklarının kapitalı birinci dərəcəli mənbələrlə, xüsusilə səhmdarların (iştirakçıların) vəsaitləri və paylanmamış gəlir şəklində təqdim edilib. Son illərdə kapital mənbələrində gəlirin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Subordinasiyalı kreditlər böhran və struktur likvidlik defisiti şəraitində digər kapital mənbələrinin yerləşdirilməsi amilidir. Basel 3 standartların tətbiq edilməsi isə subordinasiyalı kreditlər yalnız onların sadə səhmlərə çevrilməsinin mümkünlüyü şərti ilə kapital hesabına salınacaq, bu da bank üçün bu mənbənin cəlbediciliyinin azaldacaq. Azərbaycan banklarının ümumi kapital yetərliyi risk aktivlərinin inkişaf tempinin kapitalın inkişaf tempini keçməsi nəticəsində azalmasına açıq şəkildə ifadə olunmuş tendensiyasına malikdir. İri banklar kapital yetərliyi daha az səviyyəsinə malikdir, bu da bütün sektor üzrə bu göstəricinin səviyyəsinə təsir edir. Eyni zamanda bir çox banklar yol verilən minimum dərəcədə əhəmiyyətli dərəcədə yüksək kapital yetərliyinə malikdir. Effektiv bank nəzarətinin beyməlxalq əsas prinsipləri kapital və risklərin tənzimlənməsinə aid prudensial norma və tələblərə Azərbaycan bank sektorunda əsasən riayət edilir. Əhəmiyyətli dərəcədə “Ən iri nailiyyətlər”, “Tərəflərin bankı ilə bağlı risklər”, “Mühasibat uçotu və informasiyanın açılması” (informasiyanın açılması sahəsində), “Nəzarət orqanlarının transərhədd qarşılıqlı əlaqəsi” prinsiplərə riayət zəif olunur. Praktiki olaraq “Ölkədə risk və köçürmə riski” və “Gücləndirilmiş nəzarət” prinsiplərinə kafi riayət olunur.

FƏSİL 2. BANK SEKTORUNDA TƏNZİMLƏNMƏ VƏ NƏZARƏT SİSTEMİ TƏŞKİLİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ: BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ VƏ AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ

2.1. Bank sektorunda tənzimlənmə və nəzarətin təşkilinin müasir məqsədli modeli: beynəlxalq təcrübə

Dünya təcrübəsində istifadə olunan tənzimləmə arxitekturalarının müxtəlifliyi makroiqtisadi pul-kredit tənzimlənməsinin və bank nəzarətinin funksiyalarının xüsusiyyət və paylaşdırılması ilə tamamlanır.

Beynəlxalq bank praktikasında bank tənzimlənməsi və nəzarətinin təşkilinin beş üsulu məlumdur:

- Mərkəzi bankın himayəsi altında (Rusiya və bir çox digər ölkələr);
- aparıcı rol, bir qayda olaraq, Maliyyə Nazirliyinin şəxsində Hökumətə məxsusdur (Fransa);
- Parlament və prezident qarşısında məsuliyyət daşıyan müstəqil agentlik (Federal bank nəzarəti idarəsi – Almaniya);
- Qarışıq təşkil növü, ABŞ-da – Federal Ehtiyat Sistemi (FES), Depozitlərin sığortası üzrə Federal Korporasiya (DSFK), Pul tədavülünün nəzarətçisi (PTN), Federal açıq bazar komitəsi (FABK).
- Meqatənzimləyici təşkilat (məsələn Azərbaycan).

Bir sıra ölkələrdə pul-kredit tənzimlənməsi və bank nəzarəti funksiyaları milli Mərkəzi Bank və ayrı-ayrı kredit institutlarının sabitliyini yoxlayan xüsusi nəzarət orqanı arasında paylaşdırılır.

Bundan başqa son illərin tendensiyası maliyyə bazarı və vasitəçilərin daha geniş sahə və subyektlərinə tənzimləmə və nəzarət həyata keçirən meqatənzimləyicilərin yaranması oldu. Eyni zamanda belə seçimin doğruluğu barədə vahid fikir formalaşmayıb.

Dünyada ilk meqatənzimləyici 1986-cı ildə Norveçdə bank, fond və sığorta sektorlarına inteqrasiya olunmuş nəzarət üçün təsis edilmişdir.

1988-ci və 1991-ci illərdə Danimarka və İsveç öz meqatənzimzimpləyicilərini yaratmaqla Norveçə birləşmişlər. 1997-ci ildə Böyük Britaniyada bütövlükdə maliyyə sektoruna görə cavabdeh olan maliyyə nəzarəti idarəsi təsis olunduqdan sonra dünyada canlanma baş verdi.

Hazırda təxminən 50 – həm inkişaf etmiş, həm də inkişafda olan ölkədə meqatənzimzimpləyici fəaliyyət göstərir.

1998-ci ildən bir sneçə illər ərzində Böyük Britaniya ərazisində fəaliyyət göstərən bütün investisiya, maliyyə və bank şirkətlərinin tənzimlənməsinə və fəaliyyətinə nəzarətə görə cavabdeh olan Financial Services Authority (FSA) dövlət orqanı olduğu Böyük Britaniyanın təcrübəsi ola bilər.

Bir çox ölkələrdə fond bazarlarını nizamlayan orqanlar bankları nizamlayan orqanları ilə paralel olaraq işləyirlər. Fransada da Bank Komissiyası, Birja Əməliyyatları üzrə Komissiya və Maliyyə Bazarları üzrə Şura ilə paralel olaraq işləyir. Yaponiyada fond bazarları, Financial Services Agency (FSA)–Maliyyə Xidmətləri Agentliyi tərəfindən müşahidə olunur, Yaponiyanın Mərkəzi Bankı isə bank sektorunu tənzimləyir.

22 sentyabr 2010-cu il tarixində Avropa Parlamenti tərəfindən həmçinin Avropa Birliyinin (AB) maliyyə sistemində islahatların keçirilməsi ilə bağlı qərar da bəyənilmişdir ki, bu islahatlar çərçivəsində maliyyə bazarlarının tənzimi, risklərin milli səviyyədə fraqmentləşdirilmiş fərdi təhlil problemlərinin aradan qaldırılması, həmçinin sistem risklərin erkən aşkar edilməsi və qarşısının alınması sisteminin inkişaf etməsi arxitekturasının və institusional quruluşunun təkmilləşməsi hesabına onun davamlılığını və sabitliyini təmin etməyə yönəlmiş bir sıra qanunverici təşəbbüslər qəbul olunmuşdur[3].

Xüsusi ilə, bank sahəsinin tənzimlənməsi üzrə olan vəzifələri, Avstraliyada Maliyyə Nəzarəti üzrə Xidmət, Belçikada–Banklar, Maliyyə və Sığorta üzrə Komissiya, Böyük Britaniyada–Maliyyə Xidmətləri İdarəsi, Almaniyada–Maliyyə Nəzarəti üzrə Federal Xidmət, Kanadada–Maliyyə Nazirliyi, Lyuksemburqda–Büdcə və Xəzinə Nazirliyi, Fransada–Kredit Təşkilatları və İnvestisiya Fondları üzrə

Komitə, İsveçrədə-Federal Bank Komissiyası, Yaponiyada-Maliyyə Xidməti və Yaponiya Bankı və s. icra edir.

Beləki, 2013-cü il dünya maliyyə böhranının nəticələrinə görə maliyyə sektorunun tənzimlənməsi sektorunun funksiyaları İngiltərə Bankı və digər nəzarət orqanları - Prudential Regulation Authority (PRA) və Financial Conduct Authority PRA arasında bölüşdürüldü. PRA banklar, tikinti cəmiyyətləri və kredit birlikləri, sığorta və iri investisiya şirkətlərinə nəzarətə cavab verir, FCA isə 26 000 maliyyə şirkətlərinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir və bu şirkətlərdən 23 000 iqtisadi normativlərə riayət etməsini tənzimləyir. Yəni prudential nəzarət funksiyası iki dövlət strukturu arasında bölünüb.

Bundan başqa Maliyyə xidmətləri haqqında Qanuna müvafiq olaraq 2012-ci ildə İngiltərə bankının bölünməsi qismində maliyyə siyaəti üzrə müstəqil Komitə (Financial Policy Committee - FPC) yaradıldı, onun fəaliyyəti Böyük Britaniyanın maliyyə sistemlərinin sistem risklərinin aradan qaldırılması və ya minimallaşdırılması üçün tədbirlərin qəbul edilməsinə yəni makroörsudensial nəzarət funksiyalarını yerinə yetirməyə istiqamətlənib. Maliyyə bazarlarının bu tənzimləmə arxitekturasının daha effektiv olacağı barədə fikir söykəmək hələ çətindi.

2008-2010-cu illər bank sektorunun tənzimlənməsinin təşkilinə müxtəlif yanaşmalardan istifadə edən 8 ölkə üçün sonuncu dünya maliyyə böhranının nəticələrini təhlil edərkən bank tənzimlənməsinin və nəzarətin təşkili modellərindən hər biri üçün böhranın əhəmiyyətli bank sistemlərini iflasa uğratmış və bank sistemi üçün böhranın nəticələrinin az və ya o qədər əhəmiyyətli olduğu ölkələri nümunə göstərmək barədə nəticəyə gəlmək olar.

Böyük Britaniyada maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ona nəzarətlə FSA (Finansial Services Authority – maliyyə xidmətlərinin idarə olunması) məşğul olur. O, müstəqil qeyri-dövlət təşkilatıdır və 2000-ci il Maliyyə xidmətləri və bazarları haqqında aktla ona müvafiq səlahiyyətlər verilmişdir. Bu təşkilat Birləşmiş Krallığın 1997-ci ildə başlanmış və indiyə qədər davam edən maliyyə nəzarətinin yenidən qurulması çərçivəsində yaradılmışdır. İslahatlar Qiymətli kağızlar və investisiyalar komitəsinin himayəsi altında bank nəzarəti ilə investisiya xidmətlərinin

tənzimlənməsinin birləşməsinə nəzərdə tuturdu. Gələcəkdə yeni idarəyə Maliyyə xidmətlərinin tənzimlənməsi (FSA) adı verilmişdir.

İslahatın birinci mərhələsi 1998-ci ildə FSA-ya bank nəzarəti funksiyaları verildikdən sonra başa çatmışdır. Bu səlahiyyətlər ona İngiltərə Bankından keçmişdir. 2001-ci ilin dekabr ayında qüvvəyə minmiş Maliyyə xidmətləri və banklar haqqında aktla maliyyə bazarlarında tənzimləmənin konsolidasiyası siyasəti maliyyə bazarının ayrı-ayrı segmentlərinin tənzimləməsinə həyata keçirən bir sıra təşkilatların funksiyalarının FSA-ya verilməsi ilə davam etdirilmişdir. Bundan başqa, qanuna əsasən, FSA-ya maliyyə bazarlarında manipulyasiyaların qarşısının alınması səlahiyyəti verilmişdir. 2004-cü ilin oktyabrında maliyyə nazirliyinin qərarına əsasən FSA ipoteka kreditləşməsinin tənzimlənməsinə, 2005-ci ilin yanvarında isə Sığorta vasitəçiliyi haqqında göstərişə əsasən – ümumi sığortanın tənzimlənməsinə başlamışdır. FSA-nın fəaliyyəti bütövlükdə bazarların – nəzarət altında olan təşkilatların iştirakçıları hesabına maliyyələşdirilir. FSA Maliyyə nazirliyinə və parlamentə tabedir. Eyni zamanda ölkədə FSA-nın mövcudluğuna baxmayaraq, İngiltərə Bankı əvvəlki kimi risklərin idarə olunması ilə məşğul olmağa və hətta kredit təşkilatlarının monitorinqini və qiymətləndirilməsini həyata keçirən əməkdaşlarının ştatını artırmağa məcburdur.

Almaniyada maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi funksiyalarını Maliyyə bazarları, Doyçe Bundesbankı (Almaniyanın mərkəzi bankı) və əlavə daha üç maliyyə orqanı həyata keçirirdi. 1952-ci ildə Sığortada və inşaat yığımında nəzarət üzrə federal idarənin – Federal sığorta nəzarəti idarəsinin (BAV) təsis olunması haqqında Qanun qüvvəyə minmişdir. İdarənin səlahiyyətinə – fəaliyyəti bir federal torpaqdan kənara çıxan özəl sığorta təşkilatlarına, həmçinin ictimai-hüquqi sığorta təşkilatlarına nəzarət daxil edilmişdir. 1962-ci ildə kredit işi haqqında qanun qüvvəyə mindikdən sonra bank fəaliyyəti sahəsində mərkəzi nəzarət idarəsi – Kreditləşmə sahəsində nəzarət üzrə federal idarə (BAKred) təsis edilmişdir. Qiymətli kağızlar bazarına nəzarətə tələbat maliyyə bazarına yardım haqqında yeni qanunun qəbulu ilə əlaqədar ortaya çıxmışdır. Bu qanun əsasında Qiymətli kağızlar bazarına nəzarət üzrə federal idarə yaradılmış və o, 1995-ci il yanvarın 1-dən fəaliyyətə

başlamışdır. İdarənin vəzifələrinə əmanətçilərin və qiymətli kağızların sahiblərinin hüquqlarına riayət olunması, insayder sazişlərinin qarşısının alınması, həmçinin qiymətli kağızlar bazarında xidmət göstərən şirkətlərə nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədilə kapital bazarının birliyinin və şəffaflığının təmin olunması aid edilmişdir.

2002-ci ildə üç federal nəzarət idarələrinin birləşməsi baş vermiş və bunun nəticəsində yeni vahid nəzarət orqanının – federal maliyyə nəzarəti idarəsi (BAFin) yaranmışdır.

Almaniyanın Federal Maliyyə Nəzarəti İdarəsi (BaFin)–Almaniyanın maliyyə xidmətləri üzrə mərkəzi nəzarət orqanı hesab edilir. BaFin–nin hüquqi statusu və funksiyaları “Maliyyə Nəzarətinin Federal İdarəsi haqqındakı Qanunda”, “AFR–nın bank Fəaliyyəti haqqındakı Qanununda” və digər xüsusi qanunlarda öz əksini tapmışdır. Banklara və investisiya şirkətlərinə nəzarət sahəsindəki öhdəliklərin yerinə yetirilməsində BaFin Alman Federal Bankı ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Beləliklə, maliyyə bazarı orqanlarının strukturu vahid nəzarət orqanının yaranması üçün zəmin yaratmış və eyni zamanda normativ aktların dərc olunması funksiyaları Maliyyə nazirliyinin və Doyçe Bundesbankın səlahiyyətində qalmışdır. BAFin maliyyə bazarında yeganə nəzarət orqanına çevrildi.

Bir çox ölkələr, funksional tənzimləmə prinsiplərinə əməl edərək, tənzimləmə səylərinin inteqrasiyasına digər yanaşmalar tapıb. Bu yanaşmaya ən uyğun misal ABŞ–dır. Ötən əsrin birinci yarısının maliyyə böhranı dalğasında 1933–cü ilin Qlass–Stiqal aktı qəbul edilmişdir. Bu akt maliyyə təşkilatlarının eyni zamanda bir neçə bazarda iştirakını məhdudlaşdırmışdır. Tənzimləmə funksional əlamət üzrə dəqiq qurulmuş və indiyə qədər də belə qalır. Başqa ölkələrdən fərqli olaraq, ABŞ–da bank nəzarəti orqanlarının strukturu olduqca mürəkkəbdir. ABŞ–ın kommersiya bankları və maliyyə institutlarında federal orqan (milli bank adlandırılan) və ya ştat orqanı statusu ola bilər. Onların fəaliyyətinə nəzarəti üç orqan həyata keçirir: Federal ehtiyat sistemi, banklarda və digər kredit institutlarında depozitlərin sığortalanması ilə məşğul olan Federal depozitlərin sığortalanması korporasiyası və milli banklara nəzarəti həyata keçirən Pul tədavülü üzrə nəzarət idarəsi – maliyyə nazirliyinin

bürosu. Adı keçən üç orqan arasında funksiyaların təkrarlanmaması haqqında razılaşma imzalanıb.

2007–2008–ci illərdə ABŞ–da yaranan maliyyə böhranı sistem riskin və maliyyə idarələrinin tənzimində mövcud olan çatışmazlıqların üstünü bir daha açdı ki, bu da öz növbəsində maliyyə tənzimi və nəzarəti üzrə olan idarə quruluşlarında yenidən islahatların keçirilməsinin vacibliyini vurğuladı.

Sistem risklərin aradan qaldırılması və monitorinqi üzrə səlahiyyətlərin icra edilməsi üçün yeni Maliyyə Sabitliyi Üzərində Nəzarət Şurası (The Financial Stability Oversight Council–FSOC) yaradıldı, həmçinin Federal Ehtiyat Sisteminin səlahiyyətləri dəyişdirildi. FSOC–un əsas funksiyaları: tənzimlənmədə sistem cəhətdən önəmli olan idarələrin və boşluqların təyin olunması; məlumatların toplanması və potensial riskləri üzə çıxartmaq məqsədi ilə maliyyə xidməti bazarının monitorinqi; sistem əmələ gətirən bank və qeyri–bank maliyyə idarələrinin və maddi vəsaiti 50 milyarddan çox olan holdinqlərin fəaliyyətinin tənzimlənməsinin daha sərt standartlarını işləyib hazırlamaq; özündə bütün maliyyə sistemi üçün təhlükəli olan yüksək riskləri daşıyan təşkilatların ləğv edilməsi və onların yenidən qurulması.

Beynəlxalq valyuta fondunun dəstəyi və bilavasitə iştirakı ilə Türkiyədə yeni bank nəzarəti orqanı–Banking Regulatory and Supervisory Agency of Turkey (BDDK) yaradılması böhrandan sonra Türkiyədə ən əhəmiyyətli hadisələrdən olmuşdur. Bu, tamamilə sərbəst olan və maliyyə bazarının bütün iştirakçıları tərəfindən yüksək etibarlılıqla istifadə edilən bir quruluşdur. Böhrana qədər BDDK ölkənin xəzinə quruluşunun daxilində idi. Hal-hazırda BDDK müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərir və qanunla ona növbəti səlahiyyətlər verilmişdir: bankların fəaliyyətlərinə nəzarət etmək; kredit təşkilatlarının işlərini nizama salmaq; qanuni əsaslara görə bankların fəaliyyətlərinin (banklar bağlananadək) müxtəlif aspektləri üzrə qərarlar qəbul etmək və əmanətçilərin hüquqlarının qorunması; maliyyə sisteminin effektiv işləməsi üçün şəraitin yaradılması və depozitlərin sığortasının Türkiyə Fondu tərəfindən (TMSF) idarə olunması.

BDDK özünün idarə funksiyalarını bütün bank idarələri üzərində, o cümlədən islam bankları üzrərində cəmləmişdir. Bununla belə, “Banklar üzrə Nəzarət və

Tənzimləmə Şurasının” sədrinə həmçinin bankların maliyyə fəaliyyətlərinin təsdiq olunması və onların ləğv edilməsi sxemlərinin seçilməsi məsələlərində də istisna səlahiyyətlər verilmişdir.

Çində bank, sığorta və fond tənzimləyiciləri funksional prinsip üzrə təşkil olunub, maliyyə konqlomeratlarının yaradılması üzrə kifayət qədər sərt məhdudiyyətlər qoyulub. Funksional tənzimləyicilər əlaqələndirməni və qarşılıqlı əlaqəni idarələrarası qarşılıqlı əlaqə və məlumat mübadiləsi əsasında rəsmi çoxtərəfli razılaşmalar və yerli işçi orqanlar səviyyəsində həyata keçirir. Hollandiyada xüsusi inzibati üst qurum – Maliyyə nəzarəti orqanları şurası yaradılıb.

Rusiyada makroprudensial tənzimləmə sisteminin qurulması üzrə təşəbbüslərin həyata keçirilməsi yalnız 2011–ci ildə Rusiya Bankında maliyyə sabitliyi Departamentinin yenidən qurulması ilə başlamışdır. Bundan başqa, qiymətli kağızlar bazarında, o cümlədən sığorta sahəsində də tənzimlənmə funksiyalarının qanunvericilik cəhətdən parçalanması baş verdi: tənzimlənmə funksiyaları Maliyyə Nazirliyinə, nəzarət və idarə vəzifələri isə Maliyyə Bazarları üzrə Federal Xidmətə (ФСФР – Федеральная служба по финансовым рынкам) təhkim edildi. 2012–ci ildən Maliyyə Bazarları üzrə Federal Xidmətə bəzi önəmli qanun yaradıcı funksiyalar geri verildi. 2012–ci ilin yanvar ayında bank sahəsində nəzarət metodologiyasını təcrübi nəzarətdən (konkret bankların və nəzarət reaksiyalarının maliyyə vəziyyətlərinin qiymətləri) ayırmaq məqsədi ilə Rusiya Bankının Bank Tənzimi və Nəzarəti Departamentinin iki müstəqil departamentdə yenidən qurulması fikri təsdiq edildi. Bu, tənzimləyici və nəzarət funksiyalarının birləşdirilməsi zamanı meydana çıxaraq maraq mübahisələrinə səbəb olan bütün əsasları şərtsiz olaraq ləğv edirdi.

Belarus Respublikasının Milli Bankı ölkənin maliyyə bazarı üzərindəki nəzarəti, tənzimi və maliyyə bazarının inkişafı üzrə olan funksiyalarını genişləndirməyi planlaşdırır. Bununla əlaqədar olaraq irəli sürülür ki, hal–hazırda Belarus Respublikasında qüvvədə olan modelə əsasən ölkənin maliyyə bazarlarının fəaliyyətinə nəzarət və onların tənzimlənməsi Belarus Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin tərkibinə daxil olan üç orqan–Belarus Respublikasının Milli Bankının Bank Nəzarəti üzrə Baş İdarəsi, Qiymətli Kağızlar üzrə Departament və Sığorta

Nəzarəti üzrə Baş İdarə tərəfindən həyata keçirilir. Belarus Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qiymətli kağızlar bazarının inkişafına, sığorta bazarına, lombardların fəaliyyətinə nəzarət edir. Lizinq fəaliyyətinin və investisiya fondlarının inkişafına isə Belarus Respublikasının İqtisad Nazirliyi cavabdehdir. Eyni zamanda Belarus maliyyə bazarının bəzi iştirakçıları heç bir dövlət orqanının nəzarəti altına düşmür.

Beləliklə, təxmin edək ki, bank nəzarətinin effektivliyi daha çox necə və neçə orqana bank nəzarətinin keçirilməsi deyil, onların qanunvericiliyə müvafiq olaraq kredit təşkilatlarına hansı instrumentari ilə təsirə malik olmaqlarından, nəzarət orqanlarının əməkdaşlarının və təşkilat orqanlarının peşəkarlıqlarından, həmçinin onların korrupsiya səviyyəsindən asılıdır.

Hal-hazırda Rusiyada Rusiya Bankının qanunlarına müvafiq olaraq meqatənzimləyicilərin yaradılması konsepsiyası bəyənilib, xüsusilə:

- RF Hökuməti ilə qarşılıqlı münasibətdə Rusiya Federasiyasının maliyyə bazarının fəaliyyətinin stabilliyinin inkişafı və təmini siyasətini işləyir və həyata keçirir;

- Qeyri-kredit maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətini görə tənzimləməni, yoxlama və nəzarəti həyata keçirir: sığorta, klirinq, mikromaliyyə təşkilatları, QPF, PİF və d.

- RF səhmdar cəmiyyət və qiymətli kağızlar haqqında qanunvericilik tələblərinin emitentlərinə riayət edilməsini görə yoxlama və nəzarəti həyata keçirir;

- Səhmdar cəmiyyətlərdə korporativ münasibətlər sahəsinə, tənzimləməni, yoxlama və nəzarəti həyata keçirir;

- Maliyyə bazarlarında səhmdarların və investorların, sığortaçıların, sığortalanmış şəxslərin və qazanc əldə edənin, həmçinin məcburi təqaüd sığortalanması üzrə sığortalanmış şəxsin, qeyri-dövlət təqaüd əmanətçi və iştirakçılarının hüquq və qanuni maraqlarının müdafiəsini həyata keçirir.

Baxmayaraq ki, meqatənzimləmənin yaradılması haqqında qərar qəbul olunub, qeyd etmək lazımdır ki, tənzimləmənin belə mərkəzləşdirilməsi həm müsbət, həm də bir sıra mənfi tərəfləri var.

Ümumiyyətlə qeyd etmək olar ki, Rusiyada yeni tənzimləmə modelinin yaradılmasını əhəmiyyətli dərəcədə bir addım irəli hesab etmək olar. Çünki onun

fəaliyyətinin effektivliyi Rusiya Bankının və Rusiya MBFX fəaliyyətlərinin yenidən təşkili prosesində qəbul edilmiş konkret qərarların böyük hissəsindən asılı olacaq.

Bank tənzimləməsinin fəaliyyət sisteminin təşkilinin növbəti əsas aspekti Mərkəzi Milli Bankın Hökumətdən asılı olmaması səviyyəsidir. Bir çox ölkələrdə bu müstəqillik dövlət emissiya institutunun maliyyə sabilliyinin qorunması məqsədinə prioritet verəcəyinin zəmanəti hesab edilir, eyni zamanda Hökumətin iqtisadi inkişaf üzrə qərarı inflyasiya amillərinin yaranmasına gətirib çıxara bilər.

Bu məsələ Rusiyada xüsusi anlayış tələb edir, çünki “Rusiya Federasiyası Mərkəzi Bankı haqqında” Federal qanuna müvafiq olaraq daima fəaliyyət göstərən konsultativ orqan olan, Rusiya Federasiyası pul-kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə yaradılmış, RF Hökumətinin və Dövlət Dumasının (RF Maliyyə Nazirliyi və RF İqtisadi İnkişaf Nazirliyi) daxil olduğu Milli Bank Birliyi tənzimləyiciyə təsir edə bilər. Qeyd edək ki, aparıcı mərkəzi banklardan biri, ABŞ FRS, Avropa Mərkəzi Bankı, Bundesbank, İngiltərə Bankı və Yaponiya Bankı da daxil olmaqla icra hakimiyyətindən hər-hansı bir asılılıqda deyillər. Bu kollegial orqanın məqsədyönlülüüyü və effektivliliyi makroiqtisadi tənzimləmə nöqtəyi-nəzərindən nəzəri əsaslandırma tələb edir.

Bizim iqtisadi inkişaf üçün şəraitin yaradılmasına görə tənzimçilərin cavabdehliklərinin qaldırılmasının zəruriliyi, investisiya klimatına və ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının planlaşdırılması və həyata keçirilməsinə görə cavabdeh olanlara təsir edən bu məsələnin digər dövlət institutları ilə həlli üzrə fəaliyyətinin koordinasiya zərurəti haqqında nəticələrimizə baxsaq Rusiyanın təcrübəsi düzgün ola bilər.

Amma o Milli bank birliyinin sərəhliyyətlərinin müəyyən edilməsi düzgünlüyünün əlavə təhlilini, maliyyə sabilliyinin, Rusiya Bankının, Rusiya İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Rusiya Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin inteqrasiyası üsullarının qorunub saxlanması üzrə mərkəzi bank tərəfindən elastik və uyğunlaşan siyasətin keçirilməsi üçün şəraitin təminini tələb edir.

Fevralın 3-də prezident İlham Əliyev “Publik hüquqi şəxslər haqqında” qanunun tətbiqi barədə fərman imzalayıb. Elə həmin gün dövlət başçısı ölkədə ilk publik

hüquqi şəxsin — Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının yaradılmasına da fərman verib. Fərmana görə, yeni palata qiymətli kağızlar bazarı, investisiya fondları, sığorta, kredit təşkilatları (bank, bank olmayan kredit təşkilatları və poçt rabitəsinin operatoru) və ödəniş sistemləri fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, tənzimlənməsi və nəzarəti, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, həmçinin bu sahələr üzrə nəzarət sisteminin şəffaflığını və çevikliyini təmin etmək məqsədi ilə yaradılır.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının nizamnaməsi qüvvəyə mindiyi gündən Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti və Mərkəzi Bank yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti ləğv ediləcək və onların istifadəsində olan dövlət əmlakı Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasına veriləcək. Qeyd olunan sahələr üzrə lisenziyalaşdırılma, iqtisadi və hüquqi davranış normalarının müəyyən edilməsi və tətbiqinə nəzarətlə yanaşı, Palata həmçinin, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində fəaliyyəti də əlaqələndirəcək¹.

Son zamanlar ölkə xaricində keçirilən maliyyə qeyri-sabitliyinin tədqiqatı meqatənzimləyicilərin yaradılması vasitəsilə maliyyə sektoru və ümumiyyətlə iqtisadiyyatda geniş şok spektrinin təsirinin qarşısının alınmasının məqsədəuyğunluğunu təsdiq edir. Belə yanaşma meqatənzimləmə sistemində malik olan, həmçinin məqsədi sistem risklərinin monitorinqi olan yeni nəzarət orqanının Avropa İttifaqı çərçivəsinə daxil olan bir sıra ölkələrin təcrübəsində istifadə olunur.

Beləki, təcrübənin göstərdiyi kimi, hal-hazırda MBNP tərəfindən mikroiqtisadi stress-testlər, BVF və milli tənzimləyicilərlə birlikdə Ümumdünya bankının keçirdiyi maliyyə sektorunun sabitliyinin qiymətləndirilməsi Proqramı Azərbaycanda bank sektorunun sistem riskinin qiymətləndirilməsində istifadə olunur.

---

¹www.president.az/president

Beləliklə, müvafiq instrumentarının inkişafı, həmçinin qabaqlayıcı indikatorlar bazasında böhranın əvvəlcədən qarşısının alınması sisteminin yaradılması MBNP Bank sektorunun tənzimlənməsi sisteminin vacib məsələlərindən biridir.

Dünya Bankının verilmiş tədqiqatlarına görə qismən və ya tam şəkildə inteqrallaşmış maliyyə nəzarəti orqanları (bank sahəsi, sığorta xidmətləri sahəsi və meqa-tənzimləyici adını almış qiymətli kağızlar bazarı da daxil olmaqla maliyyə bazarının əsas seqmentləri üzərində nəzarəti həyata keçirir) bu beynəlxalq maliyyə təşkilatının üzvləri hesab edilən 30 % ölkələrdə fəaliyyət göstərmişdirlər.

Beləliklə, ayrı-ayrı ölkələrdə maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri də müxtəlifdir ki, bu da bir sıra institusional, mədəni və inzibati şərtlərlə, habelə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və kapital bazarlarının həcmi ilə izah olunur.

2.2. Maliyyə qloballaşması şəraitində bank tənzimlənmə və nəzarət sisteminin institusial təhlili

Maliyyə bazarlarında sabit münasibətlərin təmin edilməsi problemi 80-ci illərin digər ölkələrin¹ maliyyə institutlarına təsir ayrı-ayrı milli bankların iflası uğraması səbəbindən yaranan maliyyə böhranları dövrünün başlanmasından fasiləsiz müzakirə edilir.

Əgər bank müəssisələri beynəlxalq səviyyədə işləyirsə və transsərhəd əməliyyatlar həyata keçirirsə, o zaman bank fəaliyyətinin tənzimlənməsində müəyyən problemlər yaranır. Tənzimləyici orqanlar öz ölkələrində bankların daxili əməliyyatlarını diqqətlə yoxlayır, lakin tez-tez onlar ölkə xaricində bankların əməliyyatlarından, yəni, yerli bankların xarici bölmələri tərəfindən və ya ölkədə yerləşən xarici bankların filialları tərəfindən keçirilən əməliyyatlardan xəbərdar deyil və ya izləmək imkanlarına malik deyillər. Bundan başqa, əgər bank bir çox ölkələrdə işləyirsə, hansı tənzimləyici orqanın onun təhlükəli fəaliyyətdə iştirakına nəzarət etməli olduğu məlum deyil.

İlk dəfə beynəlxalq bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi problemlərinə 1991-ci ildə Bank of Credit and Commerce International (BCCI) bankının islafatına uğraması zamanı diqqət yetirilib.

ABŞ və Böyük Britaniya daxil olmaqla, 70-dən çox ölkədə işləyən bu banka nəzarəti bu məsələnin öhdəsindən güclə gələ bilən çox kiçik dövlət -Lüksemburq həyata keçirirdi. Böyük yalanın üstü açılanda, İngiltərə Bankı BCCI-ni bağladı, bu zaman əmanətçilər və səhmdarlar böyük itkilərə məruz qaldılar. Müxtəlif ölkələrin tənzimləyici orqanları arasında əməkdaşlıq və tənzimləyici tələblərin standartlaşdırılması, bankların işinin tənzimlənməsi problemlərinin beynəlxalq səviyyədə həllini təmin etməlidir.

Müşahidə təcrübəsiylə həmişə nəzərə alınmayan bank sektorunun əlavə riskləriylə şərtləndirilmiş bank sistemlərinin sistem sabitliyinin pozulması təhlükəsinin qarşısının alınması ehtiyacı, bank tənzimlənməsi orqanlarının hərəkətlərinin uyğunsuzlu və gecikməsi beynəlxalq orqanın yaradılması ideyasına gətirib çıxardı ki, onun vəzifələrinə nəzarət işinin təcrübə mübadiləsi və müvafiq tövsiyələrin hazırlanması daxil olacaqdı.

Göründüyü kimi, bu halda bank nəzarəti bank sistemləri tərəfindən çağırış qəbul edib ki, bu da bank fəaliyyətinə münasibətdə bank nəzarətinin təkrar olmasını sübut edir. Lakin, öz təbiətinin təkrarlanmasına baxmayaraq, məhz beynəlxalq bank nəzarəti, bizim fikrimizcə, bank nəzarətinin milli sistemlərinin qurulması zamanı aparıcı və bir çox şeydə müəyyən edici rol oynamağa başlayır.

Beləliklə, böyük əminliklə fərz etmək olar ki, gələcəkdə məhz beynəlxalq bank nəzarətinin bank risklərinin qiymətləndirilməsi üzrə daha progressiv tələblərə münasibətdə harmonizasiyası proseslərinin inkişafı maliyyə bazarlarının sabitləşməsinin möhkəmlənməsində ilkin rol oynayacaq.

Qloballaşma şəraitində bank işinin transformasiya prosesinin tədqiqatı zamanı, xüsusilə nəzəriyyə və bank nəzarətinin metodologiyasının inkişafıyla qarşılıqlı əlaqədə, biz bizim fikrimizcə ən əhəmiyyətli problemi aşkar edə bildik və bu problem ondan ibarətdir ki, bank nəzarətinin beynəlmilləşməsi prosesi öz

inkişafında bankların özlərinin fəaliyyətinin beynəlmilləşməsindən əhəmiyyətli dərəcədə geri qalır.

Müxtəlif ölkələrdə bank sistemlərinin beynəlmilləşməsinin inkişaf səviyyəsini tədqiq edərək, bu vəziyyəti əminliklə aşağıdakı qaydada təsvir etmək olar: "Bank işinin beynəlmilləşməsi və bank nəzarətinin beynəlmilləşməsinin yavaş inkişafı".

Bir tərəfdən supramilli maliyyə bazarları və digər tərəfindən, hələ də üstünlük təşkil edən nəzarətin milli strukturları arasında fərqlərdən, nəzarətin effektivliyinə təsir göstərən ziddiyyətlər yaranır. Buna görə hal-hazırda bank və maliyyə nəzarətinin strukturlarının məhz global maliyyə bazarı risklərinə uyğunlaşdırmaq dövlətin və cəmiyyətin özünün xeyrinədir.

Bu zaman maliyyə bazarlarında olan dəyişikliklərə tez reaksiya verməyə və müvafiq tədbirlər görməyə imkan verən müəyyən institusial mexanizmin yaradılması lazımdır. Beynəlxalq maliyyə tənzimlənməsinin harmonizasiyasının mövcud təcrübəsi göstərir ki, tənzimləyici funksiyaların konvergensiyası həm dövlətin təşəbbüsü ilə, həm də bazar mexanizmi yolu ilə baş verə bilər. Birinci halda söhbət harmonizasiya prosesinə imkan yaradan qarşılıqlı fəaliyyətin bir sıra müxtəlif formaları və modellərinin yaradılması haqqında gedir məsələn, valyuta ittifaqı formasında ittifaq ölkələri arasında müəyyən dərəcədə norma və strukturların tənzimlənməsinin yaxınlaşmasına imkan yaradırdı.

Burada söhbət ilk növbədə siyasi qərarların qəbul edilməsi ehtiyacı haqqında gedir ki, bu hazırkı qərarların ittifaqın bütün üzvləri tərəfindən milli hüquqa inkorporasiyası problemlərinin olmaması demək deyil.

Bu regionların təcrübəsi göstərir ki, bir sıra dövlətlər üçün vahid normaların və qaydaların müəyyən edilməsi yolu ilə siyasi hakimiyyət tərəfindən həyata keçirilən tənzimləyici funksiyaların harmonizasiyasının "yuxarıdan aşağıya" prinsipi üzrə çətinliklər, minimal harmonizasiya prinsipi üzrə azaldıla bilər. Qlobal maliyyə inteqrasiyası prosesi üçün son rolu həddindən artıq qiymətləndirmək çətinidir. Bu halda əhəmiyyətli rol həmçinin Aİ-nin inkişaf nümunəsi göstərdiyi qarşılıqlı tanınma prinsipinə aiddir. Söhbət bank nəzarəti sahəsində onların harmonizasiyası

üzrə qərarların qəbul olunması zamanı əksəriyyət prinsipinə ümumi razılıq prinsipi haqqında gedir. Bu prinsipə keçid bank nəzarət hüququnun harmonizasiya prosesinin inkişafını sürətləndirməlidir və nəticədə maliyyə bazarlarının inteqrasiyasının sürətlənməsinə kömək etməlidir.

Bazar mexanizmlərinin təsirinə gəlincə, onlar həmçinin nüfuz intizamına riayət etmək və möhkəmləndirmək vasitəsi ilə tətbiq etmədə və riayət etmədə müəyyən müvəffəqiyyətə imkan yaradırdılar. Bu prinsiplər — bir tərəfdən tənzimləyici funksiyaların minimal harmonizasiyası və qarşılıqlı tanınma, digər tərəfdən nüfuz intizamıdır ki, onlar kapitalın inteqrasiya etmiş bazarlar dünyasına köçürməli olan, maliyyə inteqrasiyasının keçmiş dövrünün ən vacib nailiyyətlərindən biri hesab edilir. Kapitalların qloballaşmasına cavab kimi yaranmış və hal-hazırda standartlarla və qanun topluları kimi təqdim edilmiş məhz bu prinsiplərin uyğunluğu tənzimləyici normaların harmonizasiyası prosesinin başlanmasına səbəb oldu. Bu halda söhbət mövqelərin və beynəlxalq bazarlarda onların maliyyə sistemlərinin nüfuzunun möhkəmləndirilməsi məqsədilə müxtəlif ölkələrin dövlət orqanları tərəfindən könüllü qəbul edilmiş ən yaxşı təcrübənin qanun toplusunda həyata keçirilən, tənzimləyici norma və qaydaların minimal dəsti haqqında gedir.

Adətən belə növ təcrübə və ya standartı onların təyin edilməsinin qanuniləşdirilmiş prosedurları və onlara riayət olunmasının təmin edilməsi üçün vasitələrin olmadığına görə onları "yumşaq hüquq" adlandırırlar.

Geniş inkişaf almış beynəlxalq standartların və davranış qaydaları toplusunun yayılması prosesi beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sistemində "yumşaq hüquq" konsepsiyasının qəbulundan başqa bir şey deyil.

Milli "yumşaq hüquq"da olduğu kimi, ən yaxşı təcrübə qaydalarının toplusunun qəbul edilməsi könüllü həyata keçir və nail olunmuş sosial razılıq ifadəsini təşkil edir ki, bu beynəlxalq səviyyədə "beynəlxalq təşkilatların davranış qaydaları toplusu, göstərişlər, tövsiyələr, bəyannamələr və qətnamələr" kimi qeyri-müqavilə anlayışları formalarını qəbul edib.

Bu vəziyyət beynəlxalq ticarət sferasının ənənələrindən fərqlənir ki, o həmçinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaradılmasında öz əksini tapan,

ciddi hüquqi inkişafın ənənəvi strategiyasının normalarına əvvəlki kimi riayət edir. Adətən beynəlxalq "yumşaq hüquq", milli "sərt hüquq" və milli qanunvericilik arasında qarşılıqlı təsir, qarşılıqlı tamamlanma adlanır.

Maliyyə tənzimlənməsi sistemlərinin konvergensiyası konsepsiyası beynəlxalq tanınmış standartlara milli tənzimləmə qaydalarını yaxınlaşdırmağa imkan verən standartların vahid tələblərinə tərəf tənzimlənmə və nəzarətin milli normalarının yaxınlaşmasından ibarətdir.

Bizim fikrimizcə belə konvergensiya nümunəsi kimi, müasir qlobal cəmiyyətin ən əhəmiyyətli prosesi kimi beynəlxalq bank nəzarəti (BBN) çıxış edir ki, bu dünyada mövcud olan bank fəaliyyətinə (standart adlandırılan) nəzarət qaydalarının, perspektivdə isə bütün maliyyə bazarına nəzarət qaydalarının unifikasiyasıyla nəticələnir. Beləliklə, məhz bank nəzarəti standartlarının konvergensiyası bank nəzarət hüququnun harmonizasiyası prosesinin gücləndirilməsinə imkan yaradırdı.

Bundan görünür ki, beynəlxalq nəzarətin harmonizasiyası anlayışı daha genişdir və həmçinin institusial əsasda, bank nəzarəti milli orqanının yaradılması yolu ilə harmonizasiya prosesinin müvəffəqiyyətli tamamlanması üçün vacib şərt kimi bank nəzarətinin konvergensiyası prosesinə baxır.

Beləliklə, tənzimləyici funksiyaların harmonizasiyası Avropa İttifaqının maliyyə xidmətləri vahid bazarının yaradılması yolunda ilk addım oldu.

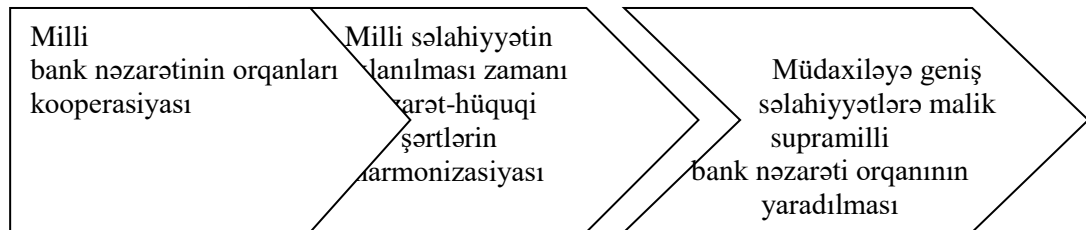
Təcrübədə beynəlxalq bank nəzarəti standartlarının konvergensiyası bəzi problemlərlə rastlaşır. Onlardan birincisi mümkün uyğunsuzluqların aradan qaldırması və ya müxtəlif standartlarla əhatənin müxtəlif dərəcələrinin hesablanması üçün standartların koordinasiyası ehtiyacından ibarətdir. Koordinasiyanın olmaması — bazar mexanizmi tərəfindən təşəbbüs edilən tənzimləyici normalar sisteminin inkişafının əsas çatışmazlıqlarından biridir və əgər problem həll edilməzsə, perspektivdə bu "yumşaq hüquq" normalarının geniş tətbiqinə əsaslanan yanaşmanın effektivliyini yox edə bilər. Bu problem, bizim fikrimizcə, beynəlxalq bank nəzarətinin institusial səviyyədə təşkili məsələsiylə sıx bağlıdır.

Metodologiya nöqteyi-nəzərindən, bank nəzarəti beynəlxalq standartları elə təşkil edilməlidir ki, təkrar tənzimləmədən və kredit institutlarının fəaliyyətinə müdaxilə etmədən, müxtəlif bank risklərini məhdudlaşdırsın.

Bütün yuxarıda qeyd olunanlar bizə beynəlxalq bank nəzarətinin iki əhəmiyyətli məqsədini ayırmağa imkan verir: 1) kredit institutlarının məsuliyyətinin miqdara və keyfiyyətinə, yəni şəxsi kapitalın ölçüsü və keyfiyyətinə tələblərin hazırlaması; 2) bank risklərinin idarə edilməsi və nəzarəti üzrə tələblərin və tövsiyələrin hazırlaması. Lakin bu halda, bizim fikrimizcə, riskləri idarə etmə prosesinin ayrıca deyil, bank tənzimlənməsi və nəzarət orqanları vasitəsi ilə baş verməsi əhəmiyyətlidir.

Bank nəzarəti üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq təcrübəsinin öyrənilməsi bizə təcrübədə beynəlxalq bank nəzarətinin təşkilinin üç modelini aşkar etməyə imkan verdi. Bu modellər öz aralarında bank nəzarət hüququ tələblərinin unifikasiyası dərəcəsiylə, münasibətlərin xarakteriyə və institusial əsasla fərqlənir (şəkil. 1).

şək. 1. Bank nəzarətinin müxtəlif modellərinin unifikasiyası dərəcəsi

Yuxarıda təqdim edilmiş sxemdən görünür ki, məhz birinci iki model bank nəzarətinin bugünkü təcrübəsində müvəffəqiyyətlə reallaşır. Bu bank nəzarəti orqanının milli səlahiyyətinin saxlanılması zamanı kooperasiya və müşahidə-hüquqi şərtlərin harmonizasiyası modelidir. Müdaxiləyə geniş səlahiyyətlərə malik supramilli bank nəzarəti orqanının yaradılması ideyası hələlik müzakirə mərhələsindədir və bizim fikrimizcə, ayrı-ayrı ölkələr arasında bank tənzimlənməsinin harmonizasiyası prosesinin kifayət qədər yüksək dərəcəsinin olmaması səbəbindən, yaxın vaxtlarda həyata keçmək şanslarına malik deyil. Lakin

bütövlükdə bank nəzarəti sahəsində milli qanunvericiliklərin konvergenziyasının müəyyən səviyyəsinə nail olma zamanı belə orqan, bizim fikirimizcə mövcud olmağa şanslara malikdir.

Maliyyə bazarlarının qloballaşması beynəlxalq səviyyədə nəzarət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti və informasiya mübadiləsi sahəsində yeni məsələləri irəli çəkir ki, bunları məxfiliyi nəzərə alaraq qarşılıqlı etibar və anlayış əsasında həll etmək lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq bank nəzarəti sahəsində, maliyyə bazarının başqa sahələrində olduğu kimi, bir sıra beynəlxalq standartlar hazırlamaq və tətbiq etmək lazımdır.

Bu gün institusial nöqteyi-nəzərdən maliyyə nəzarəti sahəsində beynəlxalq harmonizasiya prosesi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının və komitələrin səviyyəsiylə təqdim edilmişdir ki, onlar hal-hazırda bank nəzarət hüququnun konvergenziya və harmonizasiyası proseslərinin gücləndirilməsində əhəmiyyətli rol oynayırlar (şəkil. 2). Qeyri-dövlət orqanları tərəfindən təqdim edilmiş belə təşkilat bütün problemləri həll etməyə və maliyyə bazarlarında yaranan vəziyyətlərə zamanında reaksiya verməyə imkan vermir. Burada söhbət indiki halda, hər şeydən əvvəl, gələcək vəziyyətlərin yaranmasını deyil, keçmiş vəziyyətləri nəzərə alan standartların qəbulu haqqında gedir.

Milli qanunvericiliyin müddəalarında uyğunlaşdırılmış qeyri-formal normaların köçürülməsi prosesi beynəlxalq səviyyədə xüsusilə mürəkkəb görünür yəni, "yumşaq hüquq" və "sərt hüquq" arasında qarşılıqlı tamamlama problemi yaranır. Bununla yanaşı müxtəlif mədəni və hüquqi mühitlərə malik müxtəlif ölkələrdə standartların və davranışın qaydalar toplusunun eyni interpretasiyası tənzimləyən funksiyaların harmonizasiyası prosesinin məxsus xüsusiyyətiylə avtomatik hesab edilə bilmir, və məhz bu şərait Avropa Birliyi ölkələrində tamamlama prinsipinin reallaşdırması yolunda əsas çətinlik oldu.

Bundan başqa, müxtəlif standartlara və davranış qaydaları toplusuna riayət etmə— xüsusilə könüllü işdir. Bütün bunlar ona gətirib çıxardı ki, milli dövlətlərin böyük sayını təqdim edən və beynəlxalq miqyasda iqtisadi sabitliyin və iqtisadi artımın inkişafına kömək etmək səlahiyyətlərinə malik olan institutlar, beynəlxalq

maliyyə münasibətləri sistemində davranış qaydaları toplusu və standartın yayılması və monitorinqi üzrə məsuliyyəti yükünü öz üzərlərinə götürdülər. Bu belə Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Dünya Bankı və regional inkişaf bankları kimi beynəlxalq maliyyə institutlarıdır. Bu Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının birgə məruzəsində əks edilmişdir.

Maliyyə sektorunun qiymətləndirilməsi çərçivəsində dərc edilmiş Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının birgə məruzəsinin məlumatlarına, həmçinin milli hüquq normalarının əsas beynəlxalq tələblərə uyğunluğunu qiymətləndirilən beynəlxalq standartların yayılmasının tendensiyaları haqqında maliyyə sektorunun qiymətləndirilməsi Proqramı çərçivəsində dərc edilmiş Dünya Bankının məruzələrinə əsasən, bütün dünyada milli hüquqi və tənzimləyici infrastrukturların beynəlxalq səviyyədə öz effektivliyini sübut etmiş ən yaxşı praktik priyomlarla zənginləşdirilməsinə böyük maraq görünür.

Dünya Bankı tərəfindən həyata keçirilən maliyyə sektorunun qiymətləndirilməsi Proqramında könüllü iştirak edən ölkələrin sayı haqqında məlumatlar həmçinin "yumşaq hüquq" normaları əsasında tənzimləyici funksiyaların harmonizasiyasına yanaşmanın cazibədarlığını təsdiq edirlər.

Koordinasiya probleminin həlli üçün Maliyyə Sabitliyi Forumu (MSF) yaradılmışdır ki, o beynəlxalq maliyyə sistemində zəif yerlərin üzə çıxarılması və maliyyə sabitliyində (banklar, sığortada şirkətləri, qiymətli kağızlar bazarları) maraqlı olan müxtəlif güvvələrin koordinasiyasının gücləndirilməsi üçün yaradılmışdır.

Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya bankı tərəfindən birgə keçirilən maliyyə sektorunun qiymətləndirilməsi Proqramının çərçivəsində yüksək prioritetli standartlar daim qiymətləndirilir ki, bunların arasında effektiv bank nəzarətinin Bazel prinsipləri, qiymətli kağızlar üzrə komissiyaların Beynəlxalq təşkilatının prinsipləri, sığortada nəzarətçiləri Beynəlxalq assosiasiyanın prinsipləri, ödəniş və hesablama sistemləri üzrə Komitənin prinsipləri və valyuta və maliyyə siyasəti üçün Beynəlxalq Valyuta Fondunun Qanun və şəffaflıq toplusu var.

Davranışın standartları və məəcəlləsinin koordinasiyası yolunda ciddi maneə standartlara riayət və maliyyə sabitliyi arasında əlaqənin mövcudluğunun empirik

sübutlarının nisbi olmamasıdır. Hüquqi və tənzimləyici strukturların inkişaf göstəriciləri və bank və maliyyə sistemlərinin sabitliyi arasında əlaqənin tapılmasının birinci analitik cəhdləri əsasında tənzimləyici infrastrukturun fəvqəladə ümumi parametrləri dayanırdı.

Beləliklə, hazırda beynəlxalq maliyyə sistemi üçün yeni intizamyaradıcı başlanğıcların formalaşması baş verir. Maliyyə qloballaşması şəraitində dünya maliyyə problemlərinin həllinə dövlətdən bazar yanaşmasına tərəf balans dəyişir. Maliyyə qloballaşmasının müasir prosesləri praktik olaraq tarixi presedentlərə malik deyil, institusial problemlərin yeni qərarları sınaq və səhvlər üsuluyla axtarılır. MFI dəstəyi vaxtı beynəlxalq qaydaların və standartların yayılması milli nizamə salan strukturların fəaliyyətinin koordinasiyasının yeni konstruktiv cəhdini təşkil edir. BMI dəstəyi ilə beynəlxalq qaydalar və standartların yayılması, milli tənzimləyici strukturların fəaliyyətinin koordinasiyasının yeni konstruktiv cəhdini təşkil edir. Onun əsasında tənzimləyici funksiyaların harmonizasiyasının keçmiş təcrübəsinin iki əsas nailiyyəti dayanır — minimal harmonizasiya və bazar intizamı və bütün öz çatışmazlıqlarına baxmayaraq, o kapital bazarlarının qloballaşması nəticəsində yaranan problemlərin həllinə strukturlaşmış yanaşmanın konkret nümunəsidir.

Beynəlxalq standartların konvergenziyası tənzimləyici funksiyaların harmonizasiyasında və zəif tənzimləyici normalardan və tənzimləyici arbitrajdan rəli gələn davamsızlıq riskinin azaldılmasında əhəmiyyətli rol oynamalıdır.

Beynəlxalq standartlara əsaslanan tənzimləyici funksiyaların harmonizasiyasına yanaşmanın müvəffəqiyyəti yekunda minimal harmonizasiyanın və bazar intizamının əsas baza prinsiplərini praktik məzmunla tamamlamaq qabiliyyətindən və həm milli, həm də beynəlxalq səviyyələrdə yalnız kapital beynəlxalq bazarlarına deyil, həm də maliyyə resurslarına girişi tənzimləmək qabiliyyətlərindən asılı olacaq.

BFNBK – dünyada bank fəaliyyətinə nəzarətin ən əhəmiyyətli mövcud qaydalarının, perspektivdə isə bütün maliyyə bazarı üçün nəzarət qaydalarının unifikasiyasıyla məşğul olan əsas institutdur. Komitə bank sektorunun ən yaxşı təcrübəsi hesab edilən qaydalar hazırlayır. Adətən bu qaydalar standart adlandırılır.

Bazel komitəsi hüquqi cəhətdən icbari qətnamələr çıxarmaya səlahiyyətli deyil. Onun sənədlərini bu və ya digər istiqamətdə bütün ölkələrin nəzarət altında olan institutlarını yönəldən ümumi strateji göstərişlər kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Bazel komitəsinin ən əhəmiyyətli qaydaları "onluq" ölkələrinin Mərkəzi Banklarının rəhbərləri tərəfindən rəsmən təsdiq edilir. Bu sənədlərdən bəziləri, məsələn kapital (müvafiq olaraq "Bazel-1" və "Bazel-2") üzrə Bazel razılaşması onların geniş tanınmasına nail olmaq və bütün ölkələrin nəzarət orqanları tərəfindən onların təcrübəsində mümkün qədər fəal istifadə üçün dərc edilmişdir. Bu "yumşaq hüququn" hazırlanmasının çox gözəl nümunəsidir.

Kapitalın kifayətliliyinin müəyyənləndirilməsinə yanaşma belə qiymət əldə edib və o qədər diqqətlə əsaslandırılmışdır ki, tədricən milli qanunvericilik normasına çevrilib.

1975-ci ildə banklara nəzarət üzrə beynəlxalq şirkətlərlə birinci konkordat imzaladıqdan sonra, BFNBK özünə geniş hərəkətlər proqramını nəzərdə tutdu. Bu zaman aşapıdakılara əsas diqqət ayrılması barədə qərar verilmişdi:

1) bankların risklərini nəzərə alaraq onlara lazım olan kapital haqqında məsələlərə (hazırda təkrar nəzərdən keçirilən, dəyişikliklərlə və əlavələrlə 1998-ci ilin kapitalı üzrə saziş);

2) beynəlxalq əməliyyatlar həyata keçirən banklara birləşdirilmiş nəzarət qaydalarına və həmçinin müşahidə orqanlarının arasında bu sahədə əməkdaşlıq qaydalarına;

3) bank fəaliyyətinə nəzarətin əsas prinsiplərinə.

Bazel komitəsinin əsas məqsədlərini aşapıdakı qaydada yekunlaşdırmaq olar: beynəlxalq maliyyə sistemi nəzarətin hüquqi standartlarının yaradılması və yayılması yolu ilə möhkəmlənməyə ehtiyac duyur.

Müxtəlif ölkələrinin bank tənzimlənməsi orqanlarının uzunsürən əməkdaşlığı nəticəsində, Komitə bir sıra sənədlər dərc etdi. O bankları beynəlxalq məkana cəlb edilmiş ölkələrin əksəriyyətindən informasiya topladı. Müxtəlif ölkələrdə bank sirlərinin tənzimlənməsi zamanı yaranan effektiv bank nəzarəti üçün maneələr öyrənilmişdir, həmçinin beynəlxalq səviyyədə yeni bank təşkilatları üçün şərait

yaradılmışdır. 1996-cı ilin oktyabrında Komitə hesabat dərc etdi ki, burada beynəlxalq bankların sazişlərinin tənzimlənməsi zamanı bank nəzarəti orqanları tərəfindən maneələrin aradan qaldırılması üzrə məsələlər şərh edilirdi. Bu hesabat 1996-cı ilin iyununda bank tənzimlənməsi üzrə beynəlxalq konfransda iştirak etmiş 104 ölkənin tənzimlənmə orqanları tərəfindən bəyənilmişdi.

Beləliklə, bu məsələ üzrə bir sıra ölkələrin söylərinin birləşməsi üçün maneələrin aradan qaldırılması üzrə əhəmiyyətli irəliləyişə nail olunmuşdu.

1997-ci ildə Komitə effektiv nəzarət sisteminin hərtərəfli layihəsini təmin edən "Effektiv bank tənzimlənməsinin əsas prinsiplərini" dərc etdi.

qiymətləndirilmənin sadələşdirilməsi və Prinsiplərin icrası üçün Komitə 1999-cu ilin oktyabrında "Prinsiplərin Əsas Metodologiyasını" hazırladı. Bundan başqa, Qrup-10 iştirakçı ölkələri və digər ölkələri əlaqələndirən xüsusi qruplar təsis edilmişdir. Beynəlxalq konfransların keçirilməsi və xüsusi qrupların yaradılması vasitəsi ilə uyğunlaşdırılmış prinsiplər geniş yayıldı.

Bank tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq onun həyata keçirilməsinin ən azı iki mexanizminin mövcudluğunu nəzərdə tutur: institusial və normativ. Institusial mexanizm struktur təsisatın (orqan) yaradılmasını bildirir ki, qarşılıqlı razılaşdırılmış yanaşmalar onun çərçivəsində hazırlanır;

Normativ mexanizmə normativ alətlər (sənədlər, aktlar) kompleksi daxildir ki, bura bank tənzimlənməsinin eyni standartları daxildir və onlara nail olunma institusial mexanizmin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olub.

Bizim tərəfimizdən bank işi və bank nəzarətinin inkişafı tendensiyalarının analizinə əsasən dörd mərhələdən ibarət olan beynəlxalq bank nəzarətinin harmonizasiyası prosesinin sxemi hazırlanmışdır (şəkil. 3).

Hazırda Bazel komitəsinin sənədlərinin qüvvəsini qiymətləndirməmək çətindir: praktik olaraq bank sistemi işləyən hər ölkə, bilavasitə və ya dolayısı yolla Komitənin əsas hazırlamalarına riayət (və ya riayət etməyə çalışır) edir, çünki onlar bank işinin qabaqcıl təcrübəsini özündə əks etdirir. Kredit risklərinin idarə edilməsi üzrə ən yaxşı bank təcrübəsini daxil edən sənəd buna parlaq nümunədir.

Demək olar ki, Komitənin yaradılmasının əsas motivi — beynəlxalq səviyyədə bank tənzimlənməsində əhəmiyyətli fikir ayrılıqlarının aradan qaldırmasıdır — bu indiye qədər dəyişməz qalır. Bunun səbədi beynəlxalq bank rəqabətinin gücləndirilməsi prosesləridir ki, onun şərtləri beynəlxalq səviyyəyə çıxmış bütün banklar üçün bərabər olmalıdır.

Metodoloji aspektlər nöqtəyi-nəzərindən bank nəzarətinin harmonizasiyasının ümumi sxemini xülasə etmək olar (cədvəl).

Metodoloji aspektlər nöqtəyi-nəzərindən bank nəzarətinin harmonizasiyasının
ümumi sxemi

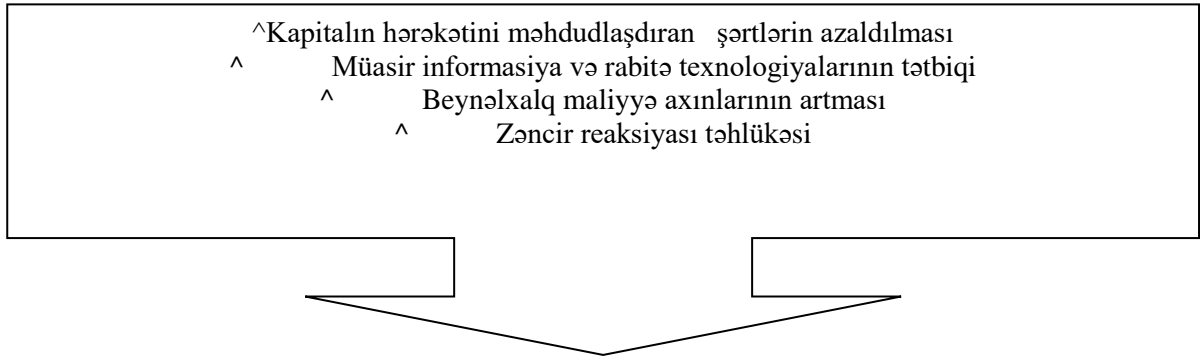
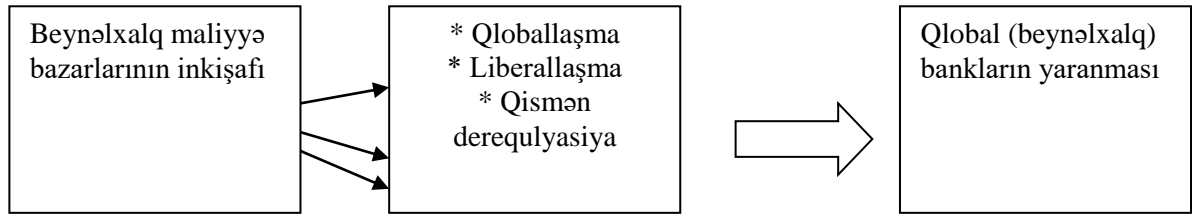
Hissə I	Ayrı-ayrı ölkələrin bank nəzarətini tənzimləyən bank fəaliyyəti və sənədlər şərtlərinin analizi
Hissə II	Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq sazişlərin hazırlanması, qəbulu və təhlili
Hissə III	Banklara və bank fəaliyyətinə nəzarət üzrə mövcud müddəaların yekun dəyişdirilməsi və yeni müddəaların qəbul edilməsi

Əsas prinsiplər bunlardır:

1) heç bir bank başqa banklarla müqayisədə daha loyalla tənzimlənmədən ibarət üstünlüklərə malik olmamalıdır;

2) milli səviyyədə bank tənzimlənməsi obyektiv olmalıdır.

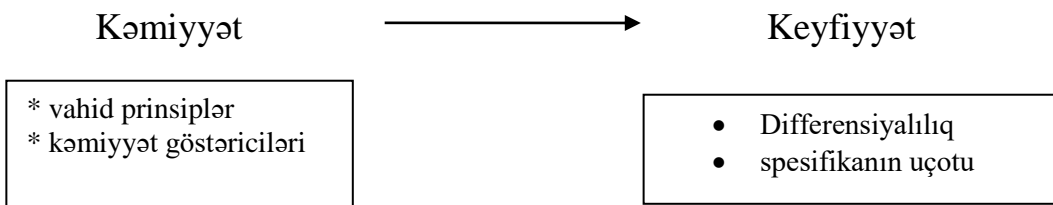
1. Nəyə görə? — Səbəblər və ilkin şərtlər:

Beynəlxalq bank nəzarətinin effektiv sisteminin qurulması lazımdır

II. Necə?—Həll: Nəzarət hüququnun harmonizasiyası

Bank nəzarəti

Mərhələlər:

1. Tənzimlənmənin çərçivə şərtlərinin yaradılması
2. Mərhələli uyğunlaşdırma (detallaşdırma) siyasəti
3. Qarşılıqlı tanınma yolu ilə uyğunlaşdırma

III. Layihə: Beynəlxalq hüquq nəzarətinin harmonizasiya prosesi:

1. Ayrı-ayrı ölkələrin bank nəzarətini tənzimləyən bank fəaliyyəti və sənədlər şərtlərinin təhlili.
2. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq sazişlərin hazırlanması, qəbulu və təhlili.
3. Banklara və bank fəaliyyətinə nəzarət üzrə mövcud müddələrin yekun dəyişdirilməsi və yeni müddələrin qəbul edilməsi.

Şəkil 3. Beynəlxalq bank nəzarətinin harmonizasiyası və onun milli bank nəzarətinin effektiv sisteminin yaradılmasına təsiri.

Bank tənzimlənməsi problemləri üzrə aktiv təlimedici proqramların təşkil edilməsi Komitənin digər fəaliyyət istiqamətidir. Belə ki, 1987-ci ildən Komitə Katibliyi sayı 35-dən çox olan inkişaf edən ölkələrin tənzimlənməsinin bank orqanları üçün illik seminarlar keçirir. Bundan başqa, Katiblik daim regionlarda müxtəlif təlimlər keçirir və regional qruplar tərəfindən və ya digər rəsmi təşkilatlar tərəfindən təşkil edilmiş mühazirələr oxuyur. 1999-cu ildə beynəlxalq hesablamalar bankı və Komitənin təşəbbüsü ilə çoxsəviyyəli maarifləndirici proqramın inkişafı məqsədi ilə maliyyə sabitliyi İnstitutu təsis edilmişdir.

Beləliklə, bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsi dünya bank cəmiyyətində layiqli yer tutur, bu halda yalnız komitənin üzvü olan ölkələr üçün deyil, həmçinin digər ölkələr üçün bank fəaliyyətinə effektiv nəzarət və tənzimlənmə prinsiplərinin banisi kimi çıxış edir.

Müdaxiləyə geniş səlahiyyətlərə malik supramilli bank nəzarəti orqanının yaradılması ideyası hələlik müzakirə mərhələsindədir və bizim fikrimizcə, ayrı-ayrı ölkələr arasında bank tənzimlənməsinin harmonizasiyası prosesinin kifayət qədər yüksək dərəcəsinin olmaması səbəbindən, yaxın vaxtlarda həyata keçmək şanslarına malik deyil. Lakin bütövlükdə bank nəzarəti sahəsində milli qanunvericiliklərin konvergensiyasının müəyyən səviyyəsinə nail olma zamanı belə orqan, bizim fikrimizcə mövcud olmağa şanslara malikdir.

FƏSİL 3. BANK SEKTORUNDA YENİ NƏZARƏT VƏ TƏNZİMLƏNMƏ MODELİNİN TƏTBİQİNİN PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Maliyyə bazarlarında vahid tənzimləmə və nəzarət modelinin tətbiqinin nəticələri

Bank sektorunun tənzimlənməsinin xarici sistemlərinin təhlilinin göstərdiyi kimi bu gün vahid, hamının qəbul etdiyi effektiv model yoxdur. Eyni zamanda inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin qəbul etdiyi model ümumi və spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

Ümumi xüsusiyyətləri bazar tipli bank sisteminin strukturu (sistem quruluşunun iki səviyyəli xarakteri) və tənzimləmə üsul və alətlər komplekti ilə bağlıdır: fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması, minimal ehtiyat tələblərinin müəyyən edilməsi, mühasibat uçot və hesabatının aparılması, qaydaları, pul bazarında hesabatların, mərkəzi bank əməliyyatının keçirilməsi və s.

Spesifik xüsusiyyətlər bu və ya digər ölkədə qəbul edilən tənzimləmə modellərinə məxsusdur və təcrübənin göstərdiyi kimi onlar daimi inkişafda olurlar.

Elmi ədəbiyyatda və ekspert cəmiyyətində bank sektorunun tənzimlənməsi modeli dörd növə bölünür, ya da bəzi müəlliflər üç növdə qalır. Təsnifat fərqi qəbul edilən təsnifat əlamətləri ilə bağlıdır. Birinci halda əsas üçün tənzimləmə subyektini kimi meyar, ikinci halda – tənzimləyici təsirin funksional aspekti götürülüb.

Bank sektorunun tənzimlənməsinin modellərinin təsnifatının birinci növü qeyd edildiyi kimi bu funksiyanın hıvalə edildiyi subyektlə bağlıdır.

Başqa sözlə, birinci model qanunvericilik təhkim edilmə ilə bank sektorunun tənzimlənməsi və nəzarəti sahəsində istisna səlahiyyəti olan mərkəzi banklara əsaslanır (İspaniya, Yunanıstan, Portuqaliya və s.).

İkinci model – qarışıq növ model – onunla fərqlənir ki, tənzimləmə və nəzarət funksiyası ixtisaslaşmış orqanlar tərəfindən mərkəzi bankın və maliyyə nazirliyinin iştirakı ilə yerinə yetirilir (ABŞ, Fransa və s.).

Üçüncü model əvvəlki iki modeldən onunla fərqlənir ki, tənzimləmə müstəqil orqanlar tərəfindən onların maliyyə nazirliyi ilə sıx əlaqəsi və mərkəzi bankların vasitəli iştirakı ilə yerinə yetirilir (Kanada, Avstriya, Yaponiya, Kitay və d.)

Dördüncü model, və ya belə desək kross-sektor modeli, (meqatənzimləyici) tənzimləmə funksiyalarına nəinki bank sektorunda, həm də maliyyə xidmətləri bazarında əhəmiyyət vermir (Böyük Britaniyada hal-hazırda o effektsiz qəbul edilib, Almaniyada isə əksinə, müvafəqiyyətlə fəaliyyət göstərir). Bu model eyni zamanda müxtəlif ölkələrdə fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bir ölkədə mərkəzi bankın funksiyası maliyyə xidmətləri bazarının tənzimləməsindən ayrılıb, digərlərində isə, əksinə, birləşib (Sinqapur və İrlandiya).

Digər təsnifat (tənzimləmənin funksional aspekti) tənzimləmə modellərinin quruluşunun üç növünü qeyd edir:

- Sektoral və ya xüsusi model;
- İki tipli model (*twin peaks* model);
- İnteqrallaşmış tipli model (meqatənzimləmə).

Birinci model ümumiyyətlə modellərin birinci növünə (birinci təsnifatına) uyğun gəlir, çünki tənzimləyicinin funksiyası xüsusi sektor-bank sektorunun tənzimlənməsi ilə bağlıdır.

İki tipli modellərin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, tənzimləmə və nəzarət funksiyaları tənzimləmənin müxtəlif aspektlərinə cavab verən iki tənzimləmə orqanı ilə təhkim edilir (bir qayda olaraq, mərkəzi bank və prudensial nəzarət idarəsi ilə). Bu zaman tənzimləmə və nəzarət funksiyaları ayrılır. Bir qayda olaraq, *twin peaks* modeli ehtimal edir ki, bank sektoruna nəzarət funksiyası mərkəzi banka təhkim edilib, digər orqan isə bazar təcrübəsini və bazar iştirakçılarının davranışlarını nizamlayır.

Tənzimləmənin üçüncü modeli – inteqrallaşma növünün tənzimlənməsi – ehtimal edir ki, eyni zamanda maliyyə xidməti investorlarının və istehlakçılarının hüquqlarının qorunmasına cavabdeh olan bir orqan tərəfindən bütün maliyyə vasitəçilərinin tənzimləmə funksiyası təhkim edilir.

Bank tənzimlənməsi sahəsində son illərin tendensiyaları aşağıdakılar oldu:

- Mərkəzi bankların tənzimləmə və nəzarət funksiyalarının konsolidasiyası (Çexiya, İrlandiya, Slovakiya və Litva);
- Tənzimləmə sahəsində mərkəzi bankların funksiyalarının gücləndirilməsi (Belçika, ABŞ, Portuqaliya, Yunanıstan);
- Kross-sektoral - meqatənzimləyicilərin yaradılması
- Tənzimləmənin optimal modelinin davam edən axtarışı.

Bu gün qiymətli kağızlar bazarının tənzimləyicilərinin Beynəlxalq assosiasiyasının (IOSCO) məlumatlarına əsasən prioritet (təxminən eyni paylar) sahə (sektoral) tənzimləmə modelinə və müxtəlif modifikasiyalı meqatənzimləyicilərə verilir. 14% bir az çox hissəsi *twin peaks* (hibrid modeli) modelinə verilir.

Bəzi müəlliflər maliyyə tənzimlənməsi modelini aşağıdakı formada təsnif edirlər:

- institusional model (nəzarəti həyata keçirdikləri təşkilat növü üzrə tənzimləyicilərin bölünməsi);
- funksional model (nəzarətin həyata keçirildiyi fəaliyyət növü üzrə tənzimləyicilər bölünürlər);
- bütün nəzarət funksiyalarını bir orqanda birləşdirən inteqrallaşdırma modeli².

Birinci iki modelə tənzimləyicilər bu və ya digər təşkilatın vəziyyəti haqqında tam təsəvvürə malikdirlər, çünki onların tənzimləmə sahəsi bir sıra təşkilatlara və ya ayrı-ayrı fəaliyyət növlərinə yayılır.

2008-ci ildə keçirilmiş Beynəlxalq valyuta fondunun tədqiqatlarında qeyd edilir ki, bank sferası problemlərinin səbəb olduğu resessiya maliyyə sisteminin və ya maliyyə sektorundan asılı olmayan digər seqmentlərində disbalansla bağlı azalmalardan fərqli olaraq daha uzunmüddətli və dərinidir.

Tənzimləmənin yenidən gözdən keçirilməsinin zəruriliyi ilk növbədə artan maliyyə risklərinə səbəb olmuşdur: ləğv etmə riski və kredit riski. Eyni zamanda maliyyə sisteminin, həmçinin bank sisteminin möhkəmliyinin aşağı düşməsində, müəyyən rolunu sistem riskinin təmərküzü oynamışdır.

---

²M. Abbasbəyli. maliyyə bazarlarına nəzarət modeli. Bakı, 2017.

Beynəlxalq böhran maliyyə tənzimləməsinin çatışmamazlıqlarını və zəif nöqtlərini işıqlandırdı, bu onunla əsaslandırıldı ki, tənzimləyici əsas diqqəti ödəniş qabiliyyətinə və ayrı-ayrı kredit təşkilatlarının möhkəmliyinə ayırdı və bütövlükdə maliyyə sektoru ilə iş sisteminin zəruriliyini göstərdi, bu da banklar arasında, həmçinin banklar və maliyyə sisteminin digər iştirakçıları arasında qarşılıqlı əlaqəni əks etdirən bazar və əməliyyatların müvafiq tənzimlənməsini tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq strateji aksenti qüvvədə olan mikroprudensial nəzarətə əlavə olaraq makroprudensial nəzarətə birləşdirmək tələb olunurdu.

Bank tənzimləyicilərinin beynəlxalq təcrübədə makroprudensial nəzarət konsepsiyası 2000-2006-cı illərdə Beynəlxalq hesablaşmalar bankı himayəsi altında işlənilib hazırlanmışdır. Makroprudensial nəzarət bütün maliyyə sisteminin sistem stabilliyinə yönəlməlidir. Bu zaman xüsusi diqqət sistem əhəmiyyətli banklara və maliyyə sektorunda qarşılıqlı əlaqəyə yönəlir, çünki sistem stabilliyi riski maliyyə bazarının bütün iştirakçılarının davranışından asılıdır, bunun nəticəsində tənzimləyici üçün maliyyə sistemində risk endogen xarakter daşıyır. Makroprudensial nəzarətdən fərqli olaraq, mikroprudensial nəzarət ayrı-ayrı banklara və onların risklərinin tənzimlənməsinə istiqamətlənib, maliyyə sektorunun fəaliyyətinə isə ümumiyyətlə az diqqət ayrılıb.

Makroprudensial və mikroprudensial nəzarətin müqayisəsi cədvəl 2.9 göstərilib.

Cədvəl 2.9.

Makroprudensial və mikroprudensial nəzarətin müqayisəsi

Xarakteristika	Makroprudensial nəzarət	Mikroprudensial nəzarət
Son məqsəd	Bank böhranı ilə bağlı qeyri-sabitlik xərcinin azaldılması	əmanətçilərin və kreditorların maraqlarının qorunması
Aralıq məqsəd	Maliyyə stabilliyinin dəstəklənməsi	Ayrı-ayrı bankların müflisliyinin qarşısının alınması
Bank sektorunda risk modeli	Endogen risklər	Ekzogen risklər

Qarşılıqlı əlaqə və ümumi bank riskləri	Əsas amillər	Qeyd edilmir
Prudensial tədbirlər	“yuxarıdan aşağı” yanaşma Bank sisteminin sistem şoklarının izlənməsi	“aşağıdan yuxarı” yanaşma Ayrı-ayrı bankların risklərinin izlənməsi

Makrotənzimləmədən makrotənzimləməyə, yəni maliyyə sektoruna nəzarətin inteqrallaşmasına keçid bir çox ölkələrdə meqatənzimləmənin yaranmasına təsir etdi.

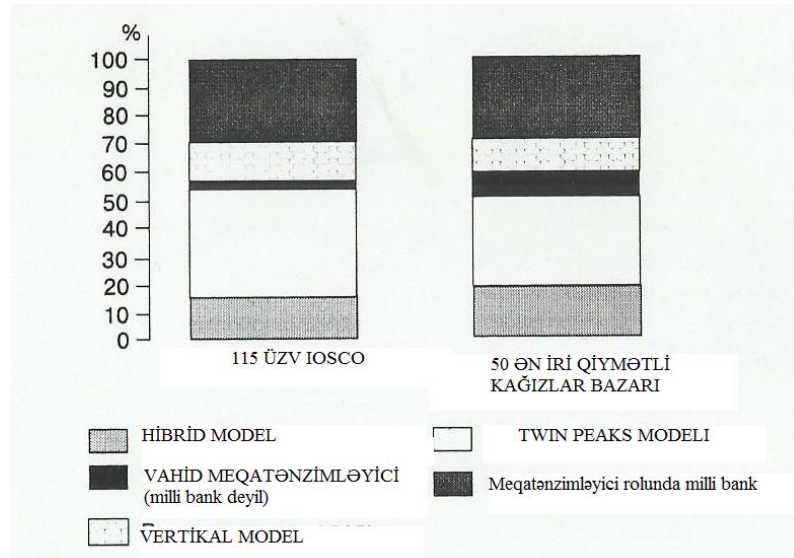
A.V.Murıçev və S.R.Moiseyevin qiymətləndirilməsi üzrə 2009-cu ilin noyabrında milli valyutaya və şəxsi maliyyə siyasətinə malik 161 ölkədən 55 meqatənzimləmə intitutları yaratdı, yəni 34% dövlət inteqrallaşma nəzarəti modelini dəstəkləyirlər. Onların siyahısına qəliz maliyyə sistemi olan iri iqtisadçıların olduğu kimi ofşor mərkəzləri də var. Eyni zamanda Çin, Hindistan, Braziliya kimi ölkələrin iqtisadçıları ixtisaslaşmış tənzimləmə və nəzarət modelini dəstəkləyir.

Bununla yanaşı yuxarıda göstərilən məlumatlar təsdiq edir ki, beynəlxalq cəmiyyət əvvəlki kimi optimal effektiv tənzimləmə modelinin axtarışındadır.

Tənzimləmə modellərinin təkmilləşməsinin səbəbi bu və ya digər ölkədə yaranmış fundamental modeldir:

- iqtisadiyyatın və maliyyə bazarının kapitalın transsərhəd axınından asılılıq dərəcəsi;
- hakim mövqeyi xarici kapitalı olan banklara aid bazarın əhəmiyyətsiz həcmi;
- bankları faktiki olaraq investisiya fondlarına çevirən islam bankinqi faktoru.

Bank sektoru və maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi modellərinin müqayisəsi şəkil 2.10-da göstərilib.

Şəkil 2.10. Bank sektoru və maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi modellərinin əlaqəsi

Bizim ölkədə, məlum olduğu kimi, funksiyalarına bank sektoreunun və maliyyə bazarının iştirakçılarının tənzimlənməsi daxil olan meqatənzimləyicilər Rusiya Bankı bazasında yaradılıb, amma o tam fəaliyyətə 2015-ci ildə başlayacaq. Keçid dövründə bank sektoru mərkəzi bank tərəfindən, qeyri-bank maliyyə institutları isə MBFX tərəfindən tənzimlənir.

Hal-hazırda daha geniş yayılmış model vahid müstəqil meqatənzimləyici modeldir. Bu zaman 33 ölkədə mərkəzi bank olmayan vahid müstəqil meqatənzimləyici (tənzimləməni və nəzarəti birləşdirən) modeli yaradıldı. Meqatənzimləyicinin funksiyaları 13 ölkədə mərkəzi banklar, dördüncü ölkədə isə *twin peaks* həyata keçirir.

Eyni zamanda iri maliyyə bazarlarına malik 25 ölkədən yalnız birində (Sinqapur) meqatənzimləmə subyekti kimi milli bank çıxış edir. Səkkiz ölkədə üstünlük mərkəzi bank olmayan vahid meqatənzimləyiciyə verilir, dörd ölkədə *twin peaks* modeli formalaşdırılıb, bu modelin çərçivəsində milli bank prudensial nəzarəti həyata keçirir, bazar münasibətlərinin və bazar iştirakçılarının davranışlarının

tənzimlənməsini başqa orqan həyata keçirir. İri maliyyə bazarı olan yeddi ölkədə tənzimləmə/nəzarətin “vertikal” modeli qalır, qalan beş ölkədə isə - “hibrid” modeli.

Beləliklə, tənzimləmə və nəzarətin dünyada ümumi rəsmi yetəri qədər qarışıqdır. Beləki, xarici mühitdə dəyişiklik, maliyyə əməliyyatlarının çətinləşməsi və universallaşması, maliyyə məhsullarının diffuziyası, təhlükəsizləşdirilməsi ilə bağlı maliyyə xidmətləri sahəsinə yeniliklərin daxil edilməsinə cəhd yeni, xüsusilə tənzimlənməyən risk növlərinin yaranmasına gətirib çıxartdı, onların kompleks qiymətləndirilməsini tələbata və bitişik sahələrə keçirilməsi nəzərə alınmaqla tənzimlənməsinə, inteqral tənzimləmə modellərinin yaranmasına səbəb oldu.

Maliyyə bazarlarının vahid tənzimləmə orqanı fikrinin özü yeni deyil. Bütün maliyyə bazarlarının və institutlarının vahid tənzimləyiciləri XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında 30-dan çox ölkədə fəaliyyət göstərir. Yaponiyada bu Financial Supervision Agency, Kanadada – Office of the Superintendent of Financial Institutions, Koreyada – Financial Supervisory Commission, İsveçdə - Swedish Financial Supervisory Authority, Finlandiyada - Financial Supervision, Sinqapurda – Monetary Authority of Singapore, Dubayda – Maliyyə xidmətləri üzrə idarə, DFSA, onlar həmçinin Avstriya, Danimarkada da fəaliyyət göstərirlər.

Almaniyada 2002-ci ildən Almaniya Federal Maliyyə Nəzarəti İdarəsi (*Bundesanstalt für Finanzdienstleistungsaufsicht, Federal Financial Supervisory Authority, BaFin*) himayəsi altında maliyyə xidməti bazarına vahid nəzarət sistemi yaradıldı. FMNİ de-faktonun nəzarət funksiyalarını yerinə yetirdiyi alman Bundesbankı ilə sıx əlaqədə işləyir. Böyük Britaniyada bütün maliyyə bazarları və institutlarının vahid tənzimləyicisi Maliyyə Xidmətləri İdarəsidir, MXİ (*Financial Services Authority*). Amma bu ölkədə keçirilən islahatlarda dövlət tənzimlənməsindən çox özünü tənzimləməyə meylliklə meqatənzimləmədən imtina və İngiltərə Bankında makro və mikrotənzimləməyə yönəlmək qərarı verildi. Meqatənzimləyici hal-hazırda İngiltərə Bankının İdarəçili altında “Prudensial tənzimləyici” (The prudential Regulation Authority, PRA) və “Maliyyə tənzimləyicisi”-nə (The Financial Conduct Authority, FCA) bölünür.

Nəzarətin parçalanmasına formal səbəb sonuncu maliyyə böhranı oldu: London – dünyada daha çox zərər görən qlobal maliyyə mərkəzidir. Böyük Britaniyanın Bank sektoru tərəfindən bütün problemlə dünyə aktivlərindən 12% hesabdan silinmişdi, amma ABŞ banklarına 55% düşüb. Londonda digər maliyyə mərkəzlərinə nisbətən daha çox bank fəaliyyət göstərir (251 xarici bank).

Böyük Britaniyanın müvəfəqiyyətsiz təcrübəsi nəzərə alınsa görünər ki, bankların tənziqləmə və nəzarət vəziyyətinə qaytarılması tendensiyası digər ölkələri də əhatə etməməli idi. Amma bu təcrübə ölkələrin vahid orqan – meqatənziqləyici yaratmaq cəhdində özünü əks etdirmədi. Bundan başqa bir sıra ölkələrdə o, bir qayda olaraq sonuncu böhrandan az zərər görmüş kiçik yurisdiksiyalarda, ya da inkişaf etmiş maliyyə bazarı olan ölkələrdə nailiyyətlə öz funksiyalarını yerinə yetirir. Aydındır ki, tənziqləmə modelinə üstünlük vermə problemi – suveren fərdi seçim məsələsidir.

Rusiyada (Rusiya Bankı, MBFX, SNFX) əsas tənziqləyicilərin koordinasiya problemi, qəbul edilmiş qərara baxmayaraq, peşəkar cəmiyyətdə aktiv şəkildə müzakirə olunur. Problem vaxt keçdikcə müxtəlif maliyyə biznesinin çətinləşdikcə və dolaşdıqca gərginləşəcək, amma hələki konqlomerat birliklər rusiya bazarı üçün aktualı deyil. Bazar nişlərinin daha dəqiq segmentasiyası və ayrılması bir neçə tənziqləyici strukturun mövcudluğuna səbəb olur. Buna görə biz nüfuzlu müəlliflərin Rusiyada məsələn, maliyyə konqlomeratlarının üstünlük təşkil etdiyi Böyük Britaniya, Yaponiyadan fərqli olaraq meqatənziqləyicilərin fəaliyyəti üçün subyektin olmaması barədə fikri ilə razıyıq. Nəzəri mövqedən duversifikasiyaya əsaslanmış konqlomerat tipli tənziqləyici tendensiyanın ixtisaslaşmaya saxlanması fərqli olaraq, xüsusi ilə tranzaksiya xərclərinin minimallaşdırılması mövqeyindən daha az effektivdir. İstənilən sahədə konqlomeratlar bir qayda olaraq, investorların qrupo biznesinin istəmətinin müəyyənləşdirilməsi barədə çətinləşməyə səbəb olan diskont bazarda işləyirlər; çox vaxt o ümumiyyətlə olmur, bu da qrup və onun kapitalizasiyasının anlaşılmasını çətinləşdirir. Buna görə iri maliyyə konqlomeratlarının mövcudluğu bu günün mövqeyindən yalnız böhranın təsiri altında riskin azaldılmasına təşəbbüslə haqq qazandırılabilir.

Rusiya maliyyə tənzimləməsi sistemi qəliz struktura malikdir və maliyyə bazarının ayrı segmentinə cavab verən bir neçə tənzimləyici orqanı özündə birləşdirirdi. Rusiya Bankı kredit təşkilatlarının tənzimlənməsi və nəzarəti funksiyasını həyata keçirir, MBFX qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarının fəaliyyətini tənzimləyir; Rusiya sığorta nəzarəti – sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə, Maliyyə Nazirliyi – mikromaliyyə təşkilatlarının fəaliyyəti. Sayılanlardan hər biri özünün lisenziya tələbini təyin etdi, onlar tərəfindən tənzimlənən əhəmiyyətli fərqlərə malik maliyyə təşkilatları üçün cari nəzarət qaydasını müəyyən etdi.

Rusiyada bank, fond, sığorta ixtisaslaşmasının saxlanması bu segmentlərdə tənzimləmə və nəzarətin muxtariyyətini müəyyən edir. Bu “mezotənzimləyicilərin” funksiyalarının tendensiya və inteqrallaşması müşahidə olunmurdu. Bundan başqa hətta bu sektorların daxilində belə dezinteqrasiyatrendləri var. 2011 -ci ildə qiymətli kağızlar bazarında tənzimləmə funksiyasının qanuni parçalanması: tənzimləmə funksiyaları Maliyyə Nazirliyinə həvalə edilib, nəzarət və yoxlama isə MBFX, həmçinin sığorta sahəsində. Amma maliyyə idarələri üçün bu funksiya məhdud və prioritet deyil, hətta dünya təcrübəsinə belə uyğun deyil. 2012-ci ildən MBFX bəzi mühüm qanunvericilik funksiyaları geri qaytarıldı. Bank sahəsində 2012-ci ilin yanvarında Rusiya Bankının bank tənzimləməsi və nəzarəti Departamenti metodoloji nəzarətin praktik nəzarətdən (konkret bankların maliyyə vəziyyətinin və nəzarət tənzimlənməsi) ayrılması məqədi ilə iki müstəqil departamentə bölünərək yenidən təşkili təqdir edildi . Bu sözsüz ki, tənzimləmə və nəzarət funksiyasının birləşməsi zamanı maraqların konfliktini üçün əsası ləğv etdilər.

Nəzəri planda bu fikir etiraz istəmir: bank sisteminin bütünlükdə tənzimləmə xərclərinin inkişafına gətirib çıxarmayan bu addımın praktiki effektivliyi. Ümumiyyətlə nəzarəti Rusiya Bankının çərçivəsində saxlamaq fikri, şəkli dəyişdirilmiş formada olsa belə, təkliflərə zidd olaraq onu müstəqil struktura keçirmə Rusiya bank sektorunun müasir vəziyyəti üçün daha adekvatdır.

Bundan başqa problemlərin yüngülləşdirilməsinə istiqamətlənmiş makroprudensial nəzarətin əsas istiqamətlərindən biri kimi sistem əhəmiyyətli

banklara xüsusi nəzarət rejiminin daxil edilməsini əsaslandırılmış hesab edir. Bu nəzarət hal-hazırda mərkəzi aparat səviyyəsində nəzarət departamentində ayrılıb.

Rusiyada meqatənzimləyicilərin yaradılmasınının praktiki tədbirləri 2011-ci ildə RF Prezidentinin “Rusiya Federasiyası maliyyə bazarı sahəsində dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlər haqqında” fərmanının çıxması ilə əlaqədardır, bu fərmana müvafiq olaraq Federal Sığorta Nəzarəti Xidməti (Rusiya FSNX) Maliyyə bazarları üzrə Federal xidmətə birləşdirilmişdir (Rusiya MBFX). Meqatənzimləyicilərin yaradılmasına maliyyə xidmətləri sahəsində nəzarət və tənzimləmənin təşkilati quruluşunun bir neçə variantının geniş ekspert dairəsinin cəlb edilməsi ilə müzakirələr səbəb oldu.

Əsas qismində üç variant seçildi: birinci – Rusiya MBFX bütün tənzimləyici və nəzarət (kredit təşkilatlarından başqa) səlahiyyətlərinin toplanması. Bu variantın seçilməsi zamanı xüsusilə inkişaf etmiş maliyyə bazarı olan ölkələrdə geniş yayılmış “Tvin piks”-in rusiya modeli yarandı. Amma belə modelin formalaşması xərclərin artması ilə bağlıdır, həmçinin sistem risklərinin monitorinqi və profilaktikasının zəifləməsinə təhlükə yaratdı.

İkinci variant Rusiya MBFX Rusiya Bankı nəzdində maliyyə sektoru üzrə tənzimləyicini və nəzarəti cəmləşdirərək maliyyə bazarları üzrə Agentliyə çevrilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman iki variant nəzərdə tutulurdu: birinci – kredit təşkilatlarından başqa, ikinci – kredit təşkilatlarını da daxil etmək. Bu variant da Rusiyada “Tvin Piks” modelinin xüsusi növünün formalaşmasını nəzərdə tutur. İkinci variant müxtəlif interpretasiyalarla Rusiya Bankının nümayəndələrindən və bank birliyinin bir çox ekspertləri, nümayəndələrindən dəstək almadı.

Üçüncü variant rusiya şəraitində tənzimləmə və nəzarət səlahiyyətlərinin Rusiya Bankına toplanmasının məqsədə uyğunluğunda əsaslanıb, bu zaman MBFX Rusiya Bankının daxili strukturuna çevrilir. Üçüncü variantın tərəfdaşlarının fikrincə bu idarə baryerlərinin aradan qaldırılmasına və Rusiya maliyyə bazarının investisiya cəlbədiciliyinin, maliyyə sektorunda, həmçinin möhkəmləndirilmiş əsasda nəzarət və tənzimləmə keyfiyyətinin artırılmasına imkan verəcək, bütün maliyyə sisteminin

monitorinqi isə sistem risklərinin təhlükəsini vaxtında üzə çıxarmağa imkan verəcək.

Nəticədə üçüncü varinat üzrə Rusiya Bankı timsalında maliyyə sektorunda vahid tənzimləmə haqqında Hökumət qərarı qəbul edildi. Buz aman qanunvericilik bazasında (iyun 2013) dəyişikliklərin hazırlanması və 2015-ci ilin əvvəlində FSX funksiyalarının Rusiya Bankına verilməsi üçün yetəri qədər qəti tarixlər müəyyən edildi. Keçid dövrü bitdikdən sonra Rusiya dünyada maliyyə sahəsində tənzimləyicinin mərkəzi bankın bazasında fəaliyyət göstərməsi üzrə sayca 14-cü dövlət olacaq. Belə modellər, çəvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, Sinqapur, Qazaxıstan, İrlandiya, Çexiya, Səudiyyə Ərəbistanında qəbul edilib.

Nəzarət fəaliyyətinin keyfiyyətə müxtəlif növlərinin inteqrasiyası şəraitində həm Rusiya Bankının daxilində maraqlar münaqişəsi riskinin minimumlaşdırılması, həm də maliyyə sabilliyinin təmin edilməsini yeni yanaşmaların hazırlanması ilə bağlı problemlərin qeyri-standart qərarların qəbul edilməsinin zəruriliyi yarandı.

Çətin problemlərdən biri bir tərəfdən kredit təşkilatlarının sayının çox olması, digər tərəfdən digər maliyyə vasitəçilərinin əlavə olunması ilə bağlı idarə yükünün artırılmasıdır. Hal-hazırda MBFX istehlakçı kredit təşkilatlarını qeydiyyatdan almadan 5256 təşkilata tənzimləmə və nəzarət hıyata keçirir. MBFX qiymətli kağızların buraxılmasının qeydiyyatını aparır və 174 mindən çox emitentin məlumatının açılmasına nəzarət edir, bu da qeyri-bank maliyyə vasitəçilərinin fəaliyyət

Tinin spesifikasiyası nəzərə alınmaqla Rusiya bankının təşkilati strukturunun dəyişməsinə tələb edir.

Beləki, bir sıra iqtisadçıların qeyd etdiyi kimi, yalnız təşkilati dəyişiklik deyil, həm də daha vacib olan qiymətli kağızlar bazarının, xüsusilə mikromaliyyə təşkilatlarının və kredit istehlak kooperativlərinin özünü tənzimləyən peşəkar iştirakçıların fəaliyyət sahəsində nəzarət səlahiyyətlərinin göndərilməsinə yeni yanaşmaların tələb olunmasıdır.

Bu zaman qeyd etmək lazımdır ki, nəzarət funksiyasının bir orqanda toplanması, bir qayda olaraq müəyyən ziddiyyətlərə gətirib çıxarır, çünki normativ aktların işlənməsi, onların monitorinqi və onların nəticələri üzrə qərarların qəbul

edilməsi eyni şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Bununla yanaşı bank birliyi qeyd edir ki, vahid meqatənzimləyicinin yaradılması həm üstünlüklərə, həm də çatışmazlıqlara malikdir.

2008-2010-cu illər maliyyə böhranı göstərdi ki, bank sistemindəki problemlər bütün ölkələrdə tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirən orqandan asılı deyil. Bununla yanaşı antiböhran tədbirləri təcrübəsi göstərir ki, nəzarət orqanı sonuncu instansiya kreditörü olmalıdır, çünki onun maliyyə bazarı iştirakçılarının stabilliyinə təsirli dəstək alətləri var.

Beləliklə, bank maliyyə bazarının xarici tənzimlənmə sisteminin təhlili təsdiq etdi ki:

- sistem qeyri-stabillik riski qlobal və milli səviyyədə qalır, maliyyə bazarlarının tənzimlənməsinin yeni modellərinin axtarışı aparılır;

- inteqral modelinin seçimində maliyyə bazarının milli xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla meqatənzimləyiciyə üstünlük verilir.

3.2. Dünya təcrübəsi kontekstində Azərbaycan bank sektorunun dayanıqlılığını təmin edilməsində nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi

Müasir şəraitdə bank nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi yollarının axtarışı elmi, nəzəri və praktiki tədqiqatın xüsusi predmetidir. Buna görə də Azərbaycanda effektiv bank nəzarətinin qurulması bank sisteminin inkişafının sabitliyinin və böhrandan sonrakı dövr ərzində ölkənin iqtisadiyyatının sabit inkişafının vacib şərtidir.

Dünyada artıq anlayıblar ki, bank işi azad sahibkarlıq zonası ola bilməz və xüsusi nəzarət altında olmalıdır. Dünya təcrübəsində bank nəzarətinə qəbul edilmiş yanaşmalar qısaca olaraq aşağıdakı kimidir. Qanunverici və tənzimləyici normalar bazarda davranış qaydalarını ümumi şəkildə müəyyən edir, nəzarət orqanına isə müəyyən olunmuş oyun qaydalarına riayət olunub-olunmaması barədə mülahizə yürütmək hüququ verilib. Bank nəzarəti, demək olar ki, tamamilə nəzarət orqanının çıxardığı peşəkar əsaslandırılmış mülahizə üzərində qurulur. Bununla belə, o, bank

əmaliyyatlarının iqtisadi məzmununun onların hüquqi forması üzərində üstünlüyünə əsaslanır, mövcud məhkəmə praktikası isə belə yanaşmanı dəstəkləmir.

Güclü maliyyə bazarlarına malik olan ölkələrdə tənzimləyici ilə maliyyə müəssisəsi arasındakı etibar səviyyəsi çox yüksəkdir. Banklar başa düşürlər ki, tənzimləyicinin vəzifəsi bazara “qulluq etməkdir”, vicdanlı kredit təşkilatı dürüst və effektiv olmalıdır. Tənzimləyici yeni təlimat buraxmazdan əvvəl maliyyə bazarının iştirakçıları ilə fəal müzakirələr aparır. Banklar bu cür qarşılıqlı əlaqələr şəraitində tənzimləyicinin yoxlamalarını onların səhvlərinin axtarışı kimi deyil, öz işini daha effektiv etmək imkanı kimi qiymətləndirirlər.

Hal-hazırda Azərbaycanda müxtəlif səviyyələrdə maliyyə bazarının müxtəlif seqmentlərinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyətlərinə maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi və ona nəzarətin bütün aspektləri daxil edilən “supertəşkilatın” və ya “meqatənzimləyici” adlandırılan vahid dövlət orqanının yaradılması məsələsi uzun müddət fəal şəkildə müzakirə edilirdi.

Bundan öncə, maliyyə sektorlarında vahid tənzimlənmə, yoxlama və nəzarət prinsiplərini təmin etmirdi. Maliyyə bazarları iştirakçılarına Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, sığorta təşkilatlarına–Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti, pensiya yığımlarının maliyyələşdirilməsinə Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, banklara isə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzarət edirdi. Hal –hazırda Azərbaycanda maliyyə bazarında tənzimlənmə və nəzarət funksiyalarını Azərbaycan maliyyə nəzarət palatası yerinə yetirir. Nəzarət prosesi kredit təşkilatlarının lisenziyalaşmadan ləğvə qədər olan bütün dövrünü əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 760 nömrəli Fərmanına əsasən qiymətli kağızlar bazarı, investisiya fondları, sığorta, kredit təşkilatları (bank, bank olmayan kredit təşkilatları və poçt rabitəsinin operatoru) və ödəniş sistemləri sahəsində fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması, tənzimlənməsi və ona nəzarət, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və

ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, həmçinin bu sahələr (bundan sonra – maliyyə bazarları) üzrə nəzarət sisteminin şəffaflığını və çevikliyi təmin etmək məqsədi ilə yaradılmışdır³. Palatanın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarlarının səmərəli fəaliyyətini və dayanıqlığını təmin etmək, kreditorların, sığortalıların, investorların və maliyyə bazarlarının digər istehlakçılarının hüquqlarını qorumaqdır. Palata bu Nizamnamə ilə müəyyən edilmiş fəaliyyəti həyata keçirərkən maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi sahəsində qabaqcıl beynəlxalq prinsip və standartları əsas götürür. Palatanın fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. maliyyə bazarlarında vahid siyasətin formalaşdırılmasında iştirak və bu siyasətin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;
2. makroprudensial nəzarətin həyata keçirilməsi;
3. maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi ilə bağlı normativ xarakterli aktların qəbul edilməsi və müvafiq hüquqi aktların layihələrinin hazırlanmasında iştirak;
4. maliyyə bazarlarında fəaliyyətlərin lisenziyalaşdırılması, icazələrin verilməsi və ləğv edilməsi;
5. maliyyə bazarlarında davamlı və hərtərəfli nəzarətin həyata keçirilməsi, yoxlamalar aparılması və ya bu yoxlamaların keçirilməsinin üçüncü şəxslərə həvalə edilməsi, hesabatların alınması;
6. cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində nəzarətin təmin edilməsi, bu sahədə monitoring iştirakçılarının, monitoringdə iştirak edən digər şəxslərin, nəzarət və digər dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, onlardan daxil olan məlumatların toplanması və təhlili;
7. əmanətlərin sığortalanması sahəsində nəzarət sisteminin fəaliyyətinin təmin edilməsi;

---

³ <http://fimsa.az/pages/238>

8. maliyyə bazarlarında vahid informasiya sisteminin tətbiqinin təmin edilməsi.⁴

BVF və Ümumdünya Bankının ekspertlərinin fikrincə AMBNP fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə effektiv bank nəzarəti prinsiplərinə uyğundur. Eyni zamanda bir sıra aspektlər üzrə nəzarət təcrübəsi beynəlxalq standartlara uyğun deyil.

Son bir ildə Azərbaycan banklarının tənzimlənməsi və nəzarətin möhkəmlənməsi üzrə əldə edilmiş progress əhəmiyyətli çatışmazlıqlarla, xüsusilə AMBNP hüquqi səlahiyyətinin olmaması ilə müşayiət olunur:

- bank holding şirkətləri və onlarla əlaqəli tərəflərə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- banklarda risklərin idarə olunması üzrə məcburi tələblərin verilməsi; artmış riskli bağlı fəaliyyətin məhdudlaşdırılması üzrə ayrı-ayrı banklara qanun və normativ aktların tətbiqi; konkret tıskilat üçün kapital normasını artırmaq və birləşmiş şəxslər arasında əməliyyatlara məhdudsiyyət qoyma; nizamlayıcı tədbirlərin qəbul edilməsi üçün öz mülahizəsinə uyğun və ya “peşəkar müzakirədən” istifadə etməklə hərəkət etmək.

Qüvvədə olan qanunvericilik çərçivəsində MBNP Direktorlar şurasının üzvlərinə qarşı və bank rəhbərlərinə qarşı məcburi tədbirlər tətbiq edə və ya konkret risklərin ödənilməsi üçün yüksək səviyyədə olan kapitalın bəzi banklar tərəfindən dəstəyini tələb edə bilməz. MBNP Bankı kapitalının yetərlik normativinin daha böyük əhəmiyyəti ayrı-ayrı banklar üçün yalnız qanunvericiliyin pozulmasına görə 6 aydan çox olmayan müddətə sanksiyalar təyin edə bilər. Amma ayrı-ayrı bankların fəaliyyətinin kreditorlar, əmanətçilər və ümumiyyətlə sistem üçün təhlükəsiz olma qərarı yalnız qanunvericilik normalarına riayət edilməsinə əsaslanmalıdır.

MBNP nəzarətin inkişafı bankların prudensial normalara riayət etməsi haqqında məlumat əsasında konkret bankların risklərin qiymətləndirilməsindən bankda risklərin idarə edilməsi və daxili yoxlama sisteminin keyfiyyəti haqqında əsaslandırılmış müzakirə əsasında risklərin qiymətləndirilməsinə keçidi bildirməlidir.

---

⁴ <http://fimsa.az/pages/238>

İnkişaf etmiş ölkələrdə maliyyə planlaşdırılması zamanı bankın baş menecmenti yalnız daxili mənbədən – bölüşdürülməmiş gəlirdən kapitalın artırılmasının mümkünlüyü şərti ilə kapitalın yetərliliyinin minimum dərəcədə əvvəlki səviyyədə qalması üçün planlaşdırılan dövrdə riskli aktivlərin nə dərəcədə sürətli inkişafına bankın yol verə biləcəyini müəyyən edir. Bank sahibləri öz növbəsində baş menecmentə toplanmış gəlirin əldə olunan normasının kapitalın daxili mənbələri hesabına artmış risklərin ödənilməsini təmin etməyə imkan verməsi üçün əsas effektivlik göstəricisi üzrə tapşırıqlar verir. Əsas effektivlik göstəricisi qismində aşağıdakı göstəricilər müəyyən olunur:

- bankın gəlirliliyi (təmiz gəlirin ümumi gəlirə nisbəti – NP/GI)
- aktivlərin gəlirliliyi (ümumi gəlirin risk aktivlərinə nisbəti – GI/RWA)
- kapital multiplikatoru (risk aktivlərinin kapitalla nisbəti –RWA/C)
- mənfəət tutma (paylaşdırılmamış gəlirin təmiz gəlirə nisbəti –UP/NP)

Kapitalın artması üçün zəruri olan gəlirin toplanması norması (UP/C) yuxarıda sadalanan göstəricilərin vurma hasilı kimi müəyyən edilir. Risk aktivlərinin artım tempi əgər xarici mənbədən kapital cəlb edilməsi nəzərdə tutulmursa gəlirin toplanması normasından çox olmamalıdır (məsələn, subordinasiyalı kreditlər və ya səhmlərin əlavə emissiyası).

Beləliklə bu prinsiplə nəzərdən keçirilmiş risklərin idarə olunmasına və direktorlar şurasının məsuliyyətinə nisbətən normativ bazanın təkmilləşdirilməsinə zərurət bankların kapital yetərliliyinin daxili qiymətləndirmə prosedurunun hazırlanması və istifadəsi zamanı risk aktivlərinin və kapital mənbəyinin artım tempinin əlaqələrini tənzimləyən normativ göstəricilər formasında həyata keçirilə bilər. Risk aktivlərinin və kapitalın artım tempinin uyğunluğu üzrə banklara olan tələb xüsusi olaraq iqtisadiyyatın zəifləmiş inkişaf tempi şəraitində zəruridir.

Azərbaycan bank sektorunda, xüsusilə ən iri banklarda ümumi kapitalın yetərliliyinin azalması tendensiyasını və yaranmış əlverişsiz iqtisadi vəziyyəti nəzərə alaraq təcrübəyə konservasiya buferi və kontsiklik bufer şəklində kapitalla əlavələrə nəzarət tətbiq etmək lazımdı, bu da AZƏRBAYCAN Banklarının Bazel 3 standartlarının 2019-cu ildə həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər planında nəzərdə

tutulub. Bu zaman konservasiya buferi banklar tərəfindən qəbul edilmiş risk profilinə əsaslanaraq fərqləndirilməlidir. Sistem əhəmiyyətli banklara bank biznesinin miqyas və qarışıqlığına görə kapitalla artırılmış tələbləri, həmçinin nəzarət xarakterli əlavə tədbirləri nəzərdə tutan xüsusi tənzimləmə rejiminin dail edilməsi böyük əhəmiyyət qazanır.

Bank sektorunun risk aktivləri strukturunda kredit riskinin payı 20% təşkil edir, bununla əlaqədar olaraq dolğun nəzarət inkişafı üçün kredit risklərinə nəzarət prinsipi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Bu prinsipə müvafiq olaraq kredit riski daha böyük sistem səviyyəsində nəzərdən keçirilir. Bütün risk növlərinin (kredit xarakterli balan və balansdan kınar əməliyyatlar) daxil olduğu, kontragent tərəfindən öz vəzifələrini yerini yetirməməklə bəəli bankların itki riskinə qalib gələn kredit risk sahəsi genişləndi. Kontragent riskindən başqa banklar kontragentin istifadə etdiyi müxtəlif maliyyə alətləri riskini qiymətləndirməlidirlər. Bu prinsipi açıqlayan meyarlardan biri (SK7) nəzarət orqanı tərəfindən banklar tərəfindən istifadə olunan təyin olunmuş standart və tələblərə qarşı irəli sürülmüş yanaşmaların yoxlanılması zərurətinin, həmçinin, nəzarət tərəfindən bankların bu yanaşmadan istifadədən məhrum etmə mümkünlüyünü nəzərdən keçirir.

Azərbaycan bank sektorunda kapitalın yetərliyiinin hesablanması məqsədi ilə kredit riskinin qiymətləndirilməsinə sadələşdirilmiş standartlaşdırılmış yanaşma tətbiq edilir, buna müvafiq olaraq aktivlərin və yaradılan ehtiyatların risk səviyyəsi nəzarət orqanı tərəfindən təsbit edilmiş risk əmsalı əsasında müəyyən edilir.

Bununla yanaşı SK 7 prinsipinin həyata keçirilməsi məqsədilə ən iri banklara borc alanın daxili reytingi əsasında kredit riskinin hesablanmasına yanaşmanı yeritdi və onlar tərəfindən müvafiq hesabatın hazırlanması üçün keçid dövrü müəyyən etdi. Bu normativ sənəd kredit riskinin qiymətləndirilməsinin daxili modelinə və daxili reyting əsasında yanaşmanı tətbiq etmiş bankların özlərini tələbləri müəyyən edir, bu da nəzrət prosesində SK7 meyarını həyata keçirməyə imkan verəcək. Həmçinin qiymətləndirmə, monitoring, kredit risklərinə nəzarət üzrə bank bölmələrinin funksiyalarının dəqiq müəyyən edilməsi üzrə SK9 meyarının tələbləri də nəzərə

alınır. Eyni zamanda yeni normativ akt bankın gözlənilən itkilərinin göstəriciləri əsasında borc üzrə mümkün itkilərə görə ehtiyatların hesablanma qaydasından ibarət deyil və buna müvafiq olaraq borc kateqoriyası üzrə nəzarət orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş risk əmsalından ibarət ehtiyatların yaradılmasına sadələşdirilmiş yanaşmanı saxlayır. Bu halda o dolğun nəzarətin inkişafına mane olur və gözlənilən itkilərin səviyyəsinin proqnoz dəqiqliyinə görə cavabdehliyi azaldır.

Azərbaycan Bank sektorunda problemlə kreditlər altında ehtiyatların yaradılması göstərilən prosiklik xüsusiyyətə malik olması ilə əlaqədar olaraq aktivlərin keyfiyyətinin pələşməsinin erkən mərhələdə bank tərəfindən proqnozlaşdırılmasının və kontrsiklik ehtiyatların yaradılması zəruriliyini nəzərdə tutan SK5 meyarının həyata keçirilməsi daha aktual məsələdir.

Kontrsiklik (dinamik) ehtiyatda saxlamanın məğzi bankın cari gəlirinin birdən düşməsinə yol verməməyə görə böhran və repressiya dövründə onlardan istifadə üçün kredit bumu dövründə əlavə ehtiyatların daxil edilməsindən ibarətdir. Kontrsiklik ehtiyatın məqsədi, son nəticədə, kapitalın dəyəri və yetərliliyi üçün zərərsiz bank itkilərinin sərfləndirilməsi, onun maliyyə sabitliyinin və iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsi mümkünlüyünün qorunub saxlanması.

Azərbaycan banklarının fəaliyyətinin maliyyə nəticələrində ehtiyatların dinamikasına əhəmiyyətli təsirlə əlaqədar kontrsiklik ehtiyatda saxlama dəyişilən makroiqtisadi şəraitdə gəlirin gəzlənilmədən dəyişməsinə azaltmağa imkan verə bilər, çünki o yalnız cari deyil, həm də tarixi məlumatlar əsasında gözlənilən uzunmüddətli itkiləri nəzərə alır.

Bu prinsipə müvafiq olaraq “tərəflərin bankı ilə bağlı” törəmə şirkətlər, həmçinin bankın yoxladığı və ya bankı yoxlayan tərəf qəbul edilir. Əlaqəli tərəflərə iri səhmdarlar, direktorlar şurasının üzvləri və bankın baş menecmenti, onların yaxın qohumları və törəmə şirkətlərdə olan müvafiq şəxslər, həmçinin onların mülkiyyətində olan obyektlər aid edilə bilər. Əlaqə prinsipi kredit riski də daxil olmaqla bütün növ risklərə aid edilir.

Azərbaycan banklarının kredit portfəlləri kreditlərin yüksək dərəcəli təmərküzü ilə xarakterizə olunur, iri kreditlər isə bir qayda olaraq tərəflərin bankı ilə əlaqədar təqdim olunur.

Kredit təmərküzünün əsassız, xüsusilə bank mülkiyyətçisinə və digər onunla affilə olunmuş şəxslər barəsində risk faktlarının müəyyən edilməsi zamanı MBNB belə banklara qarşı prudensial təsir tədbirləri, həmçinin təmərküz riskinin azaldılması planının hazırlanması tələbini tətbiq edir.

Bununla əlaqədar olaraq nəzarət orqanına əlaqəli tərəflər barəsində açıq mövqenin böyüklüyünə qarşı tələblər müəyyən etmək və maraqların konflikt problemini həll etmək hüququ verilməlidir. Bu tələblər kontragentə kreditləşmə riskinin limiti kimi sırt olmalıdır. Risklərin məhdudlaşdırılması qismində əlaqəli tərəflərə təqdim olunmuş borc üzrə artırılmış ehtiyatın daxil edilməsinə təqdim edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, ölkənin makroiqtisadi sabitliyinin daha da möhkəmləndirilməsi və maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi, bu sahədə koordinasiya olunmuş siyasətin həyata keçirilməsi, habelə səmərəli tənzimləmə və hüquqtətbiqetmə praktikasına nail olunması məqsədilə Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Sabitliyi Şurası yaradıldı.

Bankların fəaliyyətinin şəffaflığının artırılması üçün səhmlərin sahibləri və banklar tərəfindən qəbul edilmiş qərarlara əhəmiyyətli təsir göstərən şəxslər barəsində qanunvericiliyin inkişafı nəzərdə tutulub. Azərbaycan qanunvericiliyinə görə əhəmiyyətli təsir altında dedikdə aşağıdakılar anlaşılır:

- nizamnamə kapitalında iştirak səbəbindən bank idarəetmə orqanı tərəfindən qəbul edilmiş qərarı müəyyən etmək;
- bankın tək icra orqanını və/və ya 50% tərkibli kollegial icra orqanını təyin etmək;
- Bankın direktorlar şurasının 50% çox tərkibinin seçilməsini müəyyən etmək.

Hal-hazırda bir çox banklar könüllü əsasla İnternetdə səhm payları göstərilməklə sahibkarların siyahısını, həmçinin bankların bu şəxslərlə və bankın

idarə etmə orqanı tərəfindən qəbul edilən qərarlara əhəmiyyətli təsir edən üçüncü şəxslərlə qarşılıqlı əlaqə sxemini təqdim edirlər.

2014-cü ildə bitəcək cari bank nəzarəti AMB mərkəzləşdirilmiş təftiş fəaliyyəti yolu ilə təftiş yoxlamalarının nəticələrinin artırılmasına istiqamətlənmişdir. Təftiş yoxlamaları sənədli nəzarət gedişində aşkarlanan risk səviyyələrinin qiymətləndirilməsi üzrə fokuslaşmış risk tapşırıqları ilə tamamlanacaqdır. Əhəmiyyətli nəzarət məlumatının alınması məqsədi ilə yoxlama gedişində banklar tərəfindən təqdim edilmiş avtomatlaşdırılmış informasiya strukturuna tələblər işlənib hazırlanmışdır. Bank xidmətləri bazarında müxtəlif seqmentlərə aqressiv siyasət apararn banklara görə nəzarəti gücləndirmək nəzərdə tutulur.

Yaxın gələcəkdə MBNP tərəfindən gücləndirilmiş əsasda nəzarət aparmaq həyata keçiriləcək. Gücləndirilmiş nəzarətin məqsədi sxemli əməliyyatların aşkarlanması və problemlə aktivlərin gizlədilməsi üçün bankların iqtisadi xarakterli qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyən edilməsidir. Gücləndirilmiş hjesabat bankların maliyyə vəziyyətinə təsiri səviyyəsini, onların başqa təşkilatların kapitalına qoyulmasını, bu təşkilatlarla əməliyyatları və onların fəaliyyətinin idarə edilməsinin mümkünlüyünü müəyyən etmək, həmçinin gücləndirilmiş qrupun risk və kapital hıcmının müəyyən edilməsi üçün tərtib olunur.

Sistem risklərinin qiymətləndirilməsinə beynəlxalq yanaşmanın istifadəsinin əsasında bank sektorunun makroprudensial təhlilin və stres-testin təkmilləşdirilməsi, həmçinin makroiqtisadi indikatorların və bank sektorunun əsa göstəricilərinin qarşılıqlı əlaqəsini, həmçinin dünya və milli iqtisadiyyatın inkişaf vəziyyəti və perspektivlərini nəzərə almaqla test ssenarilərini özündə birləşdirən makromodelin keyfiyyətinin artırılması davam elətdiriləcək. Makroprudensial nəzarətdə kontrsiklik aspektindən istifadə nəzərdə tutulub.

Nəticə

Bazel Komitəsi - dünyada bank fəaliyyətinə nəzarətin ən əhəmiyyətli mövcud qaydalarının, perspektivdə isə bütün maliyyə bazarı üçün nəzarət qaydalarının unifikasiyasıyla məşğul olan əsas instituttur.

Komitə bank sektorunun ən yaxşı təcrübəsi hesab edilən qaydalar hazırlayır. Adətən bu qaydalar standart adlandırılır. Bazel komitəsi hüquqi cəhətdən icbari qətnamələr çıxarmaya səlahiyyətli deyil. Onun sənədlərini bu və ya digər istiqamətdə bütün ölkələrin nəzarət altında olan institutlarını yönəldən ümumi strateji göstərişlər kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Maliyyə bazarlarında sabit münasibətlərin təmin edilməsi problemi 80-ci illərin digər ölkələrin maliyyə institutlarına təsir ayrı-ayrı milli bankların iflasına uğraması səbəbindən yaranan maliyyə böhranları dövrünün başlanmasından fasiləsiz müzakirə edilir. Əgər bank müəssisələri beynəlxalq səviyyədə işləyirsə və transsərhəd əməliyyatlar həyata keçirirsə, o zaman bank fəaliyyətinin tənzimlənməsində müəyyən problemlər yaranır. Tənzimləyici orqanlar öz ölkələrində bankların daxili əməliyyatlarını diqqətlə yoxlayır, lakin tez-tez onlar ölkə xaricində bankların əməliyyatlarından, yəni, yerli bankların xarici bölmələri tərəfindən və ya ölkədə yerləşən xarici bankların filialları tərəfindən keçirilən əməliyyatlardan xəbərdar deyil və ya izləmək imkanlarına malik deyillər. Bundan başqa, əgər bank bir çox ölkələrdə işləyirsə, hansı tənzimləyici orqanın onun təhlükəli fəaliyyətdə iştirakına nəzarət etməli olduğu məlum deyil.

İlk dəfə beynəlxalq bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi problemlərinə 1991-ci ildə Bank of Credit and Commerce International (BCCI) bankının islama uğraması zamanı diqqət yetirilib.

Göründüyü kimi, bu halda bank nəzarəti bank sistemləri tərəfindən çağırış qəbul edib ki, bu da bank fəaliyyətinə münasibətdə bank nəzarətinin təkrar olmasını sübut edir. Lakin, öz təbiətinin təkrarlanmasına baxmayaraq, məhz beynəlxalq bank nəzarəti, bizim fikrimizcə, bank nəzarətinin milli sistemlərinin qurulması zamanı aparıcı və bir çox şeydə müəyyən edici rol oynamağa başlayır.

Beləliklə, böyük əminliklə fərz etmək olar ki, gələcəkdə məhz beynəlxalq bank nəzarətinin bank risklərinin qiymətləndirilməsi üzrə daha progressiv tələblərə münasibətdə harmonizasiyası proseslərinin inkişafı maliyyə bazarlarının sabitləşməsinin möhkəmlənməsində ilkin rol oynayacaq.

Qloballaşma şəraitində bank işinin transformasiya prosesinin tədqiqatı zamanı, xüsusilə nəzəriyyə və bank nəzarətinin metodologiyasının inkişafıyla qarşılıqlı əlaqədə, biz bizim fikirimizcə ən əhəmiyyətli problemi aşkar edə bildik və bu problem ondan ibarətdir ki, bank nəzarətinin beynəlmilləşməsi prosesi öz inkişafında bankların özlərinin fəaliyyətinin beynəlmilləşməsindən əhəmiyyətli dərəcədə geri qalır.

Son zamanlar ölkə xaricində keçirilən maliyyə qeyri-sabitliyinin tədqiqatı meqatənzimləyicilərin yaradılması vasitəsilə maliyyə sektoru və ümumiyyətlə iqtisadiyyatda geniş şok spektrinin təsirinin qarşısının alınmasının məqsədəuyğunluğunu təsdiq edir. Belə yanaşma meqatənzimləmə sisteminə malik olan, həmçinin məqsədi sistem risklərinin monitorinqi olan yeni nəzarət orqanının Avropa İttifaqı çərçivəsinə daxil olan bir sıra ölkələrin təcrübəsində istifadə olunur.

Beləki, təcrübənin göstərdiyi kimi, hal-hazırda MBNP tərəfindən mikroiqtisadi stress-testlər, BVF və milli tənzimləyicilərlə birlikdə Ümumdünya bankının keçirdiyi maliyyə sektorunun sabitliyinin qiymətləndirilməsi Proqramı Azərbaycanda bank sektorunun sistem riskinin qiymətləndirilməsində istifadə olunur.

Beləliklə, müvafiq instrumentarının inkişafı, həmçinin qabaqlayıcı indikatorlar bazasında böhranın əvvəlcədən qarşısının alınması sisteminin yaradılması MBNP Bank sektorunun tənzimlənməsi sisteminin vacib məsələlərindən biridir.

Beynəlxalq bank praktikasında bank tənzimlənməsi və nəzarətinin təşkilinin beş üsulu məlumdur:

- Mərkəzi bankın himayəsi altında (Rusiya və bir çox digər ölkələr);
- aparıcı rol, bir qayda olaraq, Maliyyə Nazirliyinin şəxsində Hökumətə məxsusdur (Fransa);

- Parlament və prezident qarşısında məsuliyyət daşıyan müstəqil agentlik (Federal bank nəzarəti idarəsi – Almaniya);
- Qarışıq təşkil növü, ABŞ-da – Federal Ehtiyat Sistemi (FES), Depozitlərin sığortası üzrə Federal Korporasiya (DSFK), Pul tədavülünün nəzarətçisi (PTN), Federal açıq bazar komitəsi (FABK).
- Meqatənzimləyici təşkilat (məsələn Azərbaycan).

2007–2008–ci illərdə ABŞ–da yaranan maliyyə böhranı sistem riskin və maliyyə idarələrinin tənzimində mövcud olan çatışmamazlıqların üstünü bir daha açdı ki, bu da öz növbəsində maliyyə tənzimi və nəzarəti üzrə olan idarə quruluşlarında yenidən islahatların keçirilməsinin vacibliyini vurğuladı. Bu yanaşmaya ən uyğun misal ABŞ–dır.

Maliyyə bazarlarının qloballaşması beynəlxalq səviyyədə nəzarət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyəti və informasiya mübadiləsi sahəsində yeni məsələləri irəli çəkir ki, bunları məxfiliyi nəzərə alaraq qarşılıqlı etibar və anlayış əsasında həll etmək lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq bank nəzarəti sahəsində, maliyyə bazarının başqa sahələrində olduğu kimi, bir sıra beynəlxalq standartlar hazırlamaq və tətbiq etmək lazımdır.

Hesab edirik ki, 2018–cü ildə Azərbaycanın maliyyə sistemində birinci ən son (müasir) beynəlxalq standartlar və təcrübəsi bazasında bank sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi olacaq. Gələcəkdə maliyyə nəzarətinin ümumi sistemi, güman etdiyimiz kimi, şəxsi risklərlə maliyyə təşkilatlarının idarə edilməsinin keyfiyyətinin artırılmasına, bu risklərin vaxtında üzə çıxarılması və aradan qaldırılmasıyla (azaldılmasıyla) onların bacarığının qiymətləndirilməsinə yönəldilməlidir.

Azərbaycanda maliyyə bazarında tənzimləmə və nəzarət funksiyalarını Azərbaycan maliyyə nəzarət palatası yerinə yetirir.

Nəzarət prosesi kredit təşkilatlarının lisenziyalaşmadan ləğvə qədər olan bütün dövrünü əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası (bundan sonra - Palata) “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası

publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli 760 nömrəli Fərmanına əsasən qiymətli kağızlar bazarı, investisiya fondları, sığorta, kredit təşkilatları (bank, bank olmayan kredit təşkilatları və poçt rabitəsinin operatoru) və ödəniş sistemləri sahəsində fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması, tənzimlənməsi və ona nəzarət, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, həmçinin bu sahələr (bundan sonra – maliyyə bazarları) üzrə nəzarət sisteminin şəffaflığını və çevikliyi təmin etmək məqsədi ilə yaradılmışdır.

Makroiqtisadi sabitliyin və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanması cari, orta və uzunmüddətli perspektivdə ölkə iqtisadiyyatı üçün mövcud və potensial mənfi təsirlərin qarşısının alınması istiqamətində qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsini vacib edir.

Azərbaycanda maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi, bu sahədə koordinasiya olunmuş siyasətin həyata keçirilməsi, habelə səmərəli tənzimləmə və hüquq tətbiq etmə praktikasına nail olunması məqsədilə Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Sabitliyi Şurası fəaliyyət göstərir.

Dünya Bankının verilmiş tədqiqatlarına görə qismən və ya tam şəkildə inteqrallaşmış maliyyə nəzarəti orqanları (bank sahəsi, sığorta xidmətləri sahəsi və meqa-tənzimləyici adını almış qiymətli kağızlar bazarı da daxil olmaqla maliyyə bazarının əsas seqmentləri üzərində nəzarəti həyata keçirir) bu beynəlxalq maliyyə təşkilatının üzvləri hesab edilən 30 % ölkələrdə fəaliyyət göstərmişdirlər. Beləliklə, ayrı-ayrı ölkələrdə maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri də müxtəlifdir ki, bu da bir sıra institusional, mədəni və inzibati şərtlərlə, habelə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və kapital bazarlarının həcmi ilə izah olunur.

Azərbaycan bank sektorunun tənzimlənməsinin müasir məqsədli modeli aşağıdakı şəkildə ola bilər:

Pul-kredit tənzimləməsi	<ul style="list-style-type: none"> ▪ iqtisadi böhranın yüngülləşdirilməsi ▪ məşğulluq və iqtisadi inkişagın stimullaşdırılması ▪ iqtisadiyyatfa inflyasiya hadisələrinin yoxlanması ▪ investisiyalatın stimullaşdırılması
Makroprudensial tənzimləmə	<ul style="list-style-type: none"> ▪ bank sektorunun maliyyə sabitliyi ilə təmin edilməsi ▪ bank sisteminin inkişafı üçün şəraitin yaradılması ▪ bank sektoru tərəfindən ona aid funksiyaların yerinə yetirilməsi
Mikroprudensial	<ul style="list-style-type: none"> ▪ maliyyə institutlarının stabilliyinn dəstəklənməsi

Şəkil 2.2. bank sektorunun fəaliyyətinin tənzimlənməsinin müasir məqsədli modeli

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı Bakı şəhəri, 3 fevral <http://www.president.az/articles/176702016-c1> il.
2. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Sabitliyi Şurasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı <http://az.president.az/articles/20613>
3. Abbasbeyli M.A. Bank fəaliyyətinə nəzarət sistemi: xarici təcrübə və Azərbaycan modeli // Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri Yanvar-Mart 2014 s.82-90
4. Abbasbeyli M.A. Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: aktual meyllər və dünya təcrübəsi. Bakı: Azərneşr, 2016. 212 s.
5. Abbasbeyli M.A. Bank fəaliyyətində pul siyasətinin təhlili və qiymətləndirilməsinin konseptual əsasları. Bakı biznes universiteti. 2015. № 4. 14-21
6. Monetar siyasətin tətbiqində məqsəd və vəzifələr// AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. 2015. - № 4. 90-95 s.
7. Аббасбейли М.А. Мегарегулятор как система регулирования и на Финансовый рынок и кредитно-банковская система России // Сборник научных трудов. Выпуск № 14. Санкт-Петербург 2011 s. 122-125.
8. Аббасбейли М.А. Модернизации финансового надзора и регулирования: мировой опыт и актуальные тенденции. Экономика и управление: проблемы и решения. 2016. - № 5 (53). 168- 176.
9. Məmmədov Z.F. Bank sistemində dayanıqlılığın definisiyası. Kooperasiya. № 4(39). 2015. 106-111 s.
10. Məmmədov Z.F. Bank sistemində islahatların gücləndirilməsində böhranın təsiri. Qanun № 3(257). 2016.
11. Məmmədov Z.F. Bank sistemində dayanıqlılığın tənzimlənməsi: metodları və monitoring üsulları. Kooperasiya. № 1(40). 2016.

12. Məmmədov Z.F. G-7 qrubuna daxil olan ölkələrin bank sistemi: təhlil və qiymətləndirmə. Kooperasiya. № 1(40). 2016. 139-151 s.
13. Məmmədov Z.F. Dünya təcrübəsi kontekstində maliyyə bazarlarına nəzarət sistemi: təhlil və qiymətləndirmə // Maliyyə və uçot. № 3(285). -2016. S. 26-31 Maliyyə sabitliyinin təminatında bank nəzarət orqanlarının rolu: dünya təcrübəsi və Azərbaycan reallığı // Müasir şəraitdə auditin tənzimlənməsinin aktual problemləri. AR Auditorlar Palatası . 5- 6 aprel. 2016. S. 176-179.
14. Məmmədov Z.F. Azərbaycanda maliyyə bazarlarına nəzarət sistemində struktur dəyişikliklər" . SDU13-14 oktyabr 2016.
15. Аббасбейли М.А. Модернизация банковского сектора Турции в условиях глобальной экономике // III Международная научно-практическая конференция «Финансовые рынки Европы и России».Тема 2012 года: «Устойчивость национальных финансовых систем: поиск новых подходов» 18-19 апреля 2013 года.
16. Андрюшин С.А. Банковские системы Великобритании, Франции и Германии: история и современность / Очерки. — М.:ИЭ РАН.2008. 150 с;
17. БАНКОВСКИЙ НАДЗОР ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ И РОССИЙСКАЯ ПРАКТИКА <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2005/html/bankingsupervisioneurussia2005ru.pdf>
18. 83. Банковский надзор: каким ему быть? Текст. // Деньги и кредит : теоретический научно-практический журнал. 2007. - № 4. - С. 7-19.
87. Беляев М.К., Актуальные проблемы повышения качества инспекционной деятельности // Финансы и кредит 2008. №29;
19. 84. Власов В.А., Власов С.В. Построение статистических тестов для выборочной аудиторской проверки, № 3. // Деньги и кредит. 2006. №3.
20. 85. Вяткин В.Н., Гамза В.А. Гуревич М.И., Калишин П.В. Базель II: время действовать // Деньги и кредит. 2007. №9. С. 43;
21. 86. Гогин А.А. К вопросу об ответственности за нарушения банковского законодательства// Банковское право, 2005, №3, С.8-14;
22. 87. Гузнов А.Г. Особенности и некоторые правовые проблемы надзора за банками, вступающими или состоящими на учете в

системе **страхования** вкладов // Банковское право. 2005. №1. С. 31-36;

23. 88. **Евстратенко** Н. Н. Российская система страхования вкладов в контексте **мирового** опыта // Деньги и кредит. 2007. №3. С.48-53;

24. 89. **Жихарева** А.В. Система страхования вкладов: история и перспективы // Банковское дело. 2007, №9.

25. 90. Ключевые принципы для эффективных систем страхования **депозитов** (русскоязычная версия). Международная ассоциация **страховщиков** депозитов - IADI. 29 февраля 2008 (www.iadi.org);

26. **Мамедов** З.Ф. Дизайн финансового надзора: страновые особенности и новые тенденции в мире с учетом уроков мирового кризиса// «Государственное регулирование экономики и повышение эффективности деятельности субъектов хозяйствования». 8-я Международная научно - практическая конференция Академия управления при Президенте Республики Беларусь. 18-19 апреля 2013.

27. **Мамедов** З.Ф. Проблемы обеспечения финансовой стабильности в Азербайджане // в поисках утраченного роста. II Международный форум финансового университета. 24-26 ноября 2015 года в Финансовом университете при Правительстве Российской Федерации г. Москва, Ленинградский проспект, 55.

28. **Мамедов** З.Ф. Архитектура финансового регулирования и надзора: мировой опыт и актуальные тенденции // «Архитектура финансов: антикризисные финансовые стратегии в условиях глобальных перемен» VIII Международной научно-практической конференции СПбГЭУ. 22 апреля 2016 года

29. **Мамедов** З.Ф. « Новая модель регулирования и надзора финансового рынка: мировой опыт и азербайджанская реалии» // «Правовые и управленческие проблемы деятельности государства и хозяйствующих субъектов: российский и международный опыт». XI Международная научно - практическая конференция. Филиал РГГУ в г. Домодедово. Интеграция. 2016.

30. **Мамедов** З.Ф. Ловушка новой нормальности

"Современные тенденции в сфере финансового регулирования и надзора: мировой опыт". III Международный форум финансового университета. 24-26 ноября 2016 года в Финансовом университете при Правительстве Российской Федерации г. Москва, Ленинградский проспект, 55.

31. Мамедов Захид Фаррух оглы, Аббасбейли Мустафа Аслан. Современные тенденции в деятельности мегарегулятора на рынке финансовый услуг: анализ и оценка. 15. Банки и финансовые рынки http://www.econorus.org/pdf/2016_19.pdf

32. *Линников А.С.* Некоторые аспекты правового регулирования банковской деятельности в Европейском Союзе http://eulaw.edu.ru/documents/articles/bank_regul.htm

Цель диссертационного исследования состоит в концептуальном исследовании эволюции банковского надзора, разработке теоретических и методологических положений, определяющих содержание международного банковского надзора как феномена (особого явления) эпохи финансовой глобализации, а также в обосновании практических рекомендаций по реформированию системы банковского надзора в Азербайджане с учетом тенденций развития международного банковского надзора.

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в расширении и дополнении методов и механизмов совершенствования международной деятельности азербайджанских банков в условиях трансформации мировой банковской системы.

Основные выводы, в частности, предложения по реализации Базельских соглашений, интеграции отечественных и иностранных банков, перспективам развития могут быть использованы банковским сообществом при определении стратегических ориентиров развития банковской системы страны, выхода ее на мировой финансовый рынок, повышения эффективности международной деятельности крупных азербайджанских банков.

Они также могут быть использованы в вузах для подготовки методических материалов и курсов лекций по дисциплинам «Мировая экономика», «Международные экономические отношения», «Международные валютно-кредитные отношения», «Международные банки» и др.

"Models of the organization of banking regulation and supervision"

The purpose of the dissertation research is to conceptually study the evolution of banking supervision, the development of theoretical and methodological provisions that determine the content of international banking supervision as a phenomenon (a special phenomenon) of the financial globalization epoch, as well as in substantiating practical recommendations for reforming the banking supervision system in Azerbaijan, taking into account the development trends of the international Banking supervision.

Theoretical and practical significance of the research consists in expanding and supplementing the methods and mechanisms for improving the international activity of Azerbaijani banks in the context of the transformation of the world banking system.

The main conclusions, in particular, the proposals on the implementation of the Basel Agreements, the integration of domestic and foreign banks, the prospects for development can be used by the banking community in determining strategic guidelines for the development of the country's banking system, its access to the world financial market, and enhancing the effectiveness of international activity of large Azerbaijani banks.

They can also be used in universities to prepare methodological materials and courses of lectures on the disciplines "World Economy", "International Economic Relations", "International Monetary and Credit Relations", "International Banks", etc.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC)

magistranı

NƏCƏFZADƏ RAMİN NƏSİR oğlunun

“Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarətin təşkili modeli” mövzusunda

REFERAT

Cəmiyyətin bank və maliyyə sistemlərinə olan inamını qoruyub saxlamaqdır. Bank tənzimləmə - bir-biri ilə əks olan məsələləri bir tərəfdən bank sisteminin təhlükəsizliyi və sabitliyi, digər tərəfdən effektivliyi və rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanmasını təmin etməyi, bununla da bunlar arasında tarazlıq yaratmaqdır.

Beynəlxalq bank praktikasında bank tənzimlənməsi və nəzarətinin təşkilinin bir neçə modeli məlumdur: Mərkəzi bankın himayəsi altında; Parlament və prezident qarşısında məsuliyyət daşıyan müstəqil orqan; Meqatənzimləyici təşkilat.

Bundan başqa son illərin tendensiyası maliyyə bazarı və vasitəçilərin daha geniş sahə və subyektlərinə tənzimləmə və nəzarət həyata keçirən meqatənzimləyicilərin yaranması oldu. Son zamanlar ölkə xaricində keçirilən maliyyə qeyri-sabitliyinin tədqiqatı meqatənzimləyicilərin yaradılması vasitəsilə maliyyə sektoru və ümumiyyətlə iqtisadiyyatda geniş şok spektrinin təsirinin qarşısının alınmasının məqsədəuyğunluğunu təsdiq edir.

Beləliklə, ayrı-ayrı ölkələrdə maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri də müxtəlifdir ki, bu da bir sıra institusional, mədəni və inzibati şərtlərlə, habelə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və kapital bazarlarının həcmi ilə izah olunur.

Bank sektorunun tənzimlənməsinin xarici sistemlərinin təhlilinin göstərdiyi kimi bu gün vahid, hamının qəbul etdiyi effektiv model yoxdur. Eyni zamanda inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin qəbul etdiyi model ümumi və spesifik xüsusiyyətlərə malikdir.

Hal-hazırda Azərbaycanda müxtəlif səviyyələrdə maliyyə bazarının müxtəlif seqmentlərinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyətlərinə maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi və ona nəzarətin bütün aspektləri daxil edilən “supertəşkilatın” və ya “meqatənzimləyici” adlandırılan vahid dövlət orqanının fəaliyyəti fəal şəkildə müzakirə

edilir.

Beləliklə, dünya maliyyə sistemlərində baş verən dəyişikliklər, dünyanın bir çox ölkələrinin iqtisadiyyatında qeyri-stabil şəraitin mövcudluğu maliyyə sistemlərin vəziyyətlərinin parametrlərinin və onların destabilizə edən amillərinin daimi monitorinqinə və təhlilinə kompleks yanaşma tələb edir.

Hal-hazırda Azərbaycan qarşısında dayanan sürətləndirilmiş inkişaf üzrə strateji məqsədlərlə əlaqədar bank sektorundas nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qarşıda duran məqsədlərə çatmaq üçün ölkənin bütün imkanlarından dolğun istifadə etmək, mövcud iqtisadi, sosial, siyasi resurslardan tam səmərə ilə yararlanmaq və ölkənin maliyyə potensialının gücləndirilməsinə şərait yaratmaq vacib şərtidir və qeyd edilən bütün xüsuslar “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında öz əksini tapmışdır.

Təqdim olunan dissertasiya işində Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarətin təşkili modelidünya iqtisadiyyatında kəskinləşən böhranlı hadisələrlə əlaqədar daxili və beynəlxalq bazarlarda məhz milli maraqların müdafiəsi problemlərini önə çəkən makroprudensial nəzarətin təhlilinə cəhd edilmişdir.

Göstərilən problemin aktuallığı, onun kifayət qədər işlənilməməsi dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsini, tədqiqatın məqsədi, vəzifələri, predmeti və obyektini şərtləndirmişdir.

Problemin elmi işlənmə dərəcəsi. Ümumilikdə Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin tətbiqindəki problemlərin tədqiqi iqtisadi ədəbiyyatda indiyədək aktual olaraq qalır. Tədqiqatın nəzəri əsası iqtisadi nəzəriyyənin, maliyyə və kredit nəzəriyyəsinin müddəaları, maliyyə hüququ, Azərbaycan Respublikasının maliyyə-bank qanunvericiliyi və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankın normativ-hüquqi aktlarıdır.

Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin tətbiqi ilə bağlı problemlərin tədqiqi sahəsində ölkəmizin iqtisadçı alimləri, o cümlədən Z.F.Məmmədov, M.A. Abbasbəyli, İ.Kərimli, Z.H. İbrahimov və başqalarının əsərlərini xüsusilə qeyd etmək olar.

Rusiya müəlliflərinin Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin tətbiqi haqqında - V.K.Sençaqov, S.Moiseev və iqtisadiyyatların qloballaşması şəraitində maliyyə təhlükəsizliyi problemləri- L.N.Krasavina, M.B.Yerşov, M.Q.Delyagin, K.V.Rudiy, V.V. İvanov, V.V.Kovalyovun əsərləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin inkişaf qanunauyğunluqlarını üzə çıxarmağa imkan verən bir sıra nəzəri və metodoloji yanaşmaları əsaslandırmaq, habelə bank sistemində nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsinə yönəlik təklif və tövsiyələr irəli sürməkdir.

Qarşıda qoyulan məqsədə çatmaq üçün bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi tələb olunur:

- Bank tənzimlənməsi və nəzarətin təşkilinin məqsəd və vəzifələri
- Bank sektoru fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin elementləri və onların inkişafı
- Maliyyə bazarlarında qeyri-stabillik şəraitində banklar sektorunda BASEL III standartlarının tətbiqi
- Bank sektorunda tənzimlənmə və nəzarətin təşkilinin müasir məqsədli modeli: beynəlxalq təcrübə
- Maliyyə qloballaşması şəraitində bank tənzimlənmə və nəzarət sisteminin institusial təhlili
- Bank sektorunda nəzarət və tənzimlənmə sisteminin effektivliyinin qiymətləndirilməsi
- Maliyyə bazarlarında vahid tənzimlənmə və nəzarət modelinin geniş istifadəsi: səbəb və nəticələr
- Dünya təcrübəsi kontekstində Azərbaycanda bank nəzarət sisteminin təşkilinin təkmilləşdirilməsi.

Dissertasiya işində tarixi və məntiqin vəhdəti prinsipini, analiz və sintez, ümumləşdirmə və sistemləşdirmə metodlarını daxil edən metodoloji kompleksdən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektini, bütövlükdə beynəlxalq maliyyə sektorunda nəzarət və tənzimlənmə sistemi, tədqiqatın predmeti isə beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modeli təşkil edir.

Tədqiqatın məzəri-metodoloji və informasiya bazası. Dissertasiyada aparıcı beynəlxalq mütəxəssis və ekspertlərin bank tənzimlənməsi və nəzarət sahəsində nəşrləri toplanıb ümumiləşdirilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını xarici ölkələrin və ölkəmizin iqtisadçı alimlərinin monetar nəzəriyyə və maliyyə təhlükəsizlik sahəsində monoqrafiyaları, dövrü mətbuatda nəşrləri, elmi hesabat və məruzələri təşkil etdi. Təhlil üçün Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi və qanunvericilik aktları, AR Mərkəzi Bankının metodiki materialları, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının analitik işləmələri və ekspert rəylərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində ilk dəfə Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin nəzəri və təcrübi əsasları təşkil edir və sistemləşdirilmiş şəkildə problemlər qeyd etməklə yanaşı nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı prioritet istiqamətlərinin əsaslandırılmasından ibarətdir.

Müəllifin müdafiəyə çıxardığı və araşdırılan sahədə elmi bilikləri artıran əsas nəticələri aşağıdakılardan ibarətdir:

–maliyyə bazarlarında qeyri-stabillik şəraitində banklar sektorunda BASEL III standartlarının məzmunu açıqlanmışdır;

– göstərilmişdir ki, müasir mərhələdə Bank sektorunda tənzimlənmə və nəzarətin təşkilinin müasir məqsədli modelinin əsasları işlənib hazırlanmışdır;

– Dünya təcrübəsi kontekstində Azərbaycanda bank nəzarət sisteminin təşkilinin təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətlərinin konturları əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat Beynəlxalq Bank tənzimlənməsi və nəzarət işinin təşkili modelinin konturları konkretləşdirir. Bank sektorunda nəzarət modelinin təhlili gələcəkdə bank sektoru üzrə aparılan tədqiqat işlərinin hazırlanmasında konseptual baza ola bilər.

Dissertasiya işinin nəticələrindən nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrinə işlənməsində metodoloji baza kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, 9 paraqraf, nəticə və təklifdən, 50 adı əhatələyən istifadə olunmuş ədəbiyyat siyasından ibarətdir. Dissertasiyanın mətni 15 cədvəl, 3 sxem və 2 şəkil daxil olmaqla 180 səhifə həcmindədir.